

STOJAN DIMITRIJEVIĆ

PROBLEM NEOLITA I ENEOLITA U
SJEVEROZAPADNOJ JUGOSLAVIJI

PROBLEM NEOLITA I ENEOLITA U SJEVEROZAPADNOJ JUGOSLAVIJI

Problem des Neolithikums und Aeneolithikums in Nordwestjugoslawien

STOJAN DIMITRIJEVIĆ

Sjeverozapadna Jugoslavija dosada je u razdoblju prehistorije od neolita pa sve do kulture žarnih polja jedno od najslabije obrađenih područja. To ne znači da ovdje — tj. u zapadnoj Slavoniji, sjeverozapadnoj Hrvatskoj uključujući Baniju i Kordun, u većem dijelu Slovenije (izuzevši Slovensko primorje i možda Notranjsku, koje bi u geografskom smislu trebalo izdvojiti iz pojma sjeverozapadna Jugoslavija) — nije bilo odgovarajućih nalaza i da se o pojedinim skupinama nalaza ili nalazištima tog vremena nije pisalo. Tako je npr. o Ljubljanskom barju pisano relativno dosta, iako je na žalost publicirano vrlo malo materijala, pa su i mišljenja koja su pri tome iznesena bila bazirana više ili manje na nedovoljnom poznavanju materijala¹. O eneolitskom materijalu iz Slovenije, koji će ovdje biti svrstan u okvir lasinjske kulture, također je u najnovije vrijeme, zahvaljujući nizu radova J. Korošca, dosta kazano². O neolitu u Sloveniji i sjeverozapadnoj Hrvatskoj, tj. od Sl. Broda na zapad nije međutim dosad bilo uopće ništa objavljeno, dok je s eneolitom tek nešto bolje³. Prema tome se nametala već duže vremena potreba za jednim obuhvatnijim radom koji bi upotpunio ovu neugodnu prazninu.

U ovom će radu biti dana zaokružena slika neolita i eneolita sjeverozapadne Jugoslavije, pri čemu će biti najvećim dijelom upotrijebljen materijal koji se ovdje prvi puta objavljuje, dok će već ranije objavljeni materijal biti samo citiran. Koristio sam se pri tome svim muzejskim zbirkama sjeverozapadne Hrvatske, koje posjeduju odgovarajući materijal, pa najtoplije zahvaljujem upravama Arheološkog muzeja u Zagrebu, Gradskog muzeja u Bjelovaru, Gradskog muzeja u Sl. Požegi, Gradskog muzeja u Karlovcu i Muzeja Brodskog Posavlja u Sl. Brodu. Također najsrdačnije zahvaljujem učitelju Vjekoslavu Dukiću, te kolegama Ruži Drechsler—Bižić, kustosu Arh. muzeja u Zagrebu i Stjepanu Vukoviću nauč. suradniku Gradskog muzeja u Varaždinu na ustupanju prava na publiciranje materijala koji su oni iskopali i davanju podataka potrebnih za ovaj rad.

S obzirom na karakter materijala ovaj rad je podijeljen na slijedeća poglavlja:

- I. Trakasto-keramička kultura
- II. Bapsko-lengyelska kultura
- III. Lasinjska kultura
- IV. Vučedolska kultura
- V. Zaključak.

U sklopu poglavlja u bapsko-lengyelskoj i vučedolskoj kulturi bit će naravno obrađen samo materijal koji se tiče citiranog područja.

Redni broj predmeta u opisu materijala odgovara broju slike na tablama, dok će slike u tekstu biti označene velikim slovima.

I TRAKASTO-KERAMIČKA KULTURA TIP A MALO KORENOVO

Trakasta keramika (Bandkeramik, Linearkeramik itd.) dosada na području Jugoslavije nije bila poznata kao samostalna kulturna grupa. Njeno se postojanje dođe u sjeverozapadnoj Jugoslaviji eventualno moglo i pretpostaviti, s obzirom na situaciju u Austriji i Mađarskoj, ali za to nije bilo nikakvih pouzdanih elemenata. Na pogrešno svrstavanje nekih bapsko-lengyelskih nalaza iz slavonsko-srijemskog područja (Bogdanovci i dr.) u trakastu keramiku⁴ upozorio sam na drugom mjestu⁵ i to s ovim problemom neće imati nikakve tješnje veze.

Danas raspoložemo s dva trakasto-keramička lokaliteta u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Jedan je Malo Korenovo kod Bjelovara, na kojem je S. Vuković vršio pokusna iskopavanja, a drugi Budinščina u Hrv. Zagorju. Na prvom je lokalitetu pronađeno obilje materijala, koji nam daje priličan uvid u karakter ove kulturne grupe na spomenutom području.

a) Opis materijala i podaci o nalazištima

1. MALO KORENOVO

Selo Malo Korenovo udaljeno je 5 km južno od Bjelovara. Na oranicama »Galovac« i »Vojvodinac« nakon slučajnih nalaza, koji su se pojavili prilikom oranja, a koje su nalaznici braća Reljić predali Gradskom muzeju u Bjelovaru, poduzeo je taj muzej u studenom 1956. g. pokusna iskopavanja. Iskopavanja je vodio naučni suradnik Gradskog muzeja u Varaždinu Stjepan Vuković. Prethodni izvještaj objavio je Vuković 1958. g. (Starinar NS VII/VIII). On je otkopao dvije zemuničke jame (detaljni opis i dokumentacija objavljeni su u spomenutom svesku Starinara), koje su dale obilan materijal trakasto-keramičke kulture. Ovdje donosim samo izbor materijala s dopuštanjem S. Vukovića, kojemu

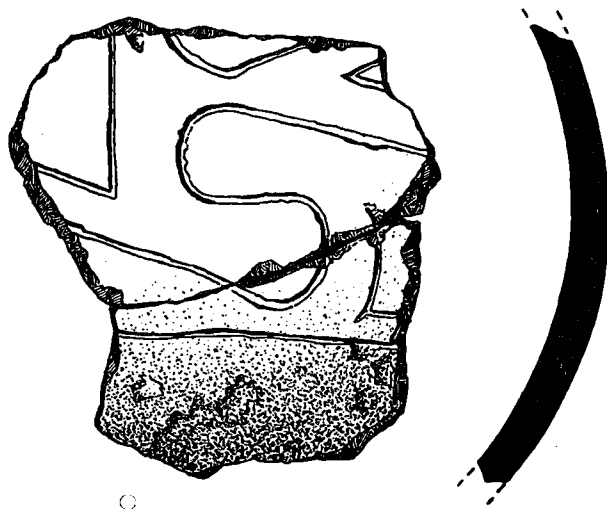
posebno zahvaljujem na susretljivosti. Dosada iskopani i slučajno nađeni materijal nalazi se u Gradskom muzeju u Bjelovaru. Iskopavanja će se vjerojatno nastaviti u skorije vrijeme, te će nakon toga i materijal biti sistematski publikiran.

1. Fragmenat duboke zdjele tankih, dobro modeliranih stijena, neujednačene, mrljaste, sive boje. Slabije pečena glina sadrži primjese pijeska. Ukrašavanje izvedeno urezivanjem. Dimenzije: $7,5 \times 7,5$ cm.
2. Fragmenat kupe, sive boje s ostacima polirane prevlake, ukrašen urezivanjem. Dimenzije: $4,5 \times 4,4$ cm.
3. Fragmenat duboke zdjele oker i sive boje (mrljaste), od slabije pečene gline s primjesama pijeska i tragovima politure na površini. Ukrašen urezivanjem. Dimenzije: $7,1 \times 7,2$ cm.
4. Fragmenat zdjele tamnosive boje, od gline s primjesama pijeska i tragovima politure na površini. Ukrašen dubokim i širokim urezivanjem. Dimenzije: $4,8 \times 5,4$ cm.
5. Fragmenat lonca (amfore) oker do sive boje s ušicom na trbuhu, ukrašen urezivanjem. Dimenzije: $4,8 \times 5,4$ cm.
6. Fragmenat trbuha sa ušicom od bombastog lonca (amfore) nejednako sive boje. Glina sadrži primjese pijeska. Na površini su sačuvani tragovi politure. Ukrašen urezivanjem. Dimenzije: $6,7 \times 8,3$ cm.
7. Fragmenat posude sive boje od gline s primjesama pijeska, ukrašen urezivanjem. Ima probušenu rupicu na stijeni. Dimenzije: $4,1 \times 3,2$ cm.
8. Fragmenat zdjele od dobro pečene gline s nešto primjesa pijeska, polirane površine nejednake (mrljaste) smeđe i sive boje, ukrašene urezivanjem. Dimenzije: $6,1 \times 6,2$ cm.
9. Fragmenat lonca smeđe i sive boje (mrljastog izgleda) od bolje pečene gline s primjesama pijeska. Površina je polirana, a ukrašavanje izvedeno urezivanjem. Dimenzije: $8,3 \times 7,7$ cm.
10. Fragmenat zdjele nejednako (mrljasto) sive boje od gline s primjesama pijeska i tragovima politure na površini. Ukrašen urezivanjem. Dimenzije: $3,9 \times 9,8$ cm.
11. Fragmenat zdjele nejednako (mrljasto) sive boje od gline s nešto primjesa pijeska i tragovima politure na površini. Ukrašavanje izvedeno urezivanjem. Dimenzije: $4,3 \times 5,1$ cm.
12. Fragmenat kupe na nozi nejednako sive boje od dobro pečene gline s primjesama pijeska i tragovima politure na površini. Dimenzije: $5,8 \times 10,3$ cm.
13. Fragmenat zdjele ukrašene urezivanjem, nekada polirane površine mrljaste oker i sive boje. Dimenzije: $8,2 \times 5,0$ cm.
14. Noga od kupe na nozi od gline s primjesama pijeska, mrljaste, svijetlosive do tamnosive boje. Dimenzije: $7,1 \times 8,4$ cm.
15. Fragmenat bikonične zdjele polirane površine sive do crne boje. Dimenzije: $7,8 \times 6,5$ cm.
16. Fragmenat zdjele polirane površine sive boje. Glina sadrži primjese pijeska. Ukrašavanje izvedeno urezivanjem. Dimenzije: $3,0 \times 4,0$ cm.

17. Fragmenat zdjele mrljaste do sive boje s tragovima politure, ukrašen urezivanjem. Glina s primjesama pijeska pečena je slabo. Dimenzije: $4,7 \times 5,3$ cm.
18. Fragmenat zdjele nejednako sivosmeđe i sive boje s tragovima politure na površini i primjesama pijeska u glini. Ukrašen urezivanjem. Dimenzije: $7,4 \times 5,7$ cm.
19. Mala kalupasta sjekira (blanjalica) od kamena zrnaste strukture. Dužina: 5,9 cm.
20. Plosnati klin od kamena zrnaste strukture, djelomično oštećen. Dimenzije: $5,0 \times 3,3 \times 1,2$ cm.
21. Plosnata sjekira od zelenog kamena (andezitni pršlinac – tuff), neznatnije oštećena. Dimenzije: $6,2 \times 4,1 \times 1,8$ cm.

2. BUDINŠČINA, tzv. »Horvatova terramara«

U Vjesnicima HAD stare serije od 1885. (VII/4, str. 97) i 1887. (IX/4, str. 97) objavio je Šime Ljubić dva kraća izvještaja pod naslovom »Terramara u Hrvatskoj«. U ovim člancima opisuje istraživanje tzv. terramare na imanju Petra Horvata u Budinšćini (Hrv. Zagorje, nedalekog od Zlatara) na prostoru nazvanom »Ribnjak«, koji je bio pačetvorinasto umjetno udubljenje dimenzija 50×25 m sa manjim »otočićem« približnih dimenzija 10×10 m. Na ovom otočiću

Sl. A

izvršio je Ljubić manje pokusno iskopavanje, koje je dalo obilje keramike i ostatke kolaca od drvene građevine. Na temelju toga je Ljubić zaključio da se ovdje radi o jednoj terramari. Među keramikom, koja se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu, a koja je uglavnom iz rimskog vremena, nalazio se i jedan

fragmenat trakaste keramike. Čini se da se ovdje radi o jednom neolitskom lo-
kalitetu uništenom izvedbom »ribnjaka« ili nekog sličnog objekta u rimsko
doba, što bi se pouzdanije moglo utvrditi tek naknadnim sondiranjem.

Sl. A. Fragmenat veće trbušaste posude sa poliranom prevlakom sivosmeđe do
crne boje; ukrašen urezivanjem. Glina sadrži primjese sitnijeg i krup-
nijeg pijeska. Površina posude dosta oštećena vjerojatno zbog vlažnosti
terena. Dimenzije: $8,0 \times 7,6$ cm.

b) Naseobinski elementi

O naseobinskim elementima imamo vrlo malo podataka, tako da nije moguće
donijeti nikakve određenije zaključke. Izbor mjesta za naselje, jer se u Malom
Korenovu očigledno radi o naselju, čini se da je bio uvjetovan samo znatno
višom razinom od okolnog terena, što je uostalom opće važeće pravilo za pret-
historijska naselja. Od ostalih elemenata raspoložemo samo s dvije jame dosta
velikih dimenzija: $4,25 \times 2,25$ m i $3,50 \times 2,35$ m⁶. Obje su jame bile duguljastog
i nepravilnog oblika i dosta plitke (pod na 0,42 i 1 m). Uzdužni presjek poka-
zuje terasasto odnosno stepenasto izvedene bočne strane. S obzirom na oblik i
dimenzije treba pretpostaviti da se ovdje radi o zemuničnim jamama, kako je
to Vuković i konstatirao⁷, iako nisu otkriveni tragovi kolaca. Vjerojatno se ra-
dilo o privremenim i kratkotrajnim stambenim objektima, dok se objekti za
stalniju upotrebu mogu očekivati u blizini. Da li tu treba očekivati zemunice ili
kuće, pitanje je na koje nije moguće dati nikave pouzdanije ni pretpostavke a
kamoli odgovore⁸.

c) Keramika

Trakasta keramika koja je ovdje publicirana u pravilu je načinjena od gline
s primjesama pijeska. Pečenje je posuda katkad bilo nedovoljno i zbog toga je
otpor takvih posuda prema vlazi bio znatno slabiji. Većina je keramičkih pro-
izvoda međutim bila dobro pečena. Ovdje publicirana keramika gotovo je u
pravilu imala poliranu prevlaku, koja je međutim zbog različitih okolnosti (vla-
žnost terena, tanak kulturni sloj, sastav tla itd.) slabo sačuvana, tako da su od
nje u većini ostali samo tragovi. Potrebno je još naglasiti da je boja posuda na
površini vrlo neujednačena i da se pretežno radi o oker i sivoj boji raspoređe-
nima u mrljastim grupama. Ne bih se usudio reći da je to bilo uvjetovano ne-
kom željom za posebnim kolorističkim efektom (motled ware). Najvjerojatnije je
to rezultat vrlo nejednakog intenziteta pečenja. Modelacija je posuda vrlo paž-
ljiva, a posebno iznenađuje vrlo tanka stijenka kod nekih primjeraka (sl. 1, 3,
10, 11, 13, 17).

Oblici posuda pokazuju uglavnom samo dva do tri tipa posuda: duboka
zdjela, konična zdjela i lonac (amfora?). Kupe na nozi su ovdje strani elemenat,
pa ih treba donekle izdvojiti. Prema tome bi zapravo raspolagali sa osnovnim i
najvažnijim elementima trakasto-keramičkog oblikovanja posuda.

Zdjele pokazuju jedan dalji razvojni stupanj kalotaste (poluloptaste, polu-
kuglaste) trakasto-keramičke zdjele⁹. Kod izvedbe ovog tipa posude treba me-
đutim naglasiti da se on razvijao u dva smjera: a) pridržavajući se više ili

manje tradicionalnih oblika — sl. 1, 3; b) pokazujući u većoj ili manjoj mjeri težnju ka bikoničnim oblicima zdjela — sl. 8, 13, 15; 18 (ovamo će vjerovatno ići i fragmenti na sl. 4, 7, 10, 11, 16 i 17), pri čemu neke od navedenih posuda imaju već i znatno izraženi bikonični oblik (15, 18). Potrebno je ovdje naglasiti, da se isti proces pretvaranja polukuglastih u bikonične zdjele (dakle težnja ka bikoničnom oblikovanju zdjela) odigrao u slavonsko-srijemskom prostoru u zadnjem razdoblju starčevačke kulture¹⁰. Zbog vjerovatno nešto dužeg života starčevačke kulture u Slavoniji i Srijemu¹¹, taj je proces evolucije starčevačkih oblika postao naročito uočljiv. Odgovarajuću pojavu na našem lokalitetu Malo Korenovo treba ovdje uočiti kao jedan važan i specifičan elemenat¹².

Značajna je sličnost u oblicima zdjela iz Malog Korenova s nekim zdjelama Bük-kulture. Naročito se to odnosi na primjerak na sl. 1 i jednu zdjelu iz Kečovo-Domice¹³, pri čemu je uočljivo da oba primjerka imaju pomalo trbušasti oblik s ponešto izvijenim vratom. Zdjele s ravnim vratom, koje pokazuju težnju k bikoničnosti, također su karakteristične za Bük-kulturu¹⁴.

Koničnoj zdjeli vjerovatno će pripadati fragmenat sl. 2, ali se to ne može pouzdanije pretpostaviti.

Bombasti lonci — *amfore* zastupljeni su sa dva fragmenta (sl. 5, 6) s ušicama na truhu. Oblik nije moguće pouzdanije rekonstruirati, ali on vjerovatno neće znatnije odstupati od klasičnog trakasto-keramičkog tipa¹⁵.

Kupe na nozi (od kojih su sačuvani samo fragmenti) ovdje su, po svemu sudeći strani elemenat. Oba su primjerka tipičnog bapsko-lengyelkog karaktera (sl. 12 i 14). Primjerak na sl. 14 predstavlja zvonastu nogu, kakva je karakteristična za I A fazu bapsko-lengyeljske kulture, a stratigrafski je fiksirana u Otoku u horizontima A i B (Sloj I)¹⁶. Drugi je primjerak (sl. 12) fragmenat kupe na punoj nozi standardnog oblika, koja je karakteristična za I B i II fazu bapsko-lengyeljske kulture, ali bi u načelu taj oblik mogao biti i dosta stariji¹⁷. Ovi su oblici po svemu sudeći preuzeti iz susjednog, bapsko-lengyeljskog područja. Zvonasta noga (tj. kupa na zvonastoj nozi), kao što je ona na sl. 14, dolazi inače već u najstarijoj linearno-trakastoj keramici Srednje Evrope¹⁸, a treba ju pripisati utjecaju vinčansko-tordoške faze vinčanske kulture¹⁹.

Na temelju sadašnjeg poznavanja nalaza uočljivo je da nedostaje jedan od najtipičnijih trakasto-keramičkih oblika — »klasični« bombasti lonac. Za sada je preuranjeno izvoditi iz toga neke zaključke, ali je vrlo vjerovatno da je taj oblik zamijenjen nekim drugim, tj. da je izišao iz upotrebe.

~~Ukrašavanje je naših linearno-trakasto-keramičkih nalaza posebno pitanje.~~ Uočljivo je da su ukrasi izvedeni gotovo u pravilu običnim urezivanjem, a rjeđe duboreznim urezivanjem (sl. 4, 7), ali u oba slučaja bez pratnje bilo kakvih drugih dekorativno-tehničkih elemenata od kojih neki-kao ubodi i zarezi — čine stalne faktore klasičnog ukrašavanja linearne keramike. Uočljiv je i nedostatak bradavičastih ukrasa.

Motivi pokazuju znatne simplifikacije uobičajenih trakasto-keramičkih motiva. Važno je također istaći da dobrim dijelom dolazi do odstupanja od trakastog načina ukrašavanja, tj. da se donekle slično kao u potiskoj kulturi upotrebljavaju samostalne linije kao nosioci koncepcije (sl. A, 2, 10, 17). Najčešće

se to događa kod upotrebe spiralnih motiva. Inače gotovo u pravilu dolazi kombinirana upotreba pravolinijskog i krivolinijskog ukrašavanja. Tehnički je izvedba općenito dosta nepažljiva.

Pravolinijski ukrasi dolaze najčešće u obliku prelomljenih traka (sl. 1, 3, 11, 18), ali i samostalnih linija (17, možda i 4 i 7).

Krivolinijski ukrasi sastoje se od dva motiva: girlande, kako se čini u pravilu u trakastoj izvedbi (sl. 1, 3, 13) i degenirane spirale, koja dolazi kao samostalna linija (sl. 2, 8, 10, 11, 16, 17). Na nekim primjercima dolaze i nekakve, dosta čudnovate kuke (sl. 6, 8 — gore), koje su najvjerojatnije ostatak spiralnih i meanderskih oblika. Spirala, opet kao samostalna linija, najbolje je izvedena na fragmentu iz Budinšćine (sl. A). Zbog fragmentarnosti posuda nije moguće dati određenje mišljenje o nekim krivolinijskim motivima (sl. 5).

Tražeci koliko-toliko zadovoljavajuće analogije našem linearno-trakastom načinu ukrašavanja u bogatim nalazima ove kulture u Srednjoj Evropi, past će odmah u oči da ukrašavanje keramičkih predmeta iz Malog Korenova, a i Budinšćine, znatno odudara od klasične dekorativne strukture linearno-trakaste keramike. Past će u oči da će najveći dio analogija, koje se mogu upotrijebiti, spadati u okvir najstarijih nalaza ove kulture.

Za primjerak iz Budinšćine (sl. A) upućeni smo isključivo na nalaze iz sjevernomadžarskog i istočnoslovačkog prostora, prije svega na kupu na nozi iz Tiszadade i nalaze iz Barce III²⁰. L. Hajek je izdvojio ovu skupinu predmeta i nazvao je »istočnoslovačkom volutnom keramikom«²¹. Ovdje treba spomenuti i odgovarajuće nalaze iz Rakamaza, Békésszarvasa, Aggteleka, Bodrogkeresztúra itd., koji spadaju u istu skupinu²². Tompa je veći dio ovih nalaza također izdvojio i to kao prijelazni tip od linearne k Bük-k-keramici i nazvao protobükk stupnjem (Protobükkien)²³.

Za keramičke nalaze iz Malog Korenova (sl. 1-18) upućeni smo u traženju analognih pojava prije svega na nalaze najstarije linearne keramike iz Moravske. Neki predmeti iz Žopyja²⁴ i drugih lokaliteta²⁵ imaju najviše dodirnih tačaka s nalazima iz M. Korenova, a to se prije svega odnosi na ukrase izvedene jednom linijom (kukasta spirala itd. — usporedi sa sl. 2, 4, 8, 10 i 17). Ovdje je potrebno naglasiti da ni bikonična profilacija nije nepoznata, nego nasuprot jedna od karakterističnijih pojava u sklopu ovog, tj. najstarijeg linearno-trkastog materijala u Moravskoj²⁶. Oni u sklopu podjele linearne keramike po E. F. Neustupnom pripadaju I stupnju²⁷. Značajnu dodirnu tačku s ovim materijalom predstavlja i upotreba dubokog i širokog urezivanja u M. Korenovu (sl. 4, 7). Neustupny navodi da se u I stupnju upotrebljavaju široke, žljebasto urezane linije (do 4 mm široke), mjesto kojih se u II stupnju upotrebljava obično, a i katkad još uvijek nešto šire urezivanje²⁸. Ovo je inače naročito uočljivo na materijalu koji Tichy svrstava u svoju C I grupu ukrasa najstarijeg razdoblja linearno-trakaste keramike²⁹.

I u slijedećem razdoblju, tj. II stupnju po Neustupnom, odnosno starijem stupnju (tzv. »áčkovy horizont«) po Soudskom³⁰, naći ćemo također neke dodirne elemente. Potrebno je pri tome naglasiti da je u ovom stupnju jedan od najvažnijih i najkarakterističnijih dekorativnih elemenata ukras u obliku slova A, tj. prelomljena traka načinjena od tri urezane linije A oblika³¹. Na dva se

fragmenta iz M. Korenova može utvrditi neka vrsta A motiva (sl. 1, 3), koji je doduše koncipiran u drugačijem smislu, a i izveden samo sa dvije urezane linije. To je možda jedan degenirani motiv A tipa iz ranijeg vremena.

Glavni motiv linearne keramike iz M. Korenova međutim je viseća girlanda (sl. 1, 3, 13), a njega je za sada moguće izvoditi jedino iz već spomenutog A ukrasa drugog stupnja ili iz visećih, slobodno postavljenih lukova, koji su upotpunjavali prazni međuprostor iznad spiralnog ili nekog drugog ukrasa³². Među mlađim nalazima iz Prahe-Bubeneč, koji bi mogli pripadati IV stupnju po Neustupnom, imamo i dva bombasta lonca ukrašena girlandama, ali u jednom jednostavno tekućem slijedu³³. Na jednom fragmentu iz Rakamaza, koji pripada protobükk vremenu, također imamo jedan girlandni uzorak, ali u dosta neobičnom ornamentalnom sklopu, dok se u slijedećem, tj. Bükk razdoblju, girlandni motivi pojavljuju, kako se čini, samo među nalazima koji nemaju karakter posve razvijene Bükk kulture (Kapušany)³⁴.

Od analognih se pojava među materijalom kasnijeg razdoblja linearne keramike može navesti povremena upotreba dubokog i širokog, tj. duboreznog urezivanja u IV (Kozolupy) i V (Praha-Šarka) stupnju ove kulture na češkom području³⁵.

Osnovnu karakteristiku našeg linearno-trakastog ukrašavanja čini: a) pravolinijski ili krivolinijski ukras izveden jednom urezanom linijom (sl. A, 2, 4, 8, 10, 16 i 17);

b) trakasto koncipirani ukras izveden s dvije urezane linije, a s motivom premljenih traka (5, 18), koje ponekad liče A uzorku (1, 3), ili girlande (1, 3, 13) pri čemu dolazi i do kombiniranja oba ova motiva.

Uočljivo je pri tome da se nalaz iz Budinščine (sl. A) može dovesti u određenju vezu s jednom grupom linearno-trkastog materijala, tj. s nalazima tzv. protobükk vremena. Keramiku iz Malog Korenova nasuprot tome ne možemo tješnje povezati s bilo kojom skupinom ili stupnjem srednjoevropske trakaste keramike. Analogije koje su ovdje navedene moći će da posluže samo kao više ili manje pouzdana baza za genetsko izvođenje naše linearne keramike, a ne kao elemenat za svrstavanje naših nalaza u već postojeće stupnjeve ili tipove linearne keramike u Srednjoj Evropi. Uočljivo je također da se nalazi iz M. Korenova ne izdvajaju iz opće slike trakaste keramike ništa manje, nego li npr. Bükk kultura ili želiezovački (Zseliz) tip. Prema tome raspoložemo u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, tj. na jednom određenom području, s jednom određenom i posebnom fizionomijom linearne keramike. Zbog toga se nužno nameće potreba da se nalazi iz Malog Korenova izdvoje kao poseban tip, koji treba označiti kao **tip i fazu Malo Korenovo** u sklopu linearne trakasto-keramičke kulture.

d) Ostali proizvodi

Od ostalih proizvoda donosim ovdje tri primjerka najbolje sačuvanog i najtipičnijeg kamenog oruđa, odnosno oružja iz M. Korenova. To su jedna malena kalupasta sjekira (19) i dvije plosnate sjekirice, odnosno klina (sl. 20 i 21). Sva su tri predmeta uobičajenog oblika među nalazima trakasto-keramičkih kultura³⁶, ali u istom obliku dolaze i u susjednoj bapsko-lengyeljskoj kulturi³⁷. Napo-

minjem uzgredno da nisam sklon da kalupaste sjekire smatram zemljoradničkim oruđem (motikom i sl.), nego blanjalicom (Hobel), odnosno dlijetom, tj. oruđem za površinsku obradu drveta.

e) Kronologija i zaključak

Prije pokušaja kronološke ocjene našeg materijala potrebno je razmotriti relativni i apsolutni kronološki položaj linearne trakaste keramike u Češkoj i Moravskoj, kao i protobükk nalaza u mađarsko-slovačkom području.

Kronološkim položajem linearne keramike bavilo se u zadnje vrijeme više autora, ali su njihovi sudovi često dosta proturječni.

B. Soudsky navodi da je stariji stupanj linearne keramike po njegovoj podjeli (= I i II st. Neustupnyjeve podjele — po Soudskom) u genetskoj vezi sa starčevačkom kulturom ali da starija linearna keramika ima vremensku prednost pred Starčevom III ili su barem istovremeni. Ako Vinča A počinje 2600–2700 pr. n. ere, a Starčevo IV 2800. g., dobiva se vrijeme o. 3000. g. za početak linearne keramike bar u Mađarskoj i Moravskoj. Moguće je da je ona u Češkoj nešto mlađa³⁸.

E. F. Neustupny naglašava »da je kultura s linearnom keramikom genetski vezana za starčevačko-köröski krug, ali je svojom jezgrom već sigurno istovremena sa starijom polovinom vinčanske kulture i na taj način bar djelomično i sa starijim brončanim dobom u egejskom području. U apsolutnom smislu pripada dakle cvat linearne keramike istom od polovine trećeg tisućljeća«. Ovaj je zaključak dosta opsežno argumentiran nalazima i češko-moravskog i susjednih područja³⁹.

R. Tichy se međutim ne slaže s takvim datiranjem pa navodi da je problematična sinhronizacija linearne kulture sa starijim razdobljem Vinče (A – B 2). Do istovremenosti obje kulture dolazi tek u kasnijoj fazi linearne keramike (s notnim ukrasom – B). Ona je također istovremena sa kasnom Starčevo-Körös (mlađi Körös?), starijom potiskom, Bükk I, II kulturom, a možemo je sinhronizirati i s Bojan-Bolintineanu stupnjem. On smatra da se početak linearne kulture u Moravskoj može sinhronizirati sa Starčevom II. Nadalje kaže da zajedničke karakteristike i veze ekonomsko-društvenog karaktera dopuštaju da se neolitske zemljoradničke kulture srednje i jugoistočne Evrope ispolje kao jedan jedini moćni kompleks. Da bi se potcrtala zajednička baza linearne kulture i drugih staroneolitskih jedinica trebalo bi je označiti jednim posebnim imenom najbolje nazivom »Körös-linearnom keramikom«⁴⁰.

V. Milojčić navodeći da su se u Austriji i Češkoj pojavili nalazi ukrašeni noktom i štibanjem, koji jako podsjećaju na grubu starčevačku barbotinsku keramiku, pretpostavlja mogućnost postojanja jedne starije neolitske kulture u tim krajevima, koja još nije upoznata. Prva vidljiva pojava trakaste keramike i njenog doticaja s kulturama jugoistoka uslijedila je tek u stupnju Starčevo IV – Vinča A. »Notenkopf« keramika pojavljuje se tek sa želiezovačkim (Zseliz) ulomcima u potiskom naselju Lebö, koje se opet vremenski podudara s Vinčom B, a i iz vinčanskog B sloja poznata je jedna želiezovačka posuda. Zbog toga se čini, da je starija i mlađa trakasta keramika prema podacima istočno od Tise u bitnome istovremena sa Starčevom IV i Vinčom A–B⁴¹.

H. Quitta u svom opsežnom radu o najstarijoj trakastoj keramici u Srednjoj Evropi podržava datiranje E. F. Neustupnoga i V. Milojčića, a dovodeći u vezu niz pojava u sklopu linearne keramike sa jugoistočnim područjem (Körös-Starčevo i Vinča) iscrpno analizira dodirne elemente posebno obraćajući pažnju idolo-plastici⁴².

Zahvaljujući brojnim istraživanjima linearno-keramičke kulture, naročito u češko-moravskom području, te Bükki kulture i tzv. »protobükk« razdoblja u Slovačkoj, raspolažemo danas sa značajnim mogućnostima za utvrđivanje vremenskog položaja pojedinih razdoblja spomenutih kultura. Pri tome će biti potrebno da se ove pojave dovedu u vezu s vinčanskom kulturom, jer je u području Karpatske kotline jedini pouzdan element, koji ove pojave može dovesti u kronološku vezu s kulturama egejsko-grčkog područja. Za utvrđivanje kronološkog položaja linearne trakasto-keramičke, Bükki i potiske kulture u Karpatskoj kotlini i susjednim oblastima možemo se poslužiti slijedećim elementima:

1. Iz Langenloisa (sjev. Austrija) poznate su dvije posude bombastog oblika od kojih je jedna ukrašena radijalno koncipiranim ukrasom u tehnici štipanja, a druga preko čitave vanjske površine utiskivanjem prsta i nepravilno postavljenim dugmetastim izbočenjima⁴³. Prvi je primjerak uobičajeni tip grublje ukrašene posude u linearnoj keramici, dok drugi ima daleko više izraženo starčevačko obilježje, te će najvjerojatnije pripadati IV stupnju Milojčićeve, odnosno III fazi podjele D. Garašanin, pa će prema tome imati i oznake Körös-tipa ove kulture⁴⁴.
2. Keramika körös-starčevačkog obilježja dolazi uz nalaze I i II stupnja linearne keramike (Žopy, Praha – Veleslavin itd.)⁴⁵.
3. U Žopyju dolazi između ostaloga i keramika ukrašena paralelnim snopovima urezanih linija⁴⁶. Jedan bombasti lonac iz starčevačke jame s lokaliteta Vinkovci – »Pjeskana« ukrašen je na takav način, kao i dva fragmenta grublje keramike⁴⁷. Jama pripada zadnjem stupnju starčevačke kulture (datiranje fragmentom jedne vinčanske noge).
4. U Žopyju i Ujezd-Žadlovicama dolaze zvonaste noge vinčanskog tipa⁴⁸, koje u srednjoevropskom području neće biti starije od razdoblja Vinče A. Istovremeno u sklopu moravskih nalaza pojavljuju se i posude na više nogu (Boskovštejn itd.), koje se mogu vezati jedino uz završno vrijeme Körös-tipa starčevačke kulture⁴⁹. Zdjele bikoničnog oblika sa najstarijih linearno-keramičkih lokaliteta, također treba povezati s odgovarajućim oblicima Körös-starčevačkog tipa (vinčanski utjecaj)⁵⁰.
5. Nalazi Tompinog protobükk razdoblja, tj. istočno-slovačke linearne keramike po Hajeku, dolaze također zajedno sa körös-starčevačkim materijalom (Bekesszarvas)⁵¹.
6. Keramika protobükk karaktera dolazi međutim i uz Bükki i potiske nalaze (Kapušany)⁵².
7. U III stupnju linearne keramike (po Neustupnom) pojavljuje se crveno-pastožno slikanje (Kamenmost)⁵³. Ove pojave treba dovesti u vezu s potiskom kulturom. Potiska kultura prema M. i D. Garašanin neće biti starija od Vinče B (Vinča-Tordoš II; Crna Bara)⁵⁴.

8. Na lokalitetu Hurbanovo — Bacherov majer pored keramike III. stupnja (»Notenkopf«) nađen je i jedan fragmenat trbušaste zdjele vinčanskog tipa ukrašen kaneliranjem i trakom od tri urezane linije. Fragmenat po tipu odgovara vinčansko-tordoškoj fazi i to vremenu od konca Vinče A do u B-1 (od cca 8,5 — cca 7,1 m)⁵⁵. Treba spomenuti i očiglednu istovjetnost u izvedbi traka ispunjenih ubodima (npr. Postoloprty) s odgovarajućom keramikom vinčansko-tordoške faze⁵⁶.
9. »Notenkopf« keramika, tj. III stupanj dolazi zajedno sa želiezovačkim (Zseliz) tipom u Borovcima, Patincima i Mlynaricama⁵⁷. »Notenkopf«, želiezovačka i Bükkeramika dolaze zajedno u Hurbanovu (Bacherov majer) i Poraču, a pored navedenog još uz materijal IV stupnja u Velikom Grobu⁵⁸. Jedna želiezovačka posuda nađena je u Vinči u B-2 horizontu⁵⁹.
10. Bükkeramika i potiska kultura dolaze sa nalazima Vinče B u Crnoj Bari. M. i D. Garašanin u vezi s rezultatima istraživanja Crne Bare poriču vremenski i kulturni prioritet Bükkeramike u odnosu na potisku⁶⁰.
11. Želiezovačka, Bükkeramika i ubodno-trakasta (Stichband) keramika dolaze zajedno u Hornim Lefantovcima i Uhreticama (jama u sondi III)⁶¹. Sa »Notenkopf« keramikom i materijalom V stupnja dolazi ubodno-trakasta keramika u Novoj Vesi (zatvoreni nalaz; ovdje je značajna i kasna pojava tipične »Notenkopf« keramike)⁶².
12. Uz linearni materijal V stupnja dolazi ubodno-trakasta keramika u Tetinu I, Praha-Sarki i Uhreticama⁶³.
13. Uz moravsko-lengyelske nalaze starije faze dolazi ubodno-trakasta (Stichband) keramika u Strelisce-Kloboučku i Strelisce-Bukovini⁶⁴. Ova ubodno-trakasta keramika odgovara III i IV fazi po podjeli Marije Stekle⁶⁵.
14. Početak zengövrkony-lengyelske i moravsko-lengyelske (moravske slikane) kulture na bazi istovjetnosti sa II fazom bapsko-lengyelske kulture nije moguće datirati prije Vinče D⁶⁶.

Iz gore izloženoga moguće je izvesti slijedeće zaključke:

- a) Početak linearno-trakaste kulture nije moguće datirati prije Starčeva IV po Miložiću, tj. Starčeva III po D. Garašanin, odnosno Vinče A (tač. 1—4). Prva dva stupnja linearne keramike bit će istovremena sa Starčevom IV i Vinčom A.
- b) »Protobükkeramika« nalazi istovremeni su Körös-tipu starčevačke kulture, ali i sa Bükkeramikom i potiskom kulturom, te neće biti stariji od Vinče A, ali će biti i mlađi od I stupnja linearno-trakaste keramike (tačka 5 i 6).
- c) III stupanj linearne keramike istovremen je sa potiskom kulturom, starijim razdobljem želiezovačkog (Zseliz) tipa, starijom fazom Bükkeramike, te završetkom Vinče A i Vinčom B-1 (tačke 7—9).
- d) IV stupanj linearne keramike istovremen je sa želiezovačkim (Zseliz) tipom, i Bükkeramikom, te na taj način i sa Vinčom B-2 (tačka 9).
- e) Bükkeramika će trajati u rasponu koji odgovara Vinči B (tačka 10). Tom-pina podjela Bükkeramike, kako se čini, nije potvrđena novijim nalazima⁶⁷.
- f) Ubodno-trakasta (Stichband) keramika vremenski je paralelna djelomično sa želiezovačkim (Zseliz) tipom, djelomično s Bükkeramikom, djelomično sa

IV, zatim sa V stupnjem linearne keramike te sa starijom fazom moravsko-lengyelske kulture (tačka 11–13). Njen genetički početak bi mogao ići u vrijeme Vinče B-2, ali ona kao samostalna kulturna pojava dolazi, kako se čini tek nakon V stupnja linearne keramike, tj. u vrijeme Vinče C.

- g) IV i V stupanj linearne keramike čini očigledno jednu veću cjelinu, koja odgovara mlađoj linearnoj keramici prema podjeli B. Soudskoga⁶⁸. Završetak linearne keramike, tj V stupnja (po Neustupnom) nije moguće precizno odrediti. Indirektno se možemo poslužiti slijedećim elementima: ubodno-trakasta (Stichband) keramika dolazi već sa IV i V stupnjem linearne keramike (tačka 11 i 12), a zatim u razvijenoj formi (IV stupanj po M. Stekli) uz nalaze moravsko-lengyelske kulture. Dodir između linearno-trakaste kulture i moravsko-lengyelske kulture (koja je istovremena sa Vinčom D) nije uspostavljen. Prema tome, neku vrst vremenske tampon-zone između ove dvije kulture predstavlja ubodno-trakasta (Stichband) keramika i to najvjerojatnije samo njen III stupanj. Trajanje tog stupnja očigledno nije bilo dugo, nego nasuprot kraćeg vijeka, pa iz toga treba zaključiti, da ni vremenski raspon od završetka linearne keramike do početka moravsko-lengyelske kulture nije bio duži. Na osnovu toga treba spustiti donju granicu linearno-keramičke kulture do u Vinču C i to u vrijeme nešto iznad 2200. g.

Za kronološki položaj našeg linearno-keramičkog materijala raspolažemo slijedećim elementima:

1. Primjerak iz Budinščine tipološki odgovara nalazima protobükk tipa, te se u našim uvjetima može staviti u završno vrijeme tog razdoblja, tj. istovremeno s koncem Vinče A i početkom Vinče B-1.
2. Nalaze iz M. Korenova nije moguće dovesti u neku određeniju vezu sa poznatim linearno-keramičkim ili nekim drugim trakasto-keramičkim pojavama u Srednjoj Evropi. Od kronološkog značaja su samo dvije noge od kupa na nozi (sl. 12 i 14) na temelju kojih bi se moglo datirati M. Korenovo istovremeno sa I A i I B fazom bapsko-lengyelske kulture, odnosno sa B-2 i C stupnjem vinčanske kulture. Ukoliko se međutim ipak uzmu u pomoć analogne pojave iz srednjeevropskog prostora, one bi ukazivale na veću starost korenovskih nalaza (vrijeme I i II stupnja linearne keramike po Neustupnom = Starčevo IV – Vinča A). Ovo datiranje je za sada samo provizorno, jer navedeni elementi nisu dovoljni za pouzdanije fiksiranje vremenskog položaja ovog lokaliteta.

Na temelju svega gore izloženog moguće je prikazati kronološku tabelu priloženu zaključnom poglavlju ovoga rada.

Iako raspolažemo sa svega dva lokaliteta linearne keramike u Hrvatskoj, možemo već danas u vezi s ovom pojavom donijeti neke zaključke, ali je pri tome potrebno upozoriti i na neke općenite pojave u sklopu linearno-trakaste keramike.

Linearna keramika nastala je po svemu sudeći u Moravskoj na vjerojatno mezolitskoj osnovi, očigledno pod utjecajem kőrös-starčevačkih kulturnih tekovina. Prema tome je vjerojatno došlo i do izmjene strukture stanovništva. Iz te najstarije linearne keramike (I stupanj) razvio se u češko-moravskom području II stupanj ove kulture, a u Mađžarskoj i u jugoistočnoj Slo-

vačkoj tzv. protobükk faza, koju bi bilo bolje nazvati protobükk tipom. Iz ovog se tipa razvila Bükk kultura u sjeveroistočnoj Mađarskoj i istočnoj Slovačkoj. Istovremeno sa ovim procesom razvila se također na Körös supstratu uz utjecaj protobükk tipa s jedne, vinčanske kulture s druge, a Bojan kulture s treće strane⁶⁹, potiska (Tisza) kultura u istočnoj Mađarskoj.

U istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu egzistirala je starčevačka kultura zbog specifičnih okolnosti znatno duže nego u drugim područjima, vjerojatno do u vrijeme, koje bi odgovaralo B-1 stupnju vinčanske kulture (do o. 2500. g.) U sjeverozapadnoj Hrvatskoj egzistira u to vrijeme linearno-trakasta keramika protobükk tipa (Budinišćina).

Promatrajući keramiku iz M. Korenova stječe se opći utisak da je ona izrasla iz linearne keramike I i II stupnja (nedostatak »Notenkopf« ukrasa, ubadavanja itd.), te protobükk tipa, koji konačno možemo ovdje i fiksirati. Iz opće slike trakasto-keramičkih kultura u Srednjoj Evropi uočljivo je, da su se iz istog izvora prije ili kasnije, na različitim područjima formirale samostalne kulturne grupe, kao što je npr. Bükk kultura u mađarsko-slovačkom području, pa želiezovački tip i na koncu ubodno-trakasta (Stichband) kultura u Češkoj, Moravskoj i susjednim zemljama. Na sličan se način i kod nas, tj. u sjeverozapadnoj Hrvatskoj formirala jedna samostalna kulturna pojava linearno-keramičkog karaktera. Njen razvoj još na žalost ne možemo u potpunosti sagledati, ali je na njega bar u nekim aspektima (bikoniziranje oblika, upotreba kupa na nozi) zacijelo utjecalo i susjedno bapsko-lengyeljsko kulturno područje. Početnu podlogu ovoj genezi zacijelo bi predstavljali najstariji linearno-keramički elementi, čiji je pečat ostao utisnut na proizvodima ovog našeg trakasto-keramičkog tipa sve do njegova završetka. Zbog samostalne fizionomije korenovskih nalaza, koji predstavljaju finalnu etapu ovog razvoja, bilo je potrebno naglasiti njihovo izdvajanje izborom naziva: tip i faza Malo Koreново.

Otkrivanje trakaste keramike u ovom našem području od izuzetnog je značaja. Ne samo zbog toga što je ovdje ispunjena jedna krupna praznina u našoj prethistoriji nego i zbog toga što su se negdje u slavonskom području morale susresti linearna keramika i starčevačka kultura, a zatim ta prva i bapsko-lengyeljska kultura. Ti će doticaji pored nekih važnih elemenata genetske prirode morati dati i nove elemente za tvorbu pouzdanije kronologije linearno-keramičke kulture uopće.

Linearna keramika korenovskog tipa nije sigurno bila ograničena na spomenuto područje, nego se zacijelo protezala i prema zapadu i prema jugu. Niz srodnosti sa hvarskom kulturom (trbušaste zdjele, girlandni ukras, kombinacija urezivanja i slikanja kao kod želiezovačkog tipa, jedan kako se čini želiezovački fragment u Grapčevoj špilji)⁷⁰, govori u prilog mogućnosti postojanja užeg kontakta između ove dvije kulturne pojave. Linearna keramika je u tvorbi hvarske kulture mogla odigrati vrlo značajnu ulogu.

U vezi s linearnom keramikom sjeverozapadne Hrvatske ostaje još niz neriješениh problema. Prije svega trebat će daljim iztraživanjima sistematski ispitati poznate lokalitete, a zatim prijeći na otkrivanje novih, sve u cilju sagledavanja potpunijeg toka razvoja ove kulture, kao i donošenja pouzdanijih kronoloških zaključaka.

II BAPSKO - LENGYELSKA KULTURA

Bapsko-lengyelska kultura je u području sjeverozapadne Hrvatske poznata samo sa tri nalazišta, dok u Sloveniji dosada nije otkrivena. Poznati lokaliteti nalaze se u okolici Bjelovara i Križevaca, dakle u području izvan Slavonije, dok u prostoru između Bjelovara i Sl. Broda postoji zasada praznina, koja je rezultat nedovoljnog istraživanja u tom kraju. Materijal kojim se možemo koristiti za ovo poglavlje rezultat je slučajnih nalaza, ali je dovoljno karakterističan za pouzdano datiranje. Budući da je ova kultura opsežno obrađena na drugom mjestu⁷¹, neće biti potrebno da se ovdje dulje zadržava na opisivanju njenih glavnih elemenata, ali će biti potrebno naglasiti odnos ovog materijala prema materijalu glavnog područja rasprostiranja (ist. Slavonija i zap. Srijem), utvrditi njegov kronološki položaj, a naročito način i uvjete, koji su prouzrokovali završetak egzistencije ove kulture na spomenutom području.

a) Opis materijala i podaci o nalazištima

1. LETIČANI šuma Bukvik

Šuma Bukvik nalazi se između sela Letičani, Markovac i Grginac, 6 km sjeveroistočno od Bjelovara. Nalazi pripadaju bapsko-lengyelskoj (mlađa faza) i lasinjskoj kulturi. Predmeti ove posljednje kulture bit će opisani u sklopu poglavlja o ovoj kulturi. Materijal s navedenog lokaliteta dospio je u Gradski muzej u Bjelovaru u više navrata od 1950. g. na dalje, kao dar nalaznika Vinka Urha.

22. Oštećena noga od kupe na nozi oker do ciglastocrvene boje, slabije pečena. Glina sadrži nešto pijeska. Visina: 14,0 cm. Promjer stabla noge: 6,8 cm.
23. Fragmenat kupe na nozi dobre fakture, polirane površine oker do smeđe boje. Ukrašen s unutrašnje strane u tehnicu ubadanja. Dimenzije: 9,1 × 7,8 × 3,1 cm.
24. Fragmenat slabije pečenog bikoničnog lonca sive boje ukrašnog duborezom. Glina sadrži primjese pijeska. Dimenzije: 6,0 × 6,4 cm.
25. Fragmenat slabije pečene bikonične zdjele sive boje. Ima jezičastu drškicu na ramenu. Glina sadrži primjese pijeska. Dimenzije: 4,4 × 5,3 cm.
26. Fragmenat slabije pečene bikonične zdjele sive boje s primjesama pijeska u glini. Rame ukrašeno plitkim ovalnim udubljenjima. Dimenzije: 7,1 × 9,2 cm.
27. Fragmenat zdjele s jako izbočenom jezičastom drškicom, koja izlazi iz ruba usta. Glina sadrži primjese pijeska. Visina fragmenta: 3,9 cm.
28. Fragmenat bikonične zdjele oker do sive boje. Glina sadrži primjese pijeska, a na površini su sačuvani ostaci polirane prevlake. Ukrašen malim bradavičasto-jezičastim izbočenjem. Visina: 4,2 cm. Dužina: 14,1 cm.
29. Fragmenat pune, ovalno probušene noge od kupe na nozi s poliranom prevlakom sive boje. Visina: 6,0 cm. Promjer stajaće površine: 7,9 cm.

2. TKALEC

Selo Tkalec, koje se nalazi u križevačkom kotaru, ima jedno bapsko-lengye'sko nalazište s kojega je Arheološki muzej u Zagrebu dobio nekoliko fragmenata bikoničnih zdjela i jedne šuplje, ovalno probušene noge od kupe na nozi. Predmeti pripadaju II fazi spomenute kulture.

3. BEKETINEC

Na njivi Nikole Baburka udaljenoj oko 1 km od se'a Beketinec našlo se više fragmenata bapsko-lengyelske keramike, između ostalog i tri fragmenta šupljih nogu od kupa na nozi. Materijal je sa dijelom zbirke Vjekos'ava Dukića dospio u Gradski muzej u Križevcima.

b) Nascobinski elementi

S obzirom na vrlo slabu istraženost ovog područja, pomanjkanje iskopavanja i odsutnost bilo kakvih podataka nije u ovom pitanju moguće donijeti nikakve zaključke. Jedino što se može pretpostaviti jest da su nosioci bapsko-lengyelske kulture svoja naselja podizali uglavnom na prirodnim uzvišenjima, dok u ist. Slavoniji i zap. Srijemu imamo pretežno umjetno načinjene humke, tzv. »građine«, ovalnog oblika obično promjera 120×100 m (Otok, Sopot, Herrmannov vinograd, Slakovci itd.).

c) Keramika

Nešto veći repertoar materijala dao nam je samo lokalitet Letićani-«Bukvik» kod Bjelovara. I taj je materijal doduše fragmentaran, ali daje naslutiti glavne oblike koji su bili zastupani.

Glina od koje je načinjena keramika ima primjesa pijeska i nije uvijek dovoljno pečena. Politura je u većini slučajeva otpala, te su samo izuzetni primjerci na kojima je dobro sačuvana (23). Boja je keramičkih proizvoda ili uobičajene sive boje (nalazi iz Tkalca, zatim 24-26, 29) ili oker, odnosno ciglastocrvene (22, 23, 27, 28). Čini se da je u ovom drugom slučaju boja (oker ili ciglasto crvena) rezultat požara kuća, tj. naknadnog paljenja, kao što je to na velikoj većini bapsko-lengyelskih naselja u slavonsko-srijemskom području⁷².

Oblici posuda pokazuju nekoliko karakterističnih i uobičajenih tipova, a repertoar je najvećim dijelom vezan uz zdjele i kupe na nozi.

Bikonične zdjele iz Bukvika (25-28) sadrže samo oblik sa konveksno profiliranim vratom, koji u slavonsko-srijemskom području nije naročito čest⁷³. Taj oblik potječe od zdjela s ravnim ili neznatno konveksnim, uspravnim prstenastim vratom, koji se povremeno javlja u starijoj fazi bapsko-lengyelske kulture⁷⁴, a vuče korijen iz sličnih zdjela vinčansko-tordoške faze⁷⁵. Bikonične zdjele s konveksno profiliranim vratom su inače osobito karakteristične za Vinču D⁷⁶. Zbog jačeg konveksnog zaobljavanja na jednom se primjerku iz Bukvika gotovo posve izgubio prijelom između vrata i recipijenta.

Bikonične zdjele s konkavno profiliranim vratom, koje su najkarakterističniji oblik za sve faze bapsko-lengyelske kulture u slavonsko-srijemskom području, a i zengövárkony-lengyelskoj kulturi zasada ovdje nisu česte (u Bukviku nisu uopće zastupane, a Tkalec je dao nekoliko malenih fragmenata).

Kupe na nozi reprezentiraju tri fragmenta, od kojih svaki predstavlja posebni tip ovog oblika posude.

Jedan predstavlja nepotpunu nogu uobičajenog oblika (22), kakve inače obično dolaze pune⁷⁷, a ne šuplje. Naš je primjerak međutim šupalj, ali vrlo masivno rađen. Najbližu analogiju ima u jednom primjerku iz Otoka⁷⁸.

Drugi fragmenat (23) pripadao je standardnom obliku šuplje, zacijelo ovalno probušene noge⁷⁹, kakva je nađena i u Tkalcu.

Treći fragmenat (29) pokazuje oblik pune, ovalno probušene noge, koja je kao i šuplja, ovalno probušena noga, naročito karakteristična za mlađu fazu bapsko-lengyelske kulture⁸⁰.

Bikoničnoj terini je vjerojatno pripadao fragmenat na sl. 24.

Zbog nedovoljne količine materijala, a i uvjeta pod kojima je nađen (slučajni nalazi) teško je zasada donositi neke pouzdanije pretpostavke o učestalosti pojedinih oblika. Može se jedino naslutiti da prevladavaju bikonične zdjele s konveksno oblikovanim vratom i kupe na nozi.

Ukrašavanje na keramičkim predmetima, kojima ovdje raspoložemo, izvedeno je na četiri načina: duborezom, ubadanjem, plitkim udubljenjima i plastičnim oblikovanjem (bradavice, jezičasta i slična izbočenja).

Duborez je predstavljen na jednom primjerku (24) i to u obliku vertikalnih »žljebova« raspoređenih u dvije horizontalne kolone. Duborez inače dolazi i u starijoj i u mlađoj fazi bapsko-lengyelske kulture, ali je više karakterističan za stariju fazu⁸¹.

Ubadanje u obliku koji je ovdje zastupan (23) dosada u ovoj kulturi nije poznato. Ubadanje je inače uobičajeno u sklopu nekog trakastog ukrasa, dakle u pravilu u kombinaciji s urezivanjem⁸², ali samostalno, i to u obliku kratkih zareza dosada ovdje nije konstatirano. Na ovom našem primjerku ubadanje i u svojoj tehničkoj i kompozicijskoj izvedbi vrlo podsjeća na ukrase ubodno-trakaste keramike (Stichbandkeramik). Ovalna radijalna raspodjela traka dolazi povremeno na zdjelama ubodno-trakaste keramike, ali u pravilu s vanjske strane⁸³. Po svemu sudeći postoji vjerojatnost da je ukras na ovom našem primjerku (23) izveden pod utjecajem ubodno-trakaste keramike.

Ukrašavanje nizom malenih obliha udubljenja (26) dosta je neuobičajena pojava. U nešto manje pažljivoj izvedbi dolazi na jednom fragmentu iz Slakovaca⁸⁴.

Plastično ukrašavanje zastupljeno je na nekoliko načina. Prvi je način ukrašavanje bradavičastim izbočenjima (26), koja ovdje dolaze u vrlo blagom i ne tako karakterističnom obliku, kakav je inače uobičajen⁸⁵. Drugi je tip predstavljen blagim jezičastim izbočenjima, koja uvijek izlaze iz ramena posude (25, 28) i ne skaču mnogo iz profila vrata zdjela, na kojima, kako se čini, jedino i dolaze. Vjerojatno će to biti najkarakterističniji način plastičnog ukrašavanja u ovom

području bapsko-lengyelske kulture. U slavonsko-srijemskom području dolazi samo na jednom fragmentu zdjele istog oblika sa Sopota (nepubl.). U Zengövár-konyu takva jezičasta izbočenja nisu upotrebljavana. Među plastične ukrase može se u izvjesnom smislu ubrojiti i vrlo isturena jezičasta drškica na fragmentu jedne bikonične zdjele (27). Ovakve drškice dolaze inače u Vinči na posudama za svakodnevnu upotrebu, koje pripadaju D stupnju⁸⁶.

Iz gore izloženog očljivo je, i pored dosta malobrojnog materijala, da i u području koje se nalazi zapadnije od Slavonije nalazimo tipične nalaze bapsko-lengyelske keramike, koja se najvećim dijelom uklapa u poznate oblike iz slavonsko-srijemskog područja. Jedino se u pitanju bikoničnih zdjela čini da će ovdje biti u znatno većoj mjeri zastupane zdjele s konveksno profiliranim vratom (25, 26, 28), slično kao što je to bilo u D stupnju vinčanske kulture iz koje su u ostalom ovi oblici zdjela već nešto ranije prešli i u susjedno bapsko-lengyelsko područje.

d) Kronologija i zaključak

Datiranje nalaza iz Bukvika i Tkalca prilično je olakšano nalazima ovalno probušenih nogu, koje su inače vrlo karakteristični elementi za datiranje u mlađu (II) fazu bapsko-lengyelske kulture⁸⁷. Izvjesna prevaga bikoničnih zdjela s konveksno profiliranim vratom mislim da bi govorila čak za datiranje u završno razdoblje ove (II) faze, jer fragmenti ovakvih zdjela dolaze na Sopotu kod Vinkovaca tek na 0,30 i 0,40 m. Vrlo slaba zastupljenost ovakvih zdjela na slavonsko-srijemskim nalazištima, a izvjesna prevaga u najzapadnijim područjima bapsko-lengyelske kulture govorila bi možda više u jednom kronološkom smislu, nego li u smislu nekog lokalnog obilježja. Na žalost zasada raspoložemo s premalo materijala i drugih podataka za pouzdanije izvođenje ovakvih zaključaka. No za izvjesno duže trajanje bapsko-lengyelske kulture u izvanslavonskom prostoru govorili bi i neki drugi elementi koji proizlaze iz odnosa između ove i njoj slijedeće, lasinjske kulture, o čemu će inače biti znatno više govora u poglavlju o ovoj posljednjoj kulturi. Potrebno je naime uočiti jednu važnu činjenicu, tj. da u zapadnoj Slavoniji i sjeverozapadnoj Jugoslaviji nemamo badenskih nalaza. Nosioci badenske kulture uništili su po svemu sudeći nasilnim putem naselja bapsko-lengyelske i vinčanske kulture u Slavoniji i Srijemu⁸⁸, te time prekinuli životni vijek ovih kultura. Ako u sjeverozapadnoj Hrvatskoj nije bilo badenske invazije, onda je i starosjedilačka, tj. bapsko-lengyelska kultura morala još izvjesno vrijeme trajati. Eneolitska kultura, koja zatim dolazi — lasinjska kultura — zadržava izvjestan broj karakterističnih bapsko-lengyelskih oblika (trbušaste noge, bikonične zdjele itd.), ali upotrebljava najvećim dijelom badenski način ukrašavanja. Ovdje će se dakle raditi o bapsko-lengyelskom nasljeđu i badenskom utjecaju, kao primarnim komponentama, a da bi se ostvario rezultat iz tih komponentata, moralo je proteći nešto vremena, tj. morala je ovdje bapsko-lengyelska kultura živjeti nešto duže.

Bapsko-lengyelska kultura, kao predstavnik balkansko-anadolskog kulturnog kompleksa prodrla je u sjeverozapadnu Hrvatsku relativno kasno, tj. u vrijeme kada je njena fizionomija već posve formirana. Bilo je to najvjerojatnije u vrijeme početka mlađe faze, tj. negdje odmah iza 2200. g. pr. n. e., dakle isto-

vremeno s početkom D stupnja vinčanske kulture (vidi kronološku tabelu u zaključnom poglavlju ovog rada). U sjeverozapadnoj Hrvatskoj bila je tim prodorom uništena trakasto-keramička kultura, a identični su se događaji morali u isto vrijeme odigravati i u zapadnoj Mađarskoj i Moravskoj. Bapsko-lengyeljska kultura prema tome je u svojoj zapadnoj oblasti obuhvaćala samo mlađu fazu, ali vjerojatno s nešto dužim trajanjem, tj. kasnijim završetkom. Njen završetak u tom području najvjerojatnije nije bio uvjetovan naglim dolaskom nekog novog etničkog elementa, nego različitim utjecajima i strujanjima, koja su tada, tj. oko 2000. g. ili nešto malo kasnije, počela da se šire u čitavoj Karpatskoj kotlini i njoj susjednim krajevima. Za razliku od slavonsko-srijemskog područja, gdje je bapsko-lengyeljska kultura nestala u razarajućem požaru, ovdje je proces bio miran i polagano umirući, ali njen je pečat ostao na oba njena područja rasprostiranja: na istoku u vučedolskoj, a na zapadu u lasinjskoj kulturi. Materijalne tekovine bapsko-lengyeljske kulture nadživjele su svog stvaraoca i živjele još tokom čitavog eneolita, pa i duže.

III LASINJSKA KULTURA

Lasinjska kultura, koju je zasada najprikladnije nazivati prema najkarakterističnijem lokalitetu — Lasinja (na Kupi), dosada je najbolje poznata kulturna grupa u razdoblju neolita i eneolita na spomenutom području. To je rezultat nekoliko istraživanja, prije svega u Sloveniji, koja su izvršena zadnjih godina. O tomu je u stručnoj literaturi najnovijeg vremena dosta napisano. Stoga se danas već može izvršiti i analiza postojećih mišljenja o toj kulturnoj grupi.

Prvo preciznije opredjeljivanje i datiranje materijala lasinjskog tipa dao je R. Pittioni u svom opsežnom djelu o prethistoriji austrijskog područja označivši taj materijal kao Pöschals-Strappelkogel tip badenske kulture⁸⁹. Ovakvo opredjeljivanje materijala, koji je Pittioni imao na raspolaganju samo u manjim keramičkim fragmentima bilo je uvjetovano vrlo znatnim dodirnim tačkama u ukrašavanju materijala lasinjskog i badenskog tipa. Danas se međutim ovakvo opredjeljivanje neće moći prihvatiti, ali kronološki položaj tog materijala, koji je dao Pittioni datirajući ga kao kasnu fazu badenske kulture, uglavnom se, doduše s nekim manjim nadopunama, može smatrati pouzdanim.

J. Korošec dosada se najopsežnije bavio ovim materijalom publicirajući nalaze s iskopavanja u Ajdovskoj jami i Drulovki (u dva maha), te koristeći se tim kao i materijalom iz Cerja Tužnog (Gradski muzej u Varaždinu) za jedan sintetski rad o tom problemu⁹⁰. Za analizu njegovih postavki služim se sa dva najnovija rada: monografijom o Drulovki i sintetskim radom, koji je štampan u *Acta archaeologica IX*⁹¹. Korošec, analizirajući materijal lasinjskog tipa dolazi do slijedećih bitnih zaključaka: a) da kao izvor toj kulturnoj grupi treba smatrati prije svega lengyeljsku, a djelomično slavonsko-srijemsku (tako nazvanu po Miložiću) kulturnu grupu⁹²; on smatra da bi zasada bilo najbolje, da se ta nova grupa nazove alpskim faciesom lengyeljske kulturne grupe⁹³; b) da se materijal iz Drulovke ne može direktno povezati sa badenskom ili pećelskom kulturnom

grupom⁹⁴, da ni badenska ni pecelska kulturna grupa nisu ostavile većeg traga na slovenskim nalazištima i da stoga otpadaju kao osnova, koja bi služila pri formiranju naše kulturne grupe⁹⁵; c) da u kronološkom smislu ova grupa spada u konac neolita i prijelazno razdoblje⁹⁶.

Prije svega nije moguće ni kod današnjeg stanja stvari smatrati lengyelsku kulturu, bolje rečeno jednu od lengyelskih kultura gotovo jednim raspoloživim izvorom u tvorbi lasinjske kulture. Korošec doduše pretpostavlja i mogućnost djelovanja nekih drugih, nama još nepoznatih faktora (neka starija domaća komponenta)⁹⁷, ali to više spada u sferu nagađanja, pa je zasada bolje pridržavati se raspoloživih, tj. poznatih elemenata. Bapsko-lengyelska kultura je bila supstrat lasinjskoj kulturi i njen je utjecaj u formiranju ove druge bio izvanredno značajan, ali ni izdaleka u tolikoj mjeri da bi se ova mogla smatrati alpskim faciesom lengyelske kulture. Osnovna zamjerka, koja se može postaviti Korošcu, jest svako odricanje badenskog udjela u tvorbi lasinjske kulture. Badenski je utjecaj u formiranju dekorativnih koncepcija, a i tehničkoj izvedbi u ukrašavanju lasinjske keramike toliko uočljiv da su zbog toga i Pittioni i Schmidt svrstali takve nalaze u badenski inventar⁹⁸. Danas se može u priličnoj mjeri sigurno zaključiti da pretežni dio lasinjskog ukrašavanja počiva na badenskoj osnovi. I kronološkim okvirima koje je postavio Korošec može se staviti jedan prigovor. Korošćevo datiranje nalaza lasinjskog tipa u konac neolita i prijelazno razdoblje u najboljem su slučaju prihvatljivi samo za početak, tj. gornju granicu lasinjske kulture. Miješanje lasinjskih i vučedolskih nalaza, npr. u Ptuju⁹⁹, govori vrlo uvjerljivo za istovremenost ovih dviju kultura i za trajanje lasinjske kulture ne samo u prijelaznom periodu nego i tokom čitavog eneolita.

Publicirajući rezultate istraživanja sojenica u Keutschach jezeru u Austriji (Austr. Koruška), Gertrud Mossler se također u vezi s keramičkim nalazima dotiče ovog problema, te kaže da se neće pogriješiti ako se ova kultura uvrsti u krug kasnoneolitskog miješanog stila. Također napominje da ova kultura u Koruškoj već dosta rasprostranjena, koja između ostaloga sadrži jednu očiglednu lengyelsku komponentu, vremenski gledano treba stajati već na pragu onoga perioda koji se u izvanalpskim područjima označava kao rano brončano doba¹⁰⁰. Ove konstatacije, iako su više nabačene negoli razrađene, te prema tome vrlo sumarne, u osnovi su tačne.

S. Pahić se također dotiče problema porijekla ove kulture samo sumarno navodeći da se keramika iz Brezja veže prije svega na elemente slavonsko-srijemske kulturne grupe, a u širem smislu djelomično i na neke oblike mlađe neolitske keramike u ostalom podunavskom prostoru. On zatim kaže da bi se usprkos trenutno malobrojnoj građi slovenska nalazišta tog vremena mogla pripisati jednoj između lokalno modificiranih grupa, koje su već poznate u Podunavlju. Vremenski ju datira u konac trećeg milenija¹⁰¹. To se gledašte u priličnoj mjeri slaže sa mišljenjem J. Korošca o ovom problemu.

Danas pouzdamo raspoložemo sa 16 lokaliteta lasinjske kulture u Hrvatskoj, sa 5 u Sloveniji i 4 u Austriji, što ukupno čini 25 nalazišta ove kulture. Sa ovih mjesta publiciran je materijal ili ranije, ili se sada objavljuje u ovom radu, tako da su u ovaj zbir lokaliteta ušli samo oni sa kojih nam je materijal pristupačan i pouzdan za opredjeljivanje. Ima još nekih nalazišta, koja su nam poz-

nata iz literature samo po imenu (npr. Zbelovo, Brinjeva gora¹⁰²), ali ona ovdje neće ući u obzir. 25 nalazišta jedne kulturne grupe značajan je broj. Treba tome još dodati da su na nekim od njih vršena iskopavanja većeg stila (Ajdovska jama, Ptuj, Drulovka, Brezje, Vindija), djelomično pokusna i zaštitna iskopavanja (Cerje Novo, Cerje Tužno, Lasinja, Beketinac), a i jedno zanimljivo istraživanje sojenične konstrukcije sa nizom ekspertiza (Keutschach jezero). Tako danas raspoložemo ne samo obilnim pokretnim materijalom, nego i značajnom terenskom dokumentacijom.

Lasinjska kultura zauzimala je područje od srednje Slavonije (Kutjevo, Sl. Požega) na zapad uključujući zapadnu Slavoniju, Podravinu, bjelovarski i križevački kraj, Hrv. zagorje, Baniju, Kordun i Gorski kotar u Hrvatskoj, Štajersku, Dolenjsku i Gorenjsku u Sloveniji i Korušku u Austriji. Ova je kultura vjerojatno zauzimala i područje Bosanske krajine, Like, i Notranjske, ali ti krajevi još za sada nisu dovoljno ispitani (odnosi se na eneolit), pa ne raspoložemo pouzdanim nalazima ove kulture. Lasinjska kultura zauzimajući prostrano područje naše zemlje u eneolitskom razdoblju, te dajući obilje vrlo zanimljivog kulturnog materijala predstavlja značajnu pojavu u našoj prethistoriji i ispunjava u njoj jednu od najkrupnijih praznina.

a) Opis materijala i podaci o nalazištima

1. HRNJEVAC — »Brdo«

Dolje opisani predmeti nađeni su na lokalitetu »Brdo« nad Hrnjevcem kod Kutjeva, a darovao ih je Milan Turković, vlastelin u Kutjevu 1898. g. Nalaze se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

30. Trbušasta zdjela, nepotpuna, sive boje, s tragovima dobre politure na površini. Neukrašena. Visina: 6,3; promjer usta: 8,0, trbuha: 11,5 cm.
31. Fragmenat trbušaste zdjele dobre modelacije, polirane površine tamno sive boje. Ukrašen urezivanjem. Dimenzije: 4,7 × 5 cm.
32. Niska trbušasta šalica s trakastom drškom, dobre modelacije, ali vrlo oštećena. Nekada polirana površina sive je boje. Ukrašena vrlo finim urezivanjem. Visina (sada): 6,5; promjer trbuha: 11,0 cm.
33. Fragmenat niske trbušaste šalice (zdjelice) s trakastom drškom, sive boje, s tragovima solidne politure. Neukrašena. Dimenzije: 6,2 × 6,7 cm.
34. Fragmenat niske bikonične šalice s trakastom drškom, sive i sivocrne boje, s tragovima politure. Ukrašen urezivanjem. Dimenzije: 6,6 × 6,7 cm.
35. Niska bikonična šalica s trakastom drškom, blago profilirana. Sive je i sivocrne boje s tragovima politure na površini. Ukrašena duborezom. Visina: 5,7 — 6,8; promjer trbuha: 9,0 cm.
36. Fragmenat trbuha posude sivosmeđe boje, ukrašen urezanim ukrasom. Dimenzije: 3,8 × 5,0 cm.
37. Fragmenat posude sive boje ukrašen urezivanjem. Dimenzije: 3,0 × 4,0 cm.

38. Fragmenat zdjele tamnosive boje s ostacima polirane prevlake na površini. Ukrašen urezivanjem. Dimenzije: $3,8 \times 3,8$ cm.
 39. Fragmenat niske trbušaste šalice ciglastocrvene boje s ostacima polirane prevlake na površini. Trakasta drška je odbijena.
 40. Fragmenat velike zdjele sive boje ukrašene urezivanjem i žigosanim ubadanjem. Dimenzije: 6×11 cm.
 41. Fragmenat trbušaste zdjele ili šalice oker boje. Ukrašen žigosanjem pomoću kotačića, duborezom, običnim i brazdastim urezivanjem. Izrada je vrlo pažljiva. Dimenzije: $4,2 \times 4,0$ cm.
 42. Kupa s rogastom drškom vrlo slabo modelirana i dosta oštećena. Boje je ciglastocrvene do sive. Neukrašena. Visina: 5,5; Promjer: 10,0 cm.
 43. Fragmenat trbušaste zdjelice sive boje s nepažljivo izvedenim, urezanim ukrasom. Dimenzije: $4,3 \times 5,2$ cm.
 44. Fragmenat trbušaste zdjele sive boje, s tragovima prevlake, ukrašen urezivanjem i duborezom. Dimenzije: $4,3 \times 4$ cm.
 45. Fragmenat većeg vrča s trakastom drškom, sive boje. Ukrašen urezanim ornamentima. Oštećen u jakom požaru. Dimenzije: $10,6 \times 9$ cm.
- Sav gore opisani materijal načinjen je od slabije ili slabo pročišćene gline s više ili manje primjesa pijeska.

2. JAKŠIĆ

Selo Jakšić nalazi se na 7,5 km zračne udaljenosti od Sl. Požege u pravcu istok-sjeveroistok. Prilikom kopanja jednog kanala kroz polje u neposrednoj blizini sela nađeni su dolje opisani predmeti, koji su posredstvom učitelja Ivana Pratesa došli u Muzej u Sl. Požegi 1933. g. (u muzejskom inventaru zavedeni pod br. 3398/I-IV, 3406).

- 45a. Zdjela na nozi s poliranom prevlakom tamnosive do crne boje, posve sačuvana. Ukrašena jezičastim izbočenjima. Visina: 28,0 cm. Promjer: usta 24,0, trbuha noge 14,5, stajaćeg prstena 19,5 cm. Čitava posuda je vrlo masivna i teška (noga je šuplja samo u cca donje 2/3 visine, dok je gornja 1/3 visine noge puna, pa je posuda zbog toga još teža).
- 45b. Vrč s trakastom drškom, koja je odlomljena i nedostaje, ukrašen tupim urezivanjem i ubadanjem. Polirana je prevlaka tamnosive do crne boje. Visina: 21,2 cm, promjer: usta 9,5, trbuha 16,2, dna 8,0 cm.
- 45c. Vrčić s trakastom drškom posve sačuvan, s poliranom prevlakom tamnosive do crne boje, ukrašen tupim urezivanjem i ubadanjem. Visina: 11,8 cm promjer: usta 8,0, trbuha 10,7, dna 5,0 cm.
- 45d. Lonac s dvije drške, grublje izrade i oker boje. Visina: 17,0 cm, promjer: usta 11,0, trbuha 14,5, dna 8,0 cm.
- 46e. Trbušasti lonac s dvije drške od kojih je jedna odlomljena i nedostaje. Grublje je izrade i oker boje. Visina: 15,2 cm, promjer: usta 9,6, trbuha 13,3, dna 8,0 cm.

3. LETIČANI, šuma Bukvik

Podaci o lokalitetu dani su u poglavlju o bapsko-lengyelskoj kulturi. Ovaj je materijal također dospio u Gradski muzej u Bjelovaru kao dar Vinka Urha.

46. Fragmenat bikonične zdjele oker do sive boje ukrašen urezivanjem. Sačuvani su tragovi politure na površini. Glina sadrži primjese pijeska. Dimenzije: $5,1 \times 6,9$ cm.
47. Fragmenat veće posude oker do sive boje vrlo slabe fakture (dosta pije-ska i nedovoljno pečenje) te zbog toga znatno oštećene (rupičave) površine. Ukrašena plitkim i tupim urezivanjem i žigosanim utiskivanjem. Dimenzije: $4,8 \times 3,8$ cm.
48. Fragmenat veće posude iste fakture i boje kao gore opisan predmet. Ukrašavanje izvedeno žigosanjem. Dimenzije: $7,1 \times 5,8$.
49. Fragmenat bikonične zdjele ciglastocrvene boje, rupičave površine s plitkom užlijebljenim ukrasima. Faktura slična kao kod dva gore opisana predmeta. Dimenzije: $4,1 \times 6,0$ cm.
50. Fragmenat bikonične posude ciglastocrvene boje iste fakture kao kod tri gore opisana predmeta. Ukrašavanje izvedeno žigosanjem. Dimenzije: $3,7 \times 7,1$ cm.
51. Fragmenat kašike ciglastocrvene boje, fakture kao kod gore opisanih predmeta. Dimenzije: $6,3 \times 4,9$ cm.

4. VELIKO TROJSTVO

Na njivi Blažekovića u Velikom Trojstvu kod Bjelovara nađeno je 1954. g. dno jedne ukrašene posude, koja se danas nalazi u zbirci Barešić u Bjelovaru.

52. Dno posude dobre fakture s poliranom prevlakom tamnosive boje. Stijene su ukrašene ubadanjem, a dno (s vanjske strane) urezivanjem, koje je izvedeno djelomično dosta tupim predmetom. Promjer dna: $6,3$ cm.

5. MALO KORENOVO

Podaci o lokalitetu nalaze se u sklopu poglavlja o trakasto-keramičkoj kulturi. Prilikom Vukovićevih iskopavanja nađen je i jedan fragmenat lasinjske keramike. Budući da je taj fragmenat osamljen, vjerojatno je ovamo došao slučajno. Možda se u blizini nalaze i stambeni objekti iz ovog razdoblja, što bi eventualno moglo ukazati na postojanje horizontalne, pa čak i vertikalne stratigrafije na nekim dijelovima lokaliteta. Na površini na kojoj su vršena iskopavanja nije tako i tu je situacija posve jasna, što uvjerljivo pokazuje i terenska dokumentacija (Vuković, sl. 1 i 2).

53. Fragmenat posude sivosmeđe boje ukrašene urezivanjem, ubadanjem i utiskivanjem zarezima. Dimenzije: $2,7 \times 2,5$ cm.

6. GEGINAC

Selo Grginac nalazi se na 4 km udaljenosti sjeveroistočno od Bjelovara. Doline opisani materijal nađen je u dvorištu kuće Milana Grbačića (br. 58), a čuva se u Gradskom muzeju u Bjelovaru.

54. Fragmenat vrata masivnije posude oker do sive boje ukrašene urezivanjem i kratkim zarezima. Dimenzije: $6,7 \times 5,4$ cm.
55. Fragmenat masivnije posude oker do sive boje ukrašene urezivanjem i zarezima. Dimenzije: $8,0 \times 10,5$ cm.
56. Fragmenat dubokog ljevkastog pehara od oker i ciglastocrvene do sive boje. Ukrasi izvedeni urezivanjem i zarezima. Visina 7,4, nekadašnji promjer usta: 20,8 cm.
57. Fragmenat šuplje noge od kupe na nozi na vanjskoj strani sive, a na unutrašnjoj strani i presjeku oker i sive boje. Ukrasi izvedeni urezivanjem i kraćim zarezima. Visina: 5,9, promjer: 7,1 cm.
58. Fragmenat bikonične zdjele oker do sive boje ukrašene urezivanjem. Dimenzije: $6,0 \times 11,2$ cm.
59. Fragmenat bikonične zdjele oker boje ukrašene urezivanjem i zarezima. Dimenzije: $3,7 \times 6,7$ cm.

Kod svih gore opisanih predmeta glina sadrži primjese pijeska.

7. BEKETINEC, »Imbralovec«

Selo Beketinec nalazi se na 8,5 km udaljenosti zapadno od Križevaca. Lokalityet s kojega potječe dolje opisani materijal nalazi se na zemljištu »Imbralovec«, koje je vlasništvo Vida Trhaja, a smješteno je u blizini dubovačkog groblja.

Kada je spomenuti vlasnik htio načiniti prilaz od svoje njive do kolnog puta (1952. g.), pojavile su se dvije velike jame s obiljem prethistorijskog materijala. Učitelj Vjekoslav Dukić izveo je tada zaštitno iskopavanje, sabrao materijal i načinio najnužniju dokumentaciju. Dokumentaciju i podatke, koji su ovdje priopćeni dugujem izvođaču ovih radova, pa mu na tome posebno zahvaljujem.

V. Dukić otkopao je dvije jame nepravilnog oblika ukopane u zdravicu (gline zelenkastosive boje). Gornji sloj čini 0,20 m debeli humus.

Jama I (sl. B lijevo) ima dimenzije $6,70 \times 3,20$ m sa podnicom varijabilne dubine: od 1,00 do 1,40 m. Stijene su dosta kose osim u zapadnom uglu u kojemu je smješteno ognjište od vrlo tvrde mase načinjene od gline i većeg broja fragmenata keramike. Dimenzije ognjišta su: $0,75 \times 0,60$; visina od podnice: 0,20 m. Profil jame pokazao je zemlju crne boje. Tragovi kolaca uz rub jame i u jami nisu pronađeni.

Jama II (sl. B desno) — dimenzija $4,20 \times 2,30$ m — nalazi se u neposrednoj blizini jame I, a nešto je pravilnijeg, gotovo trapeznog oblika. Stijene su gotovo vertikalno urezane u zemlju. Vertikalna stratigrafija daje slijedeće elemente: 1. 0—0,20 humus, 2. 0,20—0,40 subhumus, 3. 0,40—0,50: preko više od polovine površine jame sloj pečene ilovače debljine 10—12 cm poput poda. Nije posve horizontalan, nego pokazuje nagib padom od zapada prema istoku u razlici od 10 cm. 4. Ispod tog sloja nalazi se sloj sivozelene zemlje, koja ispunjava jamu. Podnica se nalazi na 1,45 m dubine. Tragovi kolaca nisu pronađeni, ali su konstatirani fragmenti pečenog maza.

U obje jame nađena je znatna količina fragmenata keramike i nešto sitnijih predmeta zanatske i slične upotrebe (nekoliko plosnatih četverokutnih sjekirica

i klinova, mikroliti i sl.). Ističu se dvije široke kamene motike (najvjerojatnija upotreba).

Funkcija ovih jama zbog njihovih velikih dimenzija dosta je problematična. Izgleda da se ovdje ipak radi o zemuničnim objektima privremene upotrebe. Na to naročito ukazuje i sloj pečenog maza na površini Jame II, koji je vjerojatno ostatak srušenog zida ili možda poda iz jedne, nešto mlađe faze upotrebe ovog objekta.

Iskopani se materijal osim nekoliko fragmenata nalazi u Gradskom muzeju u Križevcima.

60. Nepotpuna noga od kupe na šupljoj nozi, trbušastog oblika. Polirana prevlaka tamnosive do crne boje, ukrasi izvedeni urezivanjem i ubadanjem. Visina: 10 cm; promjer: 8,0 cm.
61. Nepotpuna noga od kupe na šupljoj nozi s poliranom prevlakom tamnosive do crne boje.
62. Fragmenat dubljeg ljevkasto-zvonastog pehara sive boje, dosta oštećene površine. Ukrašen urezivanjem i ubadanjem.
63. Fragmenat bikoničnog vrčića s odlomljenom trakastom drškom, polirane prevlake sive boje. Ukrašen urezivanjem i ubadanjem.
64. Fragmenat posude sive boje ukrašen urezivanjem i kratkim zarezima.
65. Fragmenat bikonične zdjele sive boje ukrašen ovalnim udubljenjem i ubadanjem.
66. Nepotpuna noga od kupe na šupljoj nozi, slabe fature i slabe izrade.
67. Fragmenat zdjele tamno sive boje, dobre fature, s ostacima polirane prevlake na površini. Ukrašen duboreznim urezivanjem i ubadanjem. Sačuvani su ostaci bijele inkrustacije. Dimenzije: $4,3 \times 4,4$ cm.
68. Fragmenat posude sive boje ukrašene urezivanjem i zarezima. Dimenzije: $4,3 \times 4,4$ cm.
69. Fragmenat vrata posude sive boje ukrašene duguljastim (nosolikim) izbočenjem, urezivanjem i ubadanjem. Dimenzije: $4,5 \times 6,3$ cm.
70. Fragmenat ramena bikonične posude sive boje ukrašene urezivanjem i zarezima. Dimenzije: $3,3 \times 7,2$ cm.
71. Fragmenat ljevkaste posude sivkasto-oker i sive boje, ukrašene vertikalnim zarezima u dosta širokom kanalu, tako da ukras djeluje kao otisak deblje vrpce. Dimenzije: $3,6 \times 7,3$ cm.
72. Fragmenat vrata posude (kupe) sive boje, ukrašene urezivanjem i ubadanjem. Dimenzije: $3,2 \times 2,7$ cm.
73. Fragmenat ljevkasto-zvonastog pehara ili kupe sive boje. Posuda je slabe fature i slabo pečena, tako da je vanjska površina dosta oštećena. Ukrašavanje je izvedeno urezivanjem i ubadanjem. Visina: 4,3 cm. Dužina manjeg fragmenta: 6,5; većeg fragmenta: 11,6 cm.
74. Fragmenat vrča s trakastom drškom, sive boje, ukrašenog urezivanjem i ubadanjem.

8. KUTINA – GRAČENICA, »Čretes«

Dolje opisane predmete našao je prije rata D. Jagić, sudski pristav, na zemljištu »Čretes« između Kutine i Gračenice. Predmeti se nalaze u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

75. Fragmenat trbuha posude s poliranom prevlakom crne boje. Ukrasi su pažljivo izvedeni urezivanjem i žigosanim zarezima. Dimenzije: 6,2 × 9,1 cm.
76. Fragmenat bikonične zdjele dobre fakture s izvrsno poliranom prevlakom crne boje. Ukrašen žigosanim ubadanjem. Dimenzije: 4,3 × 12,6 cm.

9. LASINJA, Talijanovo brdo

Selo Lasinja nalazi se blizu Kupe oko 24 km daleko od Karlovca u pravcu sjeveroistok – istok. Lokalitet Talijanovo brdo prirodni je brijeg na čijoj se terasi okrenutoj prema Kupi nalazilo prethistorijsko naselje. Samo brdo nalazi se između sela i Kupe, a odmah iznad ceste.

Vjekoslav Dukić vršio je ovdje manje pokusno iskopavanje i otkrio jednu gotovo posve pravilnu okruglu jamu promjera 1,5 m, maksimalne dubine 0,70 m, koja je bila udubljena u kamen (stijenu). Na sjevernoj strani jame odmah do stijene nalazilo se pravokutno ognjište, a uz istočni zid jedna stepenica od pečene gline (»bank«, »klupa«), dužine 0,5, visine 0,5 m. Profil daje kalotasto udubljeni oblik jame. Pored brojne keramike, koja pripada lasinjskoj kulturi, nađeno je ovdje i nekoliko fragmenata vučedolske keramike od koje su već ranije objavljena dva fragmenta (Opuscula, sl. 95 i 96), nažalost pod pogrešnom oznakom lokaliteta (Vidakovo brdo, a treba glasiti Talijanovo brdo). Iskopani materijal nalazi se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

77. Fragmenat cilindrične posude s poliranom prevlakom oker do sive boje, ukrašen urezivanjem, duborezom i žigosanim trokutastim ubodima. Dimenzije: 6,6 × 6,3 cm.
78. Fragmenat trbuha posude s poliranom prevlakom crne boje, ukrašen dosta dobro izvedenim ukrasima tehnikom urezivanja i zareza. Sačuvani ostaci bijele inkrustacije. Dimenzije: 3,0 × 5,3 cm.
79. Fragmenat posude sive boje (koja je nastala zbog visoke temperature u požaru) ukrašen urezivanjem i ubadanjem. Dimenzije: 3,1 × 4,0 cm.
80. Niski vrčić s trakastom drškom, blago profiliran, načinjen od gline s primjesama pijeska. Polirana prevlaka ciglastocrvene i sive boje. Ukrasi su pažljivo izvedeni urezivanjem i žigosanjem. Visina: 6,7, promjer: usta 6,8, trbuha 8,0, dna 2,6 cm. Posudica je bila razbijena, ali je ponovo sastavljena.
81. Fragmenat posude s poliranom prevlakom sive boje s urezanim i ubodenim ukrasima. Dimenzije: 2,5 × 3,5 cm.
82. Fragmenat trbuha posude sivo-okere boje, ukrašene tehnikom duboreza i brazdistog urezivanja. Dimenzije: 3,1 × 3,9 cm. Predmet pripada vučedolskoj kulturi.

83. Fragmenat posude tamnosive boje ukrašene tehnikom duboreza. Dimenzije: $2,8 \times 2,4$ cm. Predmet pripada vučedolskoj kulturi.
84. Fragmenat trbuha posude slabije fakture, tamnosive boje s ostacima politure na površini. Ukrašen duborezom i brazdastim urezivanjem. Dimenzije: $4,1 \times 6,2$ cm. Predmet pripada vučedolskoj kulturi.
85. Fragmenat duboke, bikonične zdjele oker do sive boje s tragovima prevlake na površini. Na prstenastom vratu nalazi se trakasta drška i cjevasti izljev. Ukrašen urezivanjem i žigosanjem. Dimenzije: $8,0 \times 29,3$ cm. Nekadašnji promjer vrata: oko 38 cm. Sačuvani su ostaci bijele inkrustacije.
86. Fragmenat manje kupe od prilično s'abe gline, s poliranom prevlakom crne boje. Ukrašen urezivanjem. Sačuvani su ostaci bijele inkrustacije. Dimenzije: $2,9 \times 5,9$ cm.
87. Fragmenat vrata terinoidnog bikoničnog lončića s poliranom prevlakom crne boje. Faktura vrlo dobra. Ukrašen urezivanjem i ubadanjem u izvršnoj tehničkoj izvedbi. Dimenzije: $3,5 \times 4,7$ cm.
88. Fragmenat vrata gornje posude. Dimenzije: $4,2 \times 6,5$ cm.
89. Fragmenat trbuha posude sivo-okere boje, slabije fakture s tragovima politure na površini. Ukrašen rozetom u tehnici tankog, ali nepažljivog urezivanja. Dimenzije: $5 \times 7,6$ cm.
90. Minijaturni vrčić, neznatno oštećen, ciglastocrvene i sive boje. Visina: 2,7, promjer: 4,1 cm.
91. Fragmenat malene zdjelice sive boje, ukrašene urezanim ukrasima na prstenastom vratu. Dimenzije: $2,6 \times 4,0$ cm.
92. Fragmenat veće zdjele ciglastocrvene boje, s poliranom prevlakom na površini, ukrašen urezivanjem i izbočenjem trokutastog presjeka. Dimenzije: $3,4 \times 5,4$ cm.
93. Kamena sjekira s rupom za nasad, sivosmeđe boje s bijelim zrnima. Potpuno sačuvana. Dobro polirana. Dimenzije: $10,7 \times 5,4 \times 4,3$ cm.
94. Fragmenat kupe oker i sive boje, ukrašene urezanim ornamentima. Površina — očigledno zbog požara — dosta oštećena. Dimenzije: $4,5 \times 9,7$ cm.
95. Fragmenat trbuha posude okere boje, ukrašene urezanim i žigosanim (kose crtice) ukrasima. Dimenzije: $4,1 \times 5,6$ cm.
96. Fragmenat konično-cilindričnog vrata vjerojatno neke bikonične posude sivo-okere do sive boje, s tragovima politure na površini. Ukrašen urezivanjem i zarezima. Glina ima mnogo primjesa. Dimenzije: $5,1 \times 8,6$ cm.
97. Fragmenat posude sive boje, od gline s vrlo mnogo primjesa, ukrašen urezivanjem. Dimenzije: $6,1 \times 5,9$ cm.

10. KIRINGRAD

Lokalitet Kiringrad je prirodni brijeg, koji se izdiže iznad udolina potoka Mala i Velika Trepča za oko 80 m. Nalazi se na udaljenosti od 11 km (zračne linije) od Vrginmosta u pravcu sjever — sjeveroistok. Najkraća udaljenost lokaliteta od Kupe u zračnoj liniji, iznosi 3,5 km.

Oдноšenjem zemlje s površine lokaliteta zbog djelovanja kišnih bujica pojavljivao se obilan arheološki materijal različitih kulturnih razdoblja u vremenskom rasponu od eneolita, pa sve do srednjeg vijeka. Najveći dio materijala, koji posjeduje Arheološki muzej u Zagrebu došao je posredstvom Vjekoslava Dukića, a manji dio ostalih nalaznika (Đ. Niševića i dr.). Jedan manji dio materijala nalazi se i u Gradskom muzeju u Karlovcu, koji je ranije također pripadao zbirci Vjekoslava Dukića (sl. 123).

98. Fragmenat posude oker do sive boje s tragovima politure na površini. Ukrašen urezivanjem i zarezima. Dimenzije: $3,5 \times 3,5$ cm.
99. Fragmenat niske trbušaste zdjele dobre fature, s poliranom prevlakom sivkasto-okor boje. Ukrašen urezivanjem, ubadanjem i niskim dugoljastim izbočenjem. Dimenzije: $9,0 \times 4,1$ cm.
100. Fragmenat veće trbušaste zdjele s poliranom prevlakom sive boje, ukrašen urezivanjem i zarezima. Dimenzije: $5,6 \times 7,7$ cm.
101. Fragmenat trbušaste zdjele s poliranom prevlakom oker i sivo oker boje, ukrašen žlijebljenim urezivanjem i ubodima. Dimenzije: $3,8 \times 3,3$ cm.
102. Fragmenat trbušaste zdjele s poliranom prevlakom sive boje. Ukrašen žlijebljenim urezivanjem i ubodima. Dimenzije: $3,8 \times 5,8$ cm.
103. Fragmenat veće trbušaste zdjele s poliranom prevlakom oker boje. Ukrašen žlijebljenim urezivanjem i ubodima. Dimenzije: $4,9 \times 2,6$ cm.
104. Fragmenat trbušaste zdjele s poliranom prevlakom sivo oker boje. Ukrašen žlijebljenim urezivanjem i ubodima. Dimenzije: $4,1 \times 4,7$ cm.
105. Fragmenat trbušaste zdjele s poliranom prevlakom sivoooker do crne boje. Ukrašen žlijebljenim urezivanjem i ubodima. Dimenzije: $4 \times 5,1$ cm.
106. Fragmenat trbušaste zdjele s poliranom prevlakom sivkasto-okor boje. Ukrašen urezivanjem i ubodima. Sačuvani su i ostaci crne smolaste prevlake s vanjske strane, a s unutrašnje crveno-smeđe boje bez sjaja. Dimenzije: $3,8 \times 4,1$ cm.
107. Fragmenat niske bombasto-trbušaste zdjele bez vrata s poliranom prevlakom oker boje, preko koje je nanescna sjajna smolastocrna boja (preko gornjeg dijela). Dimenzije: $4 \times 5,3$ cm.
108. Fragmenat posude oker i sivo-okor boje s tragovima polirane prevlake na površini. Ukrašen urezivanjem i ubodima. Sačuvani tragovi smeđe prevlake. Dimenzije: $3 \times 4,9$ cm.
109. Fragmenat posude sivo-okor boje s ostacima politure na površini. Ukrašen urezivanjem i ubodima. Sačuvani ostaci crne boje — prevlake s vanjske strane, a s unutrašnje smeđe boje. Dimenzije: $2,8 \times 3,7$ cm.
110. Fragmenat cilindričnog vrata posude oker i smeđe boje s poliranom površinom preko koje je nanescna crna prevlaka. Polukružne girlande ispod usta izvedene žlijebljenim urezivanjem i ubodima. Dimenzije: $3,3 \times 4,8$ cm.
111. Fragmenat cilindrično-koničnog vrata posude (suda) sive boje (zbog naknadnog požara, kao i već djeomično šljakaste fature). Polukružne girlande izvedene žlijebljenim urezivanjem i ubodima. Dimenzije: $4 \times 6,1$ cm.

112. Fragmenat konične zdjele s prstenastim vratom sive boje i slabije fature. Ukrašen urezivanjem u vrlo pažljivoj tehnici. Dimenzije: $2 \times 3,5$.
113. Fragmenat cilindro-koničnog vrata posude oker do sivo oker boje, prevlačene i polirane površine. Ukrašen girlandama izvedenim žlijebljenim urezivanjem i ubodima. Dimenzije: $4,8 \times 5,6$ cm.
114. Fragmenat posude s poliranom prevlakom sivo oker boje, ukrašen urezanim i ubodenim ukrasima. Sačuvani su i ostaci posebne crne prevlake (boje). Dimenzije: $3,0 \times 4,1$ cm.
115. Fragmenat amfore s poliranom prevlakom sive i sivosmeđe boje, ukrašen urezivanjem i ubodima. Sačuvani tragovi smeđe boje na površini. Dimenzije: $5,0 \times 6,5$ cm.
116. Fragmenat amfore (?) s poliranom prevlakom crne boje. Ukrašen urezanim i ubodenim ukrasima. Dimenzije: $5,5 \times 7,1$ cm.
117. Fragmenat trbuha posude od slabo pročišćene gline s poliranom prevlakom tamnosive boje. Ukrašen urezivanjem. Dimenzije: $3,7 \times 5,6$ cm.
118. Fragmenat amfore (?) s poliranom prevlakom sivo-smeđe boje, na koju je nanešena crna smolasta boja. Ukrašen urezivanjem, ubadanjem i jednim kružnim udubljenjem. Dimenzije: $7,2 \times 6,6$ cm.
119. Fragmenat amfore (?) s poliranom prevlakom smeđe i sivo-smeđe boje. S unutrašnje strane sačuvani ostaci crne smolaste boje. Ukrašavanje izvedeno urezivanjem, ubadanjem i kružnim udubljenjima. Dimenzije: $5,5 \times 7,5$ cm.
120. Fragmenat amfore (?) sive boje, deformirane u požaru, s poliranom prevlakom, ukrašen urezivanjem, zarezima i kružnim udubljenjem. Dimenzije: $5,1 \times 6,8$ cm.
121. Jako oštećeni obli idol od slabije gline oker boje. Sačuvani tragovi polirane prevlake. Dimenzije: $3,4 \times 4,1 \times 1,9$ cm. Inv. 15278.
122. Neznatno oštećeni idol oker boje s tragovima politure na površini. Dimenzije: $6,0 \times 3,1 \times 1,3$ cm.
123. Vrlo oštećena trbušasta zdjelica s poliranom prevlakom oker boje. Ukrašena urezivanjem i žigosanim ubadanjem. Sačuvani su ostaci smolaste boje (prevlake) na vanjskoj površini. Promjer trbuha: 10,2, vrata: 8,4, dna: 2,8 — 3,1 cm. Visina (sadašnja): 4,8 cm.
124. Fragmenat trbušaste zdjele s poliranom prevlakom sivo-okker boje, ukrašene urezivanjem. Sačuvani su ostaci crne smolaste boje (prevlake). Dimenzije: $4,9 \times 4,7$ cm.
125. Fragmenat trbuha posude ukrašene spiralnim ukrasom u tehnici urezivanja i ubadanja.
126. Fragmenat veće trbušaste zdjele s poliranom prevlakom oker boje. Ukrašena plitkim urezivanjem i ubadanjem. Sačuvani su ostaci crne smolaste boje (prevlake) na vanjskoj površini. Dimenzije: $5,4 \times 9,5$ cm.
127. Nepotpuna malena i duboka kupa s poliranom prevlakom sive boje. Ukrašena gredastim izbočenjem, koje sada nedostaje. Visina: 5,2, promjer usta: 7,4, dna: 1,8 cm.

128. Minijaturna bombasta posudica s poliranom prevlakom oker do sive boje. Ukrašena urezivanjem. Visina: 3,2, promjer trbuha: 3,7, dna: 1,5 cm.
129. Nepotpuno sačuvana, malena životinjska figurica oker i sivo-okер boje s dosta slabo poliranom, inače neravnom površinom. Visina: 2,8, dužina: 4,0, širina: 1,9 cm.

11. OZALJ, spilja Vrlovka

Spilju Vrlovku kod Ozlja istraživala je jedna grupa speleologa 1958. g. i tom prilikom našla i nešto keramičkih, većim dijelom neukrašenih predmeta, a među njima i jednu vrlo lijepu malenu bočicu. Materijal se nalazi u Gradskom muzeju u Karlovcu.

130. Potpuno sačuvana bikonična bočica s poliranom prevlakom od oker do tamno sive boje. Glina sadrži primjese pijeska. Ukrašena urezivanjem, kratkim zarezima i ubadanjem. Bijela inkrustacija vrlo dobro sačuvana. Visina: 9,0 cm, promjer: usta 3,0 — 3,4, ramena 5,6 — 6,5, dna 1,3 cm.

12. HRSINA, »Gorica«

Lokalitet »Gorica« nalazi se u selu Hrsini kod Bosiljeva (Bosiljevo se nalazi na oko 25 km udaljenosti u zračnoj liniji od Karlovca u pravcu jugozapad, odnosno oko 17 km od Ogulina u pravcu sjever-sjeveroistok, dok je Hrsina udaljena od Bosiljeva samo 2 km). Lokalitet ima oblik gradine s pravilnom kružnom osnovom promjera oko 50 m, a relativne visine 6 m. Vlasništvo je Mare Hrelja (Krč, kbr. 16) i Marka Dojčića (Krč, kbr. 14). Lokalitet je inače lociran na međi između sela Krč i Hrsina, koja se nalaze u neposrednoj blizini jedno drugome.

Kustos Arheološkog muzeja u Zagrebu Ruža Drechsler-Bižić vršila je ovdje rekognosciranje 6.11. 1958. g. i otvorila dvije sonde dimenzije $3,0 \times 2,0$ m. Sonda II nije dala nalaze, dok je sonda I, otvorena uz rub gradine, dala keramički materijal. Nakon 0,80 m dubine došao je sterilan sloj. Budući da je ovo manje pokusno iskopavanje vršeno u okviru rekognosciranja, zbog ograničenog vremenskog rad nije dalje nastavljen. Možda se može očekivati i stariji kulturni sloj ispod navedenog sterilnog sloja. Iskopani materijal nalazi se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

131. Fragmenat bikonične zdjele s vanjske strane oker, a s unutrašnje sive boje. Polirana je prevlaka djelomično sačuvana. Dimenzije: $3,5 \times 5,4$ cm.
132. Fragmenat sitaste »kadionice« (»zapretača vatre«) oker do sive boje. Dimenzije: $6,0 \times 5,8$ cm.
133. Fragmenat bikonične zdjele sivkasto-okер i sive boje. Sačuvani su tragovi polirane prevlake. Dimenzije: $4,1 \times 8,2$ cm.
134. Fragmenat veće posude (vjerojatno zdjele) s poliranom prevlakom oker i smeđe boje. Ukrašen širokim i grubo izvedenim urezivanjem pomoću predmeta dosta tupog vrha. Dimenzije: $5,1 \times 8,2$ cm.
135. Nepotpuna čaša (nedostaje oko pola posude) s poliranom prevlakom sivkasto-okер i sive boje. Visina 5,6, promjer: vrata 7,2, dna 3,6 cm.

Svi predmeti sadrže veću ili manju količinu pijeska u glini, većim dijelom su slabe, vrlo šupljikave (porozne) fature i neuobičajeno male težine (osim predmeta 134 i 135, što je rezultat sekundarnog pečenja u požaru naselja).

13. ČAKOVAC

Iz Čakovaca kod Josipdola dobio je 1938. g. Arheološki muzej u Zagrebu materijal lasinjskog tipa, na žalost bez podataka (Josipdol se nalazi na 10 km udaljenosti u zračnoj liniji od Ogulina u pravcu jugoistok).

136. Fragmenat velike zdjele s poliranom prevlakom sivosmeđe boje. Modelacija dobra. Urezani i ubodeni ukrasi pažljivo su izvedeni. Dimenzije: $5,2 \times 14,6$ cm.
137. Fragmenat velike zdjele od dosta dobro pročišćene gline, sive boje, ukrašene urezanim i ubodenim ukrasima. Dimenzije: $5,2 \times 6,2$ cm.
138. Fragmenat velike zdjele od slabo pročišćene gline sive i sivo oker boje, polirane površine. Ukrašena vrlo nepažljivo urezanim ukrasima. Dimenzije: $4,6 \times 10,5$ cm.
139. Fragmenat posude sivo-okер boje, od gline s primjesama pijeska, ukrašene dosta pažljivo urezanim ukrasima. Dimenzije: $2,5 \times 3,8$ cm.
140. Fragmenat posude sive boje, dobro modeliranih tankih stijena, ukrašene urezanim i ubodenim ukrasima. Dimenzije: $2,5 \times 3,8$ cm.
141. Fragmenat velike zdjele od slabo pročišćene gline oker boje, polirane površine. Ima ušicu uz rub usta. Urezani ukrasi su nepažljivo izvedeni. Dimenzije: $4,8 \times 6,4$ cm.
142. Fragmenat vrča oker do sive boje, s ostacima polirane prevlake na površini. Ukrasi su pažljivo urezani. Dimenzije: $3,5 \times 8,1$ cm.
143. Fragmenat vrča od gline s dosta pijeska, dobro modeliranih tankih stijena sive boje s tragovima prevlake na površini. Urezani ukrasi su pažljivo izvedeni. Dimenzije: $4,9 \times 7,4$ cm.
144. Fragmenat vrča sive boje s urezanim ukrasima. Dimenzije: $4,8 \times 6,7$ cm.
145. Fragmenat usta veće posude, ukrašen urezanim, šrafiranim trokutom. Glina boje pečene zemlje do sive, slabo pročišćena. Tragovi polirane prevlake na površini. Dimenzije: $2,8 \times 3,1$ cm.
146. Fragmenat vrča s poliranom prevlakom sive boje i urezanim ukrasima dobre izvedbe. Dimenzije: $5,3 \times 6,2$ cm.
147. Fragmenat vrča izrade kao gore, a možda su pripadali istom primjerku. Dimenzije: $3,9 \times 5,1$ cm.
148. Fragmenat vrčića sive boje, vrlo tankih stijena s urezanim ukrasima. Dimenzije: $3 \times 3,4$ cm.
149. Kašika s cjevastim nastavkom od slabo pročišćene gline crvenkasto-okер boje. Izrada gruba. Predmet je dosta oštećen. Visina: 2,8. Promjer: $5,7 - 6,8$ cm.
150. Fragmenat kašike grube fature sivo smeđe boje. Dimenzije: $4,1 \times 6,7 - 7,7$ cm.

14. VINDIJA

Među nalazima iz spilje Vindije kod Varaždina, koje je objavio S. Vuković, ima i nekoliko fragmenata keramike, koji pripadaju Lasinjskoj kulturi (Vrpčasta keramika spilje Vindije, Arheološki vestnik VIII/1, Ljubljana, 1957, T. III/1-3; IV/4, 5).

15. CERJE NOVO, Draguševac

Brežuljak Draguševac nalazi se kod sela Cerje Novo, sjeverno od gore Ivančice. Zaštitno istraživanje vršio je na tom objektu S. Vuković, a rezultate objavio 1954. g. (Vuković). Najvažnije Vukovićevo otkriće je osnova jedne pravokutne kuće sa ostacima stupova iz čega se može zaključiti da je kuća imala samo krovnu konstrukciju bez okolnih zidova (Vuković, sl. 1). Nađeni predmeti čuvaju se u Gradskom muzeju u Varaždinu.

16. CERJE TUŽNO, Krč

Lokalitet Krč je također brežuljak, a nalazi se kod Cerja Tužnog, odnosno između Varaždina i Ivanca, a udaljen je samo kojih 2 km od Draguševca. Ovdje je S. Vuković otkrio dvije jame četverokutnog oblika (Vuković, sl. 2, 3). J. Korošec je publicirao s ovog lokaliteta također nešto keramičkog materijala (Korošec), no pri tome nije dao uobičajene podatke o provenijenciji nalaza. Stoga na osnovi podataka, koje mi je dao S. Vuković, označavam ovdje posebno predmete iz Cerja Tužnog: Korošec, T. II/5, 7; III/1-5. Nalazi se čuvaju u Gradskom muzeju u Varaždinu.

17. PTUJ, Ptujski grad

Prilikom iskopavanja na Ptujskom gradu 1946. i 1947. g. nađena je u prethistorijskim slojevima pored ilirske i vučedolske i izvjesna količina lasinjske keramike, koja je atribuirana našoj kulturi od strane istraživaoca ovog objekta J. Korošca tek u najnovije vrijeme (Drulovka II, str. 41, bilješka 7). Lasinjskoj kulturi pouzdano pripada s ovog lokaliteta slijedeći materijal: Ptuj, slike u tekstu — 44, 45, 47, 48, 50, 51; slike na tablama — 84, 125—137, 234 (neki predmeti reproducirani su i u tekstu i na tablama). Vučedolski predmeti iz Ptuja vjerojatno su import u sklopu lasinjskog kulturnog sloja.

18. BREZJE

Iskopavanja u Brezju kod Zreča vršio je Pokrajinski muzej u Mariboru, a rezultate iskopavanja objavio je S. Pahič, koji je vodio ova iskopavanja (Brezje).

19. ZREČE

S. Pahič objavio je također i nalaze ovog vremena iz Zreča (Zreče). Materijal se nalazi u Pokrajinskom muzeju u Mariboru.

20. AJDOVSKA JAMA

Ajdovsku jamu kod Nemške Vasi zapadno od Krškog sistematski je istražio S. Brodar, koji je dao opširan i obilno dokumentiran izvještaj o iskopavanjima (S. Brodar: Ajdovska jama, Razprave SAZU III, Ljubljana, 1953, str. 7. i d.). Nalaze je objavio S. Korošec (Ajdovska jama).

21. DRULOVKA

Lasinjska naseobina blizu sela Drulovka kod Krønja prvo je sistematski iskopavano naselje tog razdoblja. J. Korošec, koji je vodio ova iskopavanja, objavio je već iste (1956) god. opsežniji izvještaj (Drulovka I), a 1960. i rad monografskog karaktera (Drulovka II). Ovim radovima priložen je obilan ilustracijski materijal.

I u Austriji (u glav. Koruška) ima nekoliko lasinjskih nalazišta, koje je također potrebno spomenuti. To su: 22. STRAPPELKOGEL (Pittioni, str. 208 i sl. 139), 23. VILLACH-KANZIANBERG (Pittioni sl. 116, 138), 24. PÖLSHALS (Pittioni str. 208, sl. 140) i 25. KEUTSCHACH jezero, koji je lokalitet zbog svog sojeničkog objekta posebno zanimljiv (Mossler).

b) Naseobinski elementi

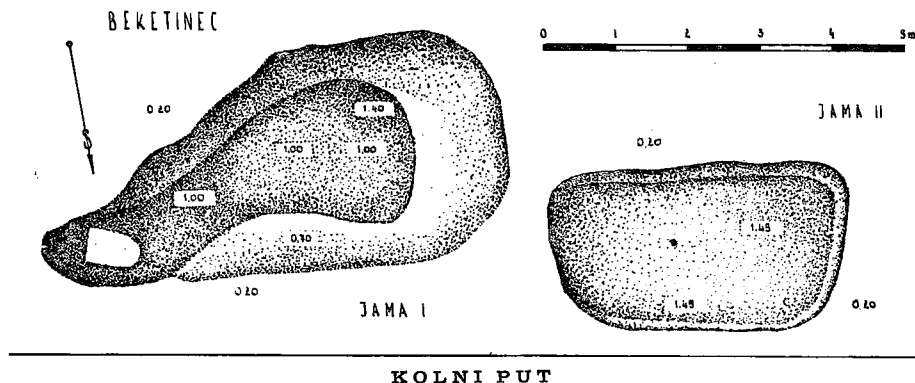
Izbor mjesta za naselje nije očigledno bio podložan nekom pravilu, jer se tu većinom radilo o stjecaju okolnosti. Tako imamo najčešće prirodna uzvišenja kao lokacije lasinjskih naselja (Hrnjevac, Letičani, Lasinja, Kiringrad, Draguševac itd.). Većinom se pri tome ipak vodilo računa o obrambenim (tj. taktičkim) elementima. Najbolji položaj u tom smislu imao je bez sumnje Kiringrad, što je lako uočljivo i iz karte Vojnogeografskog instituta¹⁰³. Pri izboru lokacije za naselje vodilo se računa i o blizini nekog potoka ili rijeke (Kiringrad, Lasinja), što je u ostalom bio uobičajen postupak u to vrijeme. Bilo je i nizinskih naselja, koja se danas uopće ne mogu prepoznati, jer se ničim ne ističu u sklopu terena na kojem se nalaze (Kutina—Gračenica). Samo je jedan lokalitet imao oblik klasične gradine (Hrsina, »Gorice«), kakve su inače naročito karakteristične za slavonsko-srijemsko područje bapsko-lengyeljske kulture¹⁰⁴. U tri slučaja bili su naseljeni i spiljski prostori (Ozalj, Vindija, Ajdovska jama), a u jednom slučaju imamo i jezersko, tj. sojeničarsko naselje (Keutschach jezero).

Ovakva raznolikost u izboru lokacija za naselja bila je uvjetovana prije svega vrlo raznoličnom konfiguracijom terena na prostornom području lasinjske kulture. U Panonskoj nizini, gdje je konfiguracija tla bila jedinstvena, moglo je doći do nekih uobičajenih formi u tvorbi naselja, ali u ovom čas više ili manje brdovitom, čas opet čisto nizinskom području nije moglo doći do takvih standardnih oblika.

Stambeni objekti su zasada još prilično nedovoljno poznati. Najzanimljiviji nalaz je u tom smislu učinio S. Vuković na Draguševcu kod Cerja Novog. Tu je otkrivena osnova jedne, nažalost na završecima oštećene — pravokutne kuće neobično izduženog oblika sa rupama od kolja na bokovima¹⁰⁵. Osnovu kuće činila je plitka jama paralelnih bokova, dubine do 0,30 m iznad koje je bila podignuta samo krovna konstrukcija u obliku »šatora« bez bočnih zidova. Tragovi maza nisu otkriveni. Ono što ovdje najviše iznenađuje to je tvrđnja radnika da je takva kuća bila dugačka 30–40 m, što treba uzeti s priličnom rezervom¹⁰⁶. Ovakav tip kuće, ali uobičajenih dimenzija i proporcija, poznat je u relativno najbližem području iz Zengövarkonya¹⁰⁷, a susrećemo ga i na tlu potiske kulture¹⁰⁸. Inače se može prilično sigurno pretpostaviti da je pravokutna kuća uobičajenog kasno-neolitskog oblika i u lasinjskoj kulturi morala biti glavni

oblik stambenog objekta, bar ondje gdje su to mogućnosti dopuštale (nizinski krajevi, veći brdski platoi, odnosno terase i sl.).

Prilično iznenađujuću pojavu predstavljaju i dvije zemunične jame neuobičajeno velikih dimenzija ($6,70 \times 3,20$; $4,20 \times 2,30$ m) u Beketincu (sl. B), koje je otkopao V. Dukić. Obje su jame vrlo duboke (do 1,40 i 1,45 m) i nepravilnog oblika, a na rubovima nisu nađeni tragovi od kolja. Veća jama imala je ognjište potkovastog oblika. U manjoj jami se na 0,40 – 0,50, m nalazio na preko više od polovine površine jame sloj pečenog maza debljine 10 – 20 cm. Najvjerojatnije je to bio ostatak urušene krovne konstrukcije, koja je bila pala u jamu¹⁰⁹. No isto tako bi se moglo raditi i o podu iz jednog nešto mlađeg razdoblja upotrebe. Obje su ove jame zacijelo bili stambeni objekti privremene upotrebe. U stijenu (kamen) udubljena jama u Lasinji, također je imala ognjište, a i stepenicu uz stijenu, te je i ova najvjerojatnije služila kao zemunična jama, tj. objekat za stanovanje.

Sl. B

Dosta su neobične i jame sa Krča¹¹⁰, naročito veća (dimenzije: $4,0 \times 5,0$ m), koja je imala koso dno i udubljenje u stijeni. Obje jame nisu sadržavale ostatke kućnog maza¹¹¹. Nasuprot tome su sve četiri jame iz Brezja kod Zreča dale ostatke maza, sa otiscima kolaca i pletera¹¹². Jame su inače ovalnog ili potkovastog oblika, strmih stijena, te promjera od 1,2 (najmanja) do 1,81 (najveća), ukopane u vapnenasti pijesak, maksimalne dubine 0,85 m¹¹³. Možda se ovdje radilo o skupini jama sa pojedinačnom ili čak vjerojatnije zajedničkom krovnom konstrukcijom, odnosno nadgradnjom¹¹⁴. U svakom slučaju čini se da su u lasinjskoj kulturi zemunične jame bile vrlo važan stambeni element, tj. da su na mnogim naseljima zemunice bile dominantni oblik stana lasinjskog čovjeka, slično kao što je to npr. bilo u Lisičićima. Čini se da su planinski krajevi u tom smislu bili nazadniji, pa pravokutne kuće uobičajenog oblika u okviru lasinjske kulture treba prije svega očekivati u nizinskim predjelima Slavonije i Podravine, gdje je bapsko-lengyeljska kultura, kao izrazito panonska kultura, mogla ostaviti više utjecaja u smislu naprednije stambene gradnje. Mislim da se

Paretove dosta kategorične negacije stanovanja u zemunicama¹¹⁵ ovdje neće moći primiti bez znatnih rezervi. Jer ukopavanje jame u stijenu (kamen) npr. u Lasinji, što je svakako bio i dugotrajan i mučan posao, pa i postojanje ognjišta u tom istom objektu, ukazuju na to, da su neki krajevi bez mnogo obzira na tok vremena zadržali primitivnije pojmove o stanovanju. Stoga mislim da su objekti u Beketincu, Lasinji, a možda i u Brezju, pa čak i u Krču, bili vezani vjerojatno uz kraću stambenu upotrebu.

Na ne baš mnogo napredne pojmove o stanovanju ukazuje i upotreba spiljskih prostora od strane lasinjskih ljudi (Vindija, Ozalj, Ajdovska jama), što je konačno u krajnjoj liniji izrazita paleolitska tradicija. Na našoj jadranskoj obali spilje su u neolitu i eneolitu, pa i kasnije, bile vrlo važan faktor u načinu stanovanja (Grapčeva i Markova spilja na Hvaru, Jamina Sredi na Cresu, itd.¹¹⁶). To također ukazuje na izvjesnu konzervativnost nekih područja naše zemlje u relativno razvijenijim prehistorijskim razdobljima.

Izuzetnu pojavu predstavlja sojenička konstrukcija na Keutschach jezeru u Austriji¹¹⁷. Iako se ne može rekonstruirati sam oblik ovog objekta, njegovo je postojanje važan doprinos ne samo raznoličnosti načina stanovanja, nego i upoznavanju maksimalnog dometa u načinu gradnje lasinjskog čovjeka.

Na temelju gornjeg možemo zaključiti, da su u lasinjskoj kulturi — u zavisnosti od prilika i ekonomskih mogućnosti — bili u upotrebi takvi načini stanovanja, koji variraju u širokom rasponu od najprimitivnijih, vezanih uz paleolitske tradicije (spilje), pa do najnaprednijih, koji su zahtjevali znatnu tehničku sposobnost (sojenice). Sve to ukazuje na to, da se bar za sada, a vjerojatno i u buduću, neće moći postaviti nekakav obrazac u koji bi se mogli svrstati stambeni oblici vezani uz lasinjsku kulturu.

c) Keramika

Keramički nalazi koji pripadaju lasinjskoj kulturi vrlo su brojni, tako da si danas možemo u priličnoj mjeri pouzdano predstaviti fizionomiju ove kulture.

Faktura je finije lasinjske keramike prilično raznolika, što djelomično zavisi i od položaja nalazišta, odnosno od kvalitete gline pored tog nalazišta. Najbolje su fature nalazi iz nizinskog područja npr. sa lokaliteta »Čretes« (Kutina—Gračenica). Ta je keramika obično crne boje, a načinjena je od izvrsno pročišćene gline, te po kvalitetu izrade odgovara najboljim vučedolskim ili badenskim proizvodima. Keramika je iz Hrnjevca, Letičana, Grginca i Hrsine nasuprot tome izrađena od slabo pročišćene gline i sadrži primjese pijeska. Keramika iz Letičana i Hrsine je čak na površini šupljikava i često ima znatno manju težinu od uobičajene. Na nekim lokalitetima kvalitet fature opet vrlo varira i to često od vrlo slabog pa do prvorazrednog sastava gline (Beketinec, Kiringrad). Među lokalitetima iz brdovitijih područja najviše je keramike vrlo dobre fature dao Kiringrad. Boja je posuda vrlo varijabilna i kreće se od okera do crne boje. Najviše je keramike oker i sivkasto-okor boje dao Kiringrad. Najčešće keramika ima nejednaku boju na površini tako da pojedini predmeti variraju od oker do sive boje sa dosta naglim prijelazima, što je rezultat neravnomyernog intenziteta pečenja (Letičani, Lasinja, Kiringrad, Čakovac itd.). Iz Letičana imamo i fragmente posuda ciglastocrvene boje, koja je vjerojatno nastala u požaru. Vrlo

se često razlikuje boja unutrašnje i vanjske površine posude (vanjska je obično oker, a unutrašnja sive boje), također zbog nejednakog intenziteta pečenja (Griginac, Hrsina itd.). Najvećim je dijelom lasinjska keramika sive boje (Hrnjevac, Beketinec, Lasinja, Čakovec itd.). Katkad susrećemo i predmete posve crne boje, koja obično dolazi samo na posudama vrlo dobre fature (Čretes, Beketinec, Lasinja). Gotovo je sva ta keramika imala poliranu prevlaku na površini (u pravilu i na vanjskoj i na unutrašnjoj), čija je sačuvanost zavisila i od prilika pod kojima se materijal nalazio u zemlji (vlažnost tla) i od fature pojedinih predmeta, jer se na proizvodima slabije fature prevlaka slabije vezivala uz površinu posude.

Općenito uzevši kod sadašnjeg stanja stvari nije moguće u lasinjskoj keramici povlačiti oštre granice između grube i fine keramike, tj. keramike za svakodnevnu i finiju upotrebu. Često su naime bili sitniji objekti slabo izrađeni (42, 43, 66), a predmeti velikih dimenzija namijenjeni praktičnoj upotrebi dobro i lijepo načinjeni (85), dok je ukrašavanje svih lasinjskih proizvoda bilo jedinstveno.

Oblici posuda

Pregled glavnih oblika lasinjske keramike prikazan je na sl. C. Uočljivo je već na toj slici, da je dominirajuće oblikovanje vezano uz bikonične i srodne forme. Međutim, izdvaja se i jedna dosta brojna grupa niskih posuda, koje imaju zaobljene profile (sl. C/1, 4, 7, 12, 17).

Bikonične zdjele predstavljaju jedan od najčešće zastupljenih oblika posuda. Oblikom međutim nisu jedinstvene, pa se pojavljuju u više različitih tipova:

- a) bikonična zdjela s ravnim prstenastim vratom (sl. C/5) dolazi dosta rijetko, a nešto češće jedino u Drulovci¹¹⁸;
- b) zdjela s izrazitim bikoničnim profilom također se ne može ubrojiti među češće zastupane oblike (46);
- c) bikonične zdjele s konveksno profiliranim vratom najčešći su oblici zdjela. Vrat je postavljen pod različitim kutem prijeloma, tako da dolazi vertikalno postavljen (58, 59, 131, 137)¹¹⁹, zatim u pravilnom bikoničnom prijelomu (sl. C/6; 91)¹²⁰, i na koncu prelomljen pod tupim kutem (76). Jedan primjerak ima i malenu drškicu (141).
- d) bikonične zdjele s konkavno profiliranim vratom dolaze u tri varijante i to u uobičajenom obliku (sl. C/3; 133)¹²⁰, zatim sa rubom usta izvučenim prema van (136), te sa prijelomom profila pod tupim kutem¹²¹; zdjele ovog oblika ne mogu se inače ubrojiti među karakteristične tipove lasinjskog posuđa.

Zdjele sa zaobljenim profilom mogle bi se na izvjestan način smatrati među-oblikom između kupa i zdjela sa konveksno profiliranim vratom. Ne dolaze često (C/7; 138)¹²².

Trbušaste zdjele srodne su gore opisanim zdjelama sa zaobljenim profilom, ali je uvijanje u gornjem dijelu posuda jače izvedeno, a veći dio ovakvih posuda ima i više ili manje naglašen vrat. Treba ih smatrati jednim od najkarakteristi-

stičnijih oblika među lasinjskom keramikom. Ove su zdjele većim dijelom dosta malenih dimenzija. Mogu se razlikovati tri tipa ovakvih zdjela:

- a) trbušaste zdjele bez vrata (C/4; 79; 107);
- b) trbušaste zdjele s vratom (C/1; 31, 43, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 123): vrat je obično dosta nizak i najčešće prstenasto oblikovan;
- c) trbušaste zdjele s bikoničnim trbuhom zastupane su samo jednim primjerkom (C/10; 30) i zasada se mogu smatrati vrlo rijetkom pojavom.

Šalice u većini oblikom posve odgovaraju gore opisanim trbušastim zdjelama, odnosno zdjelicama, ali gotovo u pravilu imaju i široku trakastu dršku, koja izlazi iz ruba usta posude i u svojoj najvišoj točki prelazi visinu usta šalice (C/12). I ovdje se može razlikovati nekoliko tipova:

- a) trbušaste šalice s niskim prstenastim vratom (32, 33, 39);
- b) trbušaste šalice s višim, koničnim vratom (41);
- c) trbušaste šalice na kojima vrat nije jasno diferenciran (34, 35), tako da ove u izvjesnom smislu čine kompromis između bikoničnog i zaobljenog oblikovanja;
- d) šalica s jezičastom drškom, bez vrata (42), koja je za sada usamljena pojava.

Ovi oblici posuda pojavljuju se zasada samo u srednjoj Slavoniji (Hrnjevac), te će se možda morati smatrati lokalnom varijantom.

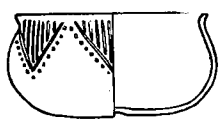
Vedrice su u stvari bikonične zdjele sa znatno izduženim recipijentom, te bi se mogle smatrati i dubokim terinama. Izduženi oblici mnogo podsjećaju na metalne situle halštatskog vremena. Jedan fragmentarno sačuvani primjerak iz Lasinje (C/9; 85) ima trakastu dršku i cjevasti izljev, koji određuje praktičnu funkciju ovakvih posuda i opravdanost upotrebljenog naziva¹²³. Jedan fragmenat iz Drulovke ima kljunasti izljev¹²⁴. Odnos visine i promjera usta bio je dosta različit, tako da će pliće primjerke, pogotovu ako nemaju izljeva, trebati smatrati *terinama*.

Kupe su predstavljene s tri tipa:

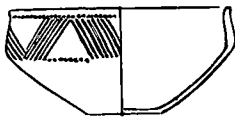
- a) obične kupe najjednostavnijeg oblika¹²⁵, često su dosta duboke, pa ih je kod fragmentarno sačuvanih primjeraka katkad potrebno s izvjesnim naporom lučiti od zdjela sa zaobljenim profilom; u pravilu su neukrašene;
- b) kupe sa zadebljenim rubom usta nisu česta pojava (C/14; 86; 94)¹²⁶;
- c) kupa s profilacijom vanjske strane u obliku bikonične zdjele (C/11; 67) usamljena je pojava, a predstavlja kompromis između oblika kupe i zdjele.

Pehari su srodni kupama, ali znatno dublji i ljevkastog oblika, tako da čine kompromisni oblik između kupe i čaše. Posve je sačuvan profil samo u jednom primjerku (C/19; 135), ali će niz fragmenata, često vrlo velikih dimenzija, pripadati ovom obliku posude (52, 62, 71, 73).

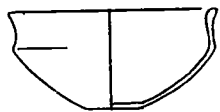
Zdjele na šupljoj trbušastoj nozi zahvaljujući jednom odlično sačuvanom primjerku iz Jakšića (45a, C/13) upoznajemo u punom obliku. Ovdje se radi o bikoničnoj zdjeli s konveksno profiliranim vratom i plastičnim jezičastim izbočenjima, koja na prijelomu izlaze iz vrata; zdjela se nalazi na vrlo masivnoj i u priličnoj mjeri izduženoj nozi, kojoj bi odgovarala zdjela znatno većih di-

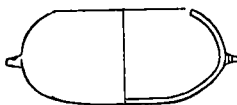
1

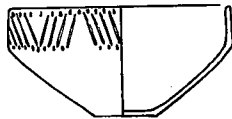
2

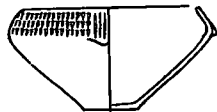
3

4

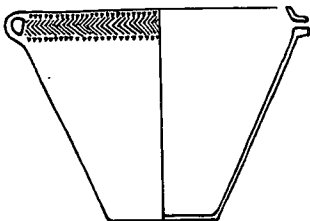
5

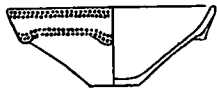
6

7

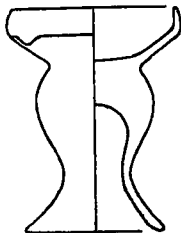
9

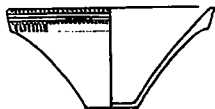
8

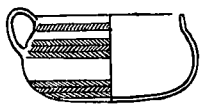
10

13

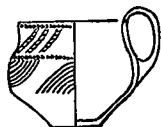
11

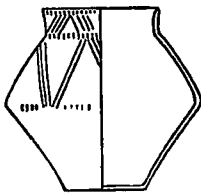
12

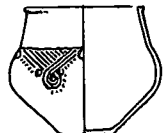
14

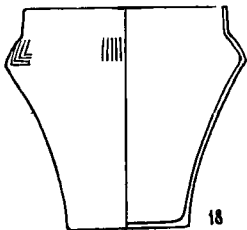
15

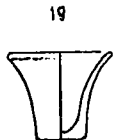
16

17

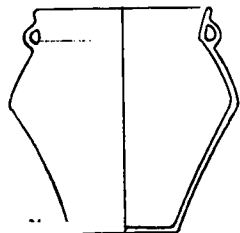
18

19

20

Sl. C

menzija. Naime, omjer dimenzija zdjele i noge je vrlo neskladan, tako da zdjela djeluje prosto »zakržljalo«. Noge, koje se inače češće pojavljuju među lasinjskim nalazima u pravilu su trbušastog oblika, a dolaze ukrašene i neukrašene. Poznate su nam iz Grginca (56), Beketinca (60, 66), Drulovke, Brezja i Ptuj¹²⁷.

Iz Ptuj^a je poznata i jedna dosta masivna, relativno šuplja *cilindrična noga*¹²⁸, koja je za sada osamljena pojava. Obične cilindrične noge češće dolaze jedino u Drulovci¹²⁹.

U Drulovci je nađena i jedna malena šuplja noga vrlo masivne izrade¹³⁰.

Trbušasti lončići i lonci (C/17) ubrajaju se uz bikonične i trbušaste zdjele među najmarkantnije predstavnike lasinjske keramike. Najčešće dolaze u Kiringradu (110, 111, 113, 115, 116, 118–120), pa na temelju čitavog niza fragmenata možemo u priličnoj mjeri pouzdano izvesti rekonstrukciju ovog oblika (C/17). Zastupani su i na drugim lokalitetima (75, 87, 88, 97). U pravilu su ukrašeni i dolaze pretežno u manjim dimenzijama.

Vrčevi i vrčići s trakastom drškom nisu ništa manje tipični predstavnici lasinjske kulture od gore opisanih lončića. Zastupljeni su sa dva tipa:

- a) vrčići i vrčevi s više ili manje naglašenim uglastim profiliranjem trbuha (C/15; 45 b; 45 c; 80, 142–144, 146, 147) dolaze češće; upada u oči jedan izduženi primjerak iz Jakšića (45 b);
- b) bikonični vrčići s vrlo ostrim prijelomom (63, 74, 148) rjeđe su zastupani.

Sudeći po veličini fragmenata i sačuvanih primjeraka vrčići lasinjskog tipa bi i su pretežno manjih dimenzija. Drška trakastog oblika u pravilu izlazi iz ruba usta. Svi su dosad nađeni predmeti ovog tipa ukrašeni.

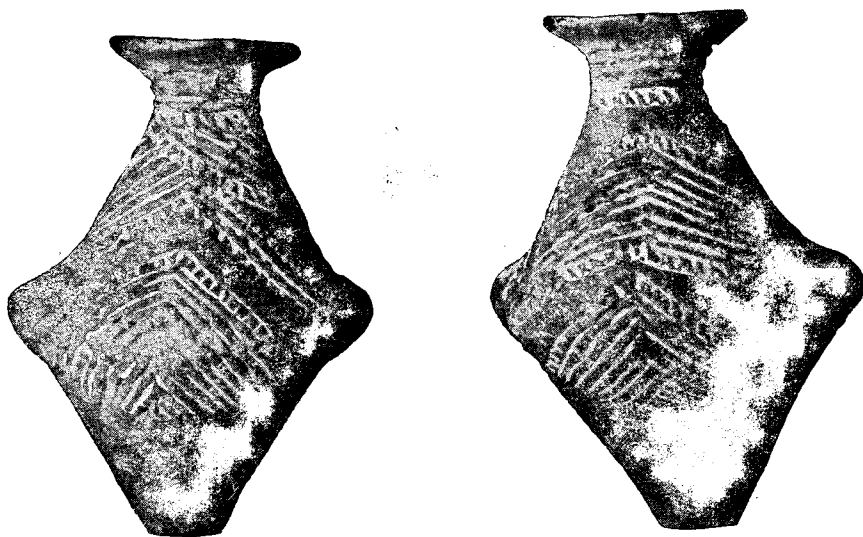
Trbušasti vrč s trakastom drškom, koja izlazi ispod ruba usta predstavljen je samo jednim većim fragmentom iz Hrnjevca (45).

Čaše su slabo zastupane i samo je jedan nepotpun primjerak sa Keutschach jezera u mogućnosti da nam realno predoči ovaj oblik (G. Mossler smatra ovaj predmet vratom jedne ukrašene posude, što kod sadašnjeg stanja stvari mislim da neće biti prihvatljivo)¹³¹. Možda će u neku srodnu vrst cilindričnih posuda ići i neki fragmenti s naših lokaliteta (69, 77, 96).

Bočice (C/20) uz neke ranije navedene oblike također spadaju u grupu posebno karakterističnih predmeta za ovu kulturu. Izrazito su bikoničnog oblika sa dvije ušice na ramenu te sa dvije rupice na jako izvučenim ustima, koja imaju oblik ovratnika, odnosno tanjura. Ušica i rupica su postavljene u vertikalnom paru, tako da se posudica mogla nositi na uzici ili objesiti. Najljepši, vrlo bogato ukrašeni primjerak potječe iz spilje Vrlovke kod Ozlja (sl. D; 130). Bočice su još nađene u Cerju Tužnom¹³², Brezju kod Zreča¹³³ i Drulovki¹³⁴.

Lonci s prstenastim vratom i bikoničnim trbuhom – s tunelastim drškama ili bez njih – (C/16, 18, 21) predstavljali su uz vedra posude obično većih dimenzija, koje su zacijelo služile svakodnevnoj upotrebi. Najpotpunije su predstavljeni nalazima iz Drulovke, pa ih je na temelju toga moguće podijeliti na tri tipa:

- a) lonci navedenog oblika s prijelomom na polovini trbuha (C/16); obično su ukrašeni, a oblikom kod blaže izvedenih vratnih prijelaza naliče uobičajenim eneolitskim bikoničnim posudama¹³⁵.
- b) lonci navedenog oblika s prijelomom iznad polovine visine trbuha (C/21); dolaze ukrašeni i neukrašeni, sa drškicama i bez njih¹³⁶;
- c) lonci sa trbušnim prijelomom (tj. ramenom) vrlo visoko postavljenim (C/18); u priličnoj mjeri slične vedrima, kojima je dodan prstenasti vrat; dolaze ukrašeni i neukrašeni, sa drškicama i bez njih¹³⁷.

Sl. D

Lonci uobičajenog eneolitskog oblika sa dvije drške na truhu dolaze u nešto više bikoničnom (45 d) ili trbušastom obliku (45 e).

Lonci polukuglastog oblika rijetka su pojava¹³⁸.

Kutlače sa cjevastim nastavkom za usađivanje drške dosta su tipična pojava u ovoj kulturi (51, 149, 150)¹³⁹. Najvjerojatnije su služile i kao kutlače i kao kašike.

Kašike sa glinenom drškom javljaju se nešto rjeđe od prethodnog oblika¹⁴⁰.

Minijature posudice vjerojatno igračke dolaze dosta rijetko (Lasinja i Kirinograd, sl. 90 i 128). Uočljivo je da su takve posudice vrlo malenih dimenzija (visina 3–4 cm). Oblikom očigledno imitiraju posude uobičajenih dimenzija.

Figuralna plastika dijeli se na dvije grupe:

- a) antropomorfnu ili idolooplastiku;
 - b) zoomorfnu, koja je mogla služiti bilo u kulturne svrhe, bilo kao ukras ili igračka.
- a) *Antropomorfna plastika ili idoloplastika* poznata nam je za sada samo iz Kiringrada, a publicirao ju je zajedno s nekim, kako se čini i kasnijim primjercima M. Šeper u posebnoj studiji o figuralnoj plastici zagrebačkog arheološkog muzeja¹⁴¹. Ovdje donosim dva primjerka kiringradske plastike, koja pokazuje relativno dobru valjkastu modelaciju (121, 122). Posebno je interesantna »figura na prijestolju« (122).
 - b) *Zoomorfna plastika* zastupana je jednim na žalost djelomično oštećenim primjerkom iz Kiringrada (129). Predmet je vjerojatno predstavljao ovcu ili kozu.

Zoomorfne drške također na izvjestan način treba uvrstiti u figuralnu plastiku. One su za sada poznate samo iz Drulovke¹⁴².

Porijeklo oblika

Pri analizi porijekla oblika lasinjske keramike najbolje je odmah na početku naglasiti glavne izvore u tvorbi navedenog posuda. U tom smislu treba izvršiti i podjelu na skupine oblika, koji imaju zajedničko porijeklo, jer će na taj način biti u većoj mjeri naglašeni najvažniji izvori u tvorbi lasinjskog keramičkog inventara.

Kod današnjeg stanja stvari možemo računati sa slijedećim izvornim elementima:

a) Oblici bapsko-lengyeljskog i srodnog porijekla

Među oblike, koji proistječu iz bapsko-lengyeljskog nasljeđa potrebno je ubrojiti prije svega sve oblike bikoničnih zdjela. Bikonična zdjela s ravnim prstenastim vratom (C/5) dolazi u obje faze bapsko-lengyeljske kulture (Otok; Vinkovci, Ervenica)¹⁴³. Zdjele s izrazitim bikoničnim profilom (46) i bikonične zdjele s konveksno profiliranim vratom (C/6, 91, 58, 59, 76, 131, 137) dolaze kako u bapsko-lengyeljskoj¹⁴⁴, tako i u zengővárkony-lengyeljskoj i moravsko-lengyeljskoj kulturi¹⁴⁵. Potrebno je naglasiti da zdjele ovakvog oblika dolaze procentualno obilno zastupane među nalazima bapsko-lengyeljske kulture sjeverozapadne Hrvatske (Bukvik, sl. 25–28), ali su vrlo rijetke u Slavoniji i Srijemu. Tip zdjele ovog oblika s ovalno-bradavičastim izbočenjem dolazi u II fazi bapsko-lengyeljske kulture (Sopot, sloj II)¹⁴⁶. Iz ovakvog bradavičastog ukrasa razvila su se tipična jezičasta izbočenja na lasinjskim zdjelama (76, 137). Bikonične zdjele navedenog oblika inače su naročito karakteristične za nalaze iz vremena Vinče D (Vinča-Pločnik II) vinčanske kulture¹⁴⁷. Bikonične zdjele s konkavno profiliranim vratom (C/3, 133, 136) najkarakterističniji su oblici u inventaru bapsko-lengyeljske kulture i u maksimalnoj su upotrebi tokom čitave njene egzistencije¹⁴⁸. U lasinjskoj kulturi one međutim nisu vodeći oblik među zdjelama, nego nasuprot jedan sporedniji oblik.

Zdjele sa zaobljenim profilom (C/7, 124, 138) ne mogu se povezati uz bapsko-lengyeljske pojave, nego je potrebno ići dalje na istok, u područje vinčanske kulture, gdje kao karakterističan oblik dolaze u vremenu Vinča D (Vinča — Pločnik II)¹⁴⁹.

Obične su kupe standardna pojava u gotovo svim srednjoevropskim neolitskim i eneolitskim kulturama, pa nema potrebe za navođenjem analogija. Nasuprot tome, kupe sa zadebljanim rubom usta (C/14; 86, 94) predstavljaju pojavu izrazito jugoistočnog porijekla vezanu uz ranobrončanodobne kulturne tekovine, koje prodiru kroz Pomoravlje u područje vinčanske kulture¹⁵⁰. Odavde dolaze u slavonsko-srijemsko područje, gdje ih nalazimo s materijalom I B stupnja bapsko-lengyeljske kulture¹⁵¹. U razdoblju II faze bapsko-lengyeljske kulture nije međutim bilo moguće konstatirati ovaj oblik posude, pa je on mogao biti preuzet iz inventara susjedne vučedolske kulture, o čemu će biti govora nešto kasnije. Za kupu s profilacijom vanjske strane u obliku zdjele (C/11; 67) naći će se također analogije među materijalom I B stupnja bapsko-lengyeljske kulture¹⁵². Ovdje će međutim kao analogija biti važniji jedan odgovarajući nalaz iz mlađe faze moravsko-lengyeljske kulture s lokaliteta Strelice — Sklep¹⁵³, jer je u ovom slučaju mogao biti uspostavljen kontakt između moravskog i našeg područja (uglavnom nema vremenskog hijatusa).

Zdjele su na šupljoj trbušastoj nozi (C/13; 45 a, 56, 60, 66) izvan svake sumnje bapsko-lengyeljskog porijekla, jer su trbušaste noge u ovom području Evrope isključiva svojina navedene kulture. Iako se sporadično javljaju već u I B vremenu, one su karakteristične upravo za II stupanj i u njegovom su inventaru jedna od najčešćih pojava¹⁵⁴. Za razliku od ovih lasinjske noge nisu probušene i ne nose na sebi kupu, nego bikoničnu zdjelu (primjerak iz Jakšića: 45 a; da li je u upotrebi bila i kupa na nozi nije moguće utvrditi). Oblikovanje gornjeg dijela u obliku zdjele vjerojatno je rezultat lengyeljskih utjecaja iz Mađarske i Moravske¹⁵⁵. Na utjecaj iz istog područja mogla bi ukazivati i pojava šupljih nogu cilindričnog oblika (Drulovka, Ptuj)¹⁵⁶.

Uz zengövárkony-lengyeljsku i moravsko-lengyeljsku kulturu treba povezati i upotrebu lonaca s bikoničnim trbuhom i prstenastim vratom (C/16, C/18, C/21)¹⁵⁷. Iz Moravske je najvjerojatnije prodro i oblik kutlače (51, 149, 150¹⁵⁸; taj je naime tip u Zengövárkonyu vrlo rijedak¹⁵⁹, iako odavde imamo čitavo obilje nalaza, dok u inventaru bapsko-lengyeljske kulture uopće nije zastupan).

Porijekla iz balkansko-anadolskog kulturnog kompleksa mogle bi biti, kako se čini i bočice (C/20; 130), koje dolaze u vinčanskoj i butmirskoj kulturi¹⁶⁰, ali ne i u bapsko-lengyeljskoj.

b) Oblici badenskog porijekla

Najuočljiviji su badenski oblici u lasinjskom inventaru šalice s trakastom drškom (C/12; 32–35; 39). Šalice gotovo identičnog oblika poznate su s niza naših i mađarskih badenskih lokaliteta¹⁶¹. Ovi su oblici za sada poznati jedino iz Hrnjevca, a Schmidt je sam lokalitet i ove nalaze zbog sličnosti s badenskom keramikom uvrstio u badensku kulturu¹⁶².

Trbušasta zdjela bez vrata (C/4, 79, 107) dolazi i u badenskom području vrlo rijetko¹⁶³. U pitanju ovog oblika vrlo je teško reći nešto određenije, ali je po-

trebno napomenuti da slično zaobljeni profil vrlo često dolazi kod tipičnih badenskih zdjela sa pregradom¹⁶⁴. Tip lasinjske zdjele zaobljenog profila (C/7; 124, 138) mogao bi se također povezati s navedenim badenskim oblicima. Trbušaste zdjele s niskim vratom (C/1) kod sadašnjeg stanja stvari ne bi bilo moguće tješnje vezati uz badenske trbušaste zdjele, jer ove imaju relativno visok prstenasti vrat.

Trbušasti lončići i lonci (C/17, 116, 118—120 itd.) gotovo su sigurno badenskog porijekla, jer takvi oblici na bližem domaćem i susjednom području ovoga vremena nisu poznati osim u inventaru badenske kulture, gdje su zastupani u identičnom izgledu¹⁶⁵.

c) Oblici, koji se povezuju s drugim kulturnim grupama

Kupa sa zadebljanim rubom usta (C/14; 86; 94; rekonstrukcija ovog posljednjeg primjerka apsolutno je pouzdana jer je s njim nađeno i odgovarajuće dno posude, koje je u međuvremenu izgubljeno, dok je rekonstrukcija profila izvedena prema originalnom crtežu nalazača V. Dukića) najvjerojatnije je porijeklom iz vučedolske kulture (na što uostalom ukazuje i koncepcija ukrasa). Iz Vinkovaca je poznata jedna kupa na nozi (u vučedolskoj kulturi kupe sa zadebljanim rubom usta u pravilu su postavljene na nogu), koja ima i identični ukras površine usta¹⁶⁶. Kupe na nozi sa zadebljanim rubom usta poznate su zatim još iz Opatovca, Sotina i Vučedola¹⁶⁷. Za sada ne bih bio sklon da ovaj oblik u sklopu lasinjskih nalaza povežem s kulturom zvonastih pehara u pasivnom smislu po lasinjsku kulturu, jer se naše područje nalazilo bliže izvoru ovog oblika¹⁶⁸.

Mislim da bi jedan od najtipičnijih oblika lasinjske keramike — trbušastu zdjelu s niskim vratom (C/1; 101—105, 123 itd.) trebalo vezati uz jadransko područje s kojim je uostalom vjerojatno negdje u Lici moralo doći do kontakta. Na to ukazuje masovna pojava identičnih oblika posuda u hvarskoj kulturi¹⁶⁹. Zanimljivo je da je ovaj oblik prodro sve do srednje Slavonije, dakle u najistočnije područje lasinjske kulture (Hrnjevac kod Kutjeva; sl. 30, 31). Hvarska kultura upotrebljava i tip trbušaste zdjele bez vrata¹⁷⁰. Na vezu sa jadranskim kulturnim pojasom ukazuje i fragmenat jedne konične cilindrične posude iz Lasinje (sl. 96 — odgovarajući oblik nađen u Grapčevoj špilji na Hvaru)¹⁷¹.

Za oblik vrlo često zastupljenog pehara (C/19; 56, 62, 71—73, 135) teško je naći zadovoljavajuću analogiju. Ovom je obliku još najbližiji tip tzv. bubnjaste posude (npr. iz Jevišovice), koja pripada kulturi ljevkastih pehara¹⁷². Znatne srodnosti mogle bi se naći i s jednim jednostavnim oblikom ljevkastog pehara¹⁷³.

Nasuprot tome za dva lonca uobičajenog oblika (45 d, 45 e) moglo bi se navesti i previše analogija — od vinčanske i bapsko-lengyelske kulture, pa do badenske, vučedolske i ostalih kasnoneolitskih i eneolitskih kultura — pa je teško donijeti bilo kakav pouzdani sud.

d) Samostalno ostvareni keramički oblici

Već kod sadašnjeg poznavanja inventara lasinjske kulture, još uvijek dosta nepotpunog, može se utvrditi da su neki oblici nastali kao samostalna tekovina lasinjskog stanovništva. Ti oblici međutim nikada nisu bili u potpunom smislu riječi samostalno kreirani, nego su nastali kao vlastita slobodna prerada nekih

uobičajenih keramičkih oblika Tako je visoko vedro (sl. C/9) nastalo jakim izduživanjem recipijenta bikonične zdjele. Vrčevi i vrčići s trakastom drškom i prstenasto oblikovanim srednjim dijelom posude (C/15) nastali su opet kao slobodna prerada vjerojatno badenskih ili vučedolskih oblika vrčeva i vrčića. Na isti je način zacijelo nastao i jedan drugi oblik vrča poznat po jednom većem fragmentu iz Hrnjevca (45).

Sličan je postupak po svemu sudeći primijenjen i pri tvorbi idolooplastike. Jedna od najkarakterističnijih figura iz Kiringrada (122) u znatnoj mjeri podsjeća na vinčanske idole na prijestolju¹⁷⁴. Čak i interpretacija glave ponešto nalichi na ptičja lica vinčanske plastike D stupnja (Vinča-Pločnik II)¹⁷⁵. Sve to naglašava povezanost upotrebe idolooplastike u lasinjskoj kulturi s balkansko-anadolskim, bolje rečeno vinčanskim izvorima, ali se finalni oblik kiringradske plastike mora pripisati težnji lasinjskih ljudi da sami stvore oblike, koji će najbolje odgovarati njihovim vlastitim predodžbama o likovima, koje ta plastika predstavlja. Na to u velikoj mjeri ukazuje i ostala plastika iz Kiringrada¹⁷⁶.

Prerađivanje stranih uzora i davanje ovima svoga vlastitoga stvaralačkog obilježja bio je postupak koji je primjenjivan od početka čovjekovog djelovanja pa do današnjeg dana. Jer uvijek je malo ljudi i malo ljudskih skupina kojima je uspelo da pronađu nešto potpuno novo i posve originalno. Lasinjske ljude, bar za sada, nećemo moći ubrajati u te etničke skupine.

Ukrašavanje

Pri razmatranju lasinjskog keramičkog ukrašavanja potrebno je obratiti pažnju na dvije bitne stvari: tehniku ukrašavanja i ukrasne motive i koncepcije. Možda je u ovom slučaju potrebno posvetiti nešto veću pažnju ovim elementima iz jednostavnog razloga, što se ovdje upoznajemo s jednom novom kulturnom pojavom, koju treba riješiti ne samo u njenom formalno-opisnom, nego i genetskom smislu.

1. *Tehnike ukrašavanja* bazirane na *mehaničkom postupku* kojima se služi lasinjska kultura jesu slijedeće:
 - a) obično urezivanje zastupano je vrlo često (31, 32, 40, 43, 45, 46, 52–60 itd.), a izvedeno je više ili manje oštrim predmetom s dosta varijabilnom dubinom ureza;
 - b) tupo urezivanje izvodi se predmetom tupog vrha, i to kada se želi dobiti nešto ljepši utisak, a čini prijelaz k žlijebljenom urezivanju (34, 38, 45 b, 45 c, 85, 91 itd.);
 - c) žlijebljeno urezivanje izvedeno je na isti način kao i gore, samo je instrument ostavljao obično nešto širi, u pravilu lijepo zaobljeni trag; ova tehnika je u izvjesnom smislu bila i nadomjestak za kaneliranje, koje lasinjska kultura nije upotrebljavala (49, 71, 101–106, 108–111 itd.), a razlikuje se od prethodno opisane tehnike najčešće i kvalitetnijom izvedbom;
 - d) zarezivanje dolazi kao nadopuna običnom urezivanju i najčešće dolazi u kombinaciji s tom tehnikom, a karakterizira ju povlačenje kratkih zarezova (54–59, 71, 89 itd.); ovu tehniku treba lučiti od žigosanih zarezova;

- e) obično ubadanje je jedna od najčešće upotrijebljenih tehnika (45 b, 45 c, 52, 60, 62, 65, 69, 72 itd.); rijetko dolazi posve samostalno (65), nego u pravilu u kombinaciji s urezivanjem, ali se pri tome događa da neke samostalne ornamentalne cjeline bivaju izvedene samo ubadanjem (45 b – ukras na vratu; 62: donji pojas);
- f) žigosano ubadanje (okruglo) izvodi se predmetom tupog, zaravnjenog vrha, a također dolazi najčešće u kombinaciji sa urezivanjem (40, 123), ali i posve samostalno (76);
- g) trokutasto žigosanje izvodi se predmetom ravnog, trokutasto oblikovanog vrha, a dolazi u kombinaciji sa urezivanjem (77, 80, 85) ili bez njega (48, 50);
- h) pravokutno žigosano ubadanje dolazi u sličnoj tehničkoj izvedbi kao kod gore opisanih oblika žigosanja, ali je rjeđe zastupano (47, 48);
- i) kvadratno žigosano ubadanje dolazi vrlo rijetko (116);
- j) kapljasto žigosanje dolazi također vrlo rijetko (67);
- k) žigosani zarezi izvedeni su utiskivanjem predmeta koji ima vrh poput odvijača (»Schraubenzieher«-a) a dolaze najčešće – zamjenjujući zareze izvedene običnom tehnikom – preko jedne urezane linije (53, 75, 87, 88, 95, 130);
- l) žigosanje kotačićem zasada je izuzetna pojava, a dolazi samo na jednom fragmentu iz Hrnjevca (41: ukras vrata);
- m) duborez je također rijetka pojava, opet vezana uz nalaze iz Hrnjevca (35, 39, 41).

2. *Tehnike ukrašavanja* bazirane na principu *plastičnog oblikovanja* jesu sljedeće:

- a) obično plastično ukrašavanje dolazi najčešće u obliku vrlo karakterističnih jezičastih (45 a, 76, 137), a zatim i nosolikih (69, 99), dugmetastih¹⁷⁷ i brada-
vičastih (92)¹⁷⁸ izbočenja;
- b) donekle posebnim oblikom plastičnog ukrašavanja moglo bi se na izvjestan način smatrati zoomorfna plastična izbočenja (drškice) na posudama o kojima je već bilo govora nešto ranije¹⁷⁹;
- c) među plastične ukrase treba ubrojiti i okrugla udubljenja promjera obično oko 8–10 mm, koja se susreću dosta često (65, 108, 118–120);

3. *Tehnike ukrašavanja* bazirane na *kolorističkom efektu* jesu sljedeće:

- a) bijelo inkrustiranje dolazi kao standardna nadopuna tehnikama urezivanja, ali je sama inkrustacija obično sačuvana nikako ili slabo (67, 78, 85), a samo u jednom slučaju odlično (sl. D, 130);
- b) prevlačenje površine posude crnom smolastom bojom – i to, kako se čini, čitave površine posude – dolazi dosta često na nalazima iz Kiringrada; prevlačila se i unutrašnja i vanjska strana posude, pa je takav predmet svojim masnim crnim sjajem svakako morao ostaviti izvjestan utisak (118, 119, 123, 124, 126); budući da se ovdje radi o prevlačenju čitave posude bojom, ne bi bilo opravdano govoriti o slikanju;
- c) prevlačenje posuda crvenom bojom dolazi u Drulovki, a upotreba je bila identična gore opisanoj¹⁸⁰, gdje se služilo crnom bojom.

Ornamentika

Korošec je publicirajući rezultate iskopavanja Drulovke dao i jedan vrlo zgodan shematski pregled ornamentalnih motiva, koji iako nepotpun (jer se ovdje radi o samo jednom lokalitetu) daje lijep uvid u sistem koncipiranja ukrasa na keramici lasinjske kulture¹⁸¹.

Osnova svakog motiva sastoji se najčešće od ravnih ili cikcak (izlomljenih) crta, koje obično dolazeći u više paralelnih redova tvore traku (40, 60), uspravnu ili kosu kolonu (46, 49, 136), pravokutnu ili trokutastu površinu (108, 114; 75, 101) u sklopu ukrasnog pojasa ili čak tvore sam pojas (85, 138). Kao dopuna glavnom nosiocu ukrasa, tj. urezanoj ili užlijebljenoj liniji dolazi ubadanje, najčešće kao porubni ukras (60, 101–106), a zatim i ispunjavajući previše prazne površine i međuprostore (40, 126). Svi su ovi motivi gotovo u pravilu podređeni grupiranju u okviru jednog okolo tekućeg, samo djelomično omeđenog (59, 92, 123) ili čak neomeđenog pojasa (46, 91, 101, 104), odnosno gore i dolje ograničenog neke vrsti friza (58, 73, 85, 136, 138, 141). Ovi su pojasi bili vezani uz odgovarajući oblik posude, tj. uz vrat na bikoničnoj zdjeli (46, 85) ili trbuh na trbušastoj zdjeli (123), odnosno prstenasti trbuh na vrču (45 b, 45 c, 80, 146) koristeći kao nosioca ukrasa najistaknutiji dio posude. Ukrasi nisu međutim bili uvijek zatvoreni u pojaseve, nego dolaze i u znatno manje čvrstoj kompoziciji (63, 69, 77), ali i u posve zatvorenoj, okvirnoj cjelini (87, 147). Vrlo je često želja za ispunjavanjem većih površina ukrasima donosila odstupanja od uobičajenog načina grupiranja ornamenata, pa je tada dolazilo i do nekih raznočiji kombinacija, izvedenih sa znatno više mašte (54, 56, 130).

Lasinjske motive moguće je u osnovi podijeliti na dvije grupe: pravolinijske, koji su najbrojniji, i krivolinijske, koji se javljaju više ili manje samo sporadično.

U ove dvije grupe motiva dolaze kao sastavni elementi slijedeći *ukrasni uzorci*:

1. *Snop linija* (npr. 80, 85, 92, 136 itd.), koji dolazi kao potpuno dominirajuća pojava.
2. *Mreža* (31, 43), koja je dosta rijetka.
3. *Ljestvičasti uzorak*, koji je vrlo čest i karakteristična pojava (54–57, 89, 94, 98, 130).
4. *Mrežasta traka* je jedna dalja varijanta gore navedenog ljestvičastog uzorka, a dolazi prilično rijetko i to u funkciji okvirno-rubnog ukrasa (58, 59).
5. *Uzorak «bodljikave žice»* vrlo je obilno upotrebljavan (64, 75, 87, 88, 95, 137, 139 146).
6. *Igličasti uzorak* također vrlo čest (63, 68, 78, 81, 96, 120, 130, 147); dolazi najčešće kao porubni ukras.
7. *Kapljasti uzorak* je nešto rjeđi od prethodnoga (67, 70) i vrlo mu je srodan načinom izvedbe, samo su ubodi znatno puniji, odnosno obliji;
8. *Harpunasti uzorak* je također rjeđa pojava i dolazi kao i dva gore opisana uzorka najčešće kao porubni ukras (38); ponekad se izvodi i vezivanjem trokutastih žigosanih uboda (80).

9. *Nizovi i redovi uboda* (najčešće žigosanih uboda) dolaze vrlo često, ali rijetko tvore nekakav motiv (45 b: ubodima izvedene trake na vratu posude; 52: također ubodna traka), nego u pravilu vrše i funkciju rubnih ukrasa (45 c, 60, 62, 69, 76 itd.) ili ispunjavaju međuprostore, također bez neke dekorativnije geometrijske kompozicije (40, 126); žigosani ubodi složeni u jednostavne redove pokrivaju katkad i čitavu ukrasnu površinu posude (48, 50).
 10. *Lažni vrpčasti uzorak* u malo neobičnoj izvedbi dolazi samo jedanput (71); predstavlja ovdje posve strani element.
Ukrasi se u osnovi dijele na dvije grupe: pravolinijske i krivolinijske.
- A. Pravolinijski ukrasi** predstavljeni su slijedećim motivima:
1. *Obične i prelomljene trake* izvedene uzorkom uzdužnog snopa linija (60, 63, 64), zatim široke trake i pojasevi izvedene uzdužnim (62, 69, 96, 97) i poprečnim snopom linija (86); katkad traka ima oblik cikcak-motiva (36, 37).
 2. *Vrlo široke trake* četverokutnog (46), najčešće romboidnog oblika (73, 102, 105) izvedene snopom linija; najčešće su ovakvi romboidi složeni u V odnosno cikcak motiv (70, 91, 104, 123, 136 itd.).
 3. *Trokutasti motivi* najčešće dolaze kao vijenci trokuta, a izvedeni su na više načina: a) trokuti ispunjeni šrafiranjem, odnosno snopom linija koso (zubasto-trokutasti motiv: 94, 145) i vertikalno položenim linijama (104) ili linijama V oblika (74, 130); b) trokuti ispunjeni mrežastim uzorkom (43); c) nizovi trokuta izvedeni duborezom (35, 39). — U jednom slučaju vrhovi trokuta završavaju pravokutnim kukama (79).
 4. *Trokutasti motiv sa negativno izvedenom cikcak-trakom* u međuprostoru (31, 45 b; 35 — drška) uz uobičajenu izvedbu samih trokuta.
 5. *Zvijezdasti motiv* dolazi samo jedanput i to kao ukras dna jedne šalice iz Hrnjevca, a izveden je duborezom (35).
 6. *Snop cikcak-linija* dolazi u tri varijante: a) vrlo uskom pojasu (45: drška); b) u širokoj zoni, odnosno horizontalnom pojasu (45 c, 85, 138, 141), koji izgleda kao motiv riblje kosti; c) u više od dva horizontalna pojasa suprotno položenih linija, dakle u znatno većoj širini (32, 134).
 7. *Preplet* od snopa linija dolazi češće, i to kao zamjena za kanelirani preplet, jer lasinjska kultura ne upotrebljava kaneliranje (92, 117, 124, 126).
 8. Kada ljestvičasti uzorci dolaze samostalno, onda u pravilu tvore *motive V* (56, 57) ili *romboidnog oblika* (54).
 9. *Krstasta podjela* ukrasne površine uz nadopunu V motiva dolazi na jednoj kupi iz Lasinje, a osnovni elementi ukrasa su šrafirane trake slične ljestvičastom uzorku (94).
 10. *Metope i kazetasti*, tj. uokvireni, motivi nalaze se također povremeno u upotrebi (87, 103, 108, 114). Ovakvi motivi, kako se čini, nisu uvijek bili zatvoreni s donje strane (126). Na jednom fragmentu iz Hrnjevca dolazi uokvirena površina u obliku romboida (34).
 11. *Motiv šahovske ploče* za sada je vrlo rijetka pojava, a dolazi izveden i duborezom (Hrnjevac, sl. 39, 44).
 12. *Cikcak-motiv* izveden kotačićem usamljen je slučaj (Hrnjevac, 41).

B. Krivolinijski ukrasi predstavljeni su slijedećim motivima:

1. *Girlande* u a) samo u visećem položaju (45 c, 110, 111, 113), b) naizmjenično u visećem i sjedećem položaju (80); u jednom su slučaju ovakve položene girlande vezane trakom (78), koja je možda ostatak tangente kod spiralnih ukrasa, koji se ovdje više nisu upotrebljavali u izvornom obliku. Girlande su u pravilu ispunjene snopom linija.
2. *Kukasta spirala* (100, 119, 125) kako se čini dolazi kao završetak nekih trokutastih motiva, a izvedena je — kako je to već uobičajeno — snopom paralelnih linija uz upotrebu porubnih uboda.
3. *Rozeta* ispunjena prepletom, a uokvirena ljestvičastim uzorkom zasada je usamljena pojava (Lasinja, 89).
4. *Lučni motiv* u vezanom nizu (»Arkade«) također je usamljena pojava (Hrnjevac, 41).

Na jednom fragmentu iz Čakovca oštećen je jedan krivolinijski motiv vjerojatno lučnog ili elipsoidnog oblika ispunjen mrežom radijalnog oblika (147). Zbog nesigurnog oblika motiva ovaj predmet nije uvršten u gore opisane krivolinijske ukrase.

Porijeklo ukrasa

Lasinjski ukrasi su u suštini vrlo jednostavni i najvećim dijelom stvarani bez nekog finijeg dekorativnog smisla. Oni su pretežno vezani uz pravolinijske, a samo manjim dijelom uz krivolinijske motive oslanjajući se gotovo uvijek na snop paralelnih linija kao nosioca ornamenta. Ovakav način ukrašavanja nema korijena na domaćem tlu, pa ćemo u ovom slučaju u traženju dekorativnih tehnika i motiva morati početi s traženjem veza sa kulturnim tekovinama, koje nisu nastale u međurječju Save i Drave.

Na temelju materijala koji danas poznajemo moguće je govoriti o slijedećim izvorima u genezi lasinjskog ukrašavanja: a) badenska kultura b) bodrogkerez-turska kultura c) vučedolska kultura d) ostali izvori e) srodne pojave.

a) Ukrasi badenskog porijekla

Uspoređujući shematsku sliku ukrasnih motiva koju donosi Korošec (Dru-
lovka)¹⁸² i isto takav pregled koji daje Banner za badensku kulturu (pecelsku
kulturu)¹⁸³ odmah uočavamo izvanrednu sličnost ne samo u bitnim, nego i de-
taljnim elementima. No prije analize veza između pojedinih oblika ukrasa po-
trebno je naglasiti da se i sve najvažnije tehnike lasinjskog ukrašavanja vezuju
uz badensku kulturu. Dok je obično urezivanje i ubadanje posve opća pojava
zajednička gotovo svim neolitskim kulturama Srednje Evrope, žlijebljeno ure-
zivanje i žigosano ubadanje napose su karakteristične ukrasne tehnike baš za
badensku kulturu. Žigosano ubadanje u badenskoj kulturi dolazi najčešće kao
porubni ukras^{183a}, ali katkad tvori i samostalan ornament¹⁸⁴. Trokutasto i kva-
dratno žigosano ubadanje (tehnika 1-g, 1-i) karakteristično je opet između
ostalih elemenata za badensko-kostolačku fazu badenske kulture (trokutasto
ubadanje se inače pojavljuje već u starijoj fazi)¹⁸⁵, a također i žigosani zarez
pravokutnog oblika, koji izgledaju kao da su izvedeni vrhom odvijae (tehnika
1-k)¹⁸⁶. Žlijebljeno urezivanje (tehnika 1-c) upotrebljavaju badenski kerami-

čari kao zamjenu za kaneliranje, jer je dojam dosta sličan. Ova je tehnika upotrebljavana vrlo često¹⁸⁷.

Ukrašavanje širokim snopovima linija pravokutnog ili romboidnog oblika najčešće u cikcak-kompoziciji (tip ukrasa A-2) jedan je od najčešćih oblika i u badenskom ukrašavanju¹⁸⁸. Na badenskoj je keramici naročito karakterističan motiv prepleta (kod nas tip A-7)¹⁸⁹, pa motiv snopa cikcak-linija (tip A-6)¹⁹⁰, te različiti trokutasti motivi (tip A-3)¹⁹¹. Badenska kultura upotrebljava povremeno i obične trake od uzdužnog snopa linija (tipa A-1)¹⁹², ljestvičaste uzorke¹⁹³, a nije joj nepoznat ni jednostavni lučni motiv¹⁹⁴, pa ni rozeta, iako drugačije koncipirana¹⁹⁵. Ispunjavanje rozete prepletom kakvo kod nas dolazi u Lasinji (sl. 89) odgovara opet ukrašavanju okrugle površine dugmetastih izbočenja na nekim od badenskih zdjela s pregradom¹⁹⁶. Zvezdasti motiv kao ukras dna posude, koji dolazi kod nas na jednoj šalici iz Hrnjevca (33) uobičajen je ukras dna na badenskim zdjelama¹⁹⁷. Badenska kultura upotrebljava katkad i raščlanjivanje ukrasnog pojasa na zatvorene metope, pa je u tom smislu naročito karakteristična kao odlična analogija jedna šalica iz Sövényháza-Baksa¹⁹⁸. Prevlačenje posuda crvenom bojom također dolazi povremeno i na badenskim keramičkim nalazima¹⁹⁹.

Badenska kultura, kao što je to iz gore izloženog uočljivo, vezuje se kao faktor utjecanja uz najveći dio kako ukrasnih tehnika, tako i uzoraka i motiva. Lasinjski su keramičari u tvorbi svojih ukrasa kadšto gotovo doslovce kopirali badenske uzore, a katkad opet pokazuju nešto više mašte i u znatnoj mjeri slobodnije interpretiraju ove izvore. No i u ovom drugom slučaju badenska će komponenta biti u dovoljnoj mjeri uočljiva.

b) Ukrasi bodrogkereszturskog porijekla

Izvjestan broj lasinjskih ukrasa moguće je dovesti u vezu s bodrogkereszturskom kulturom, također vrlo značajnom pojavom u eneolitu Karpatske kotline. To se prije svega odnosi na ljestvičaste uzorke (sl. 54-57, 89, 94 itd.) i mrežaste trake (58, 59), koji spadaju među najtipičnije bodrogkereszturske uzorke²⁰⁰. Bodrogkereszturska keramika upotrebljava i motiv prepleta, vijence šrafiranih trokuta i igličasti motiv kao porubni ukras²⁰¹, a kao jedan od najstandardnijih ukrasa i žigosano ubadanje²⁰². Ove je motive bodrogkereszturska kultura najvećim dijelom naslijedila od svoje kronološke i genetske prethodnice — Tiszapolgar-Tiszaug kulture²⁰³. Neke je od tih elemenata badenska kultura zacijelo preuzela iz tog, tj. potiskog područja. Bodrogkereszturski lončari upotrebljavaju i ukrase izvedene snopovima linija uz upotrebu niza uboda kao ivičnog ukrasa ostvarujući pri tome i krivolinijske ukrase²⁰⁴, snopove cikcak-linija raspoređenih u uske pojaseve²⁰⁵, te trokutaste motive (trokuti ispunjeni mrežom) sa negativno uvedenom cikcak-trakom između trokuta²⁰⁶. Uz ovaj posljednji motiv treba svakako vezati jedan fragmenat iz Hrnjevca (31), a i jedan drugi fragmenat s istog lokaliteta (34) imat će jedino mogućnost povezivanja uz bodrogkereszturske nalaze²⁰⁷. Fragmenat posude iz Lasinje, koja je ukrašena šrafiranim trokutima sa kukastim završecima na vrhu (79) ima također odličnu analogiju u Pusztavánházi (jedna vaza s dvije drške)²⁰⁸. Ovaj je motiv bodrogkereszturska kultura također naslijedila od svoje prethodnice — Tiszapolgar-Tiszaug kulture (iz Tiszauga imamo analogan motiv)²⁰⁹. Bodrogkereszturska kultura katkad upotrebljava i girlandni motiv, ali izveden žigosanim ubadanjem²¹⁰.

Za ukrase, koje nešto više ili manje podjednako upotrebljavaju i badenska i bodrogkereszturska kultura (npr. preplet, šrafirani trokuti, žigosani ubodi) treba u smislu izvora za upotrebu odgovarajućih ukrasa u lasinjskoj kulturi dati primat badenskom kulturnom elementu, jer je s njim postojao neposredni kontakt. No upotrebu ljestvičastog uzroka, mrežaste trake, trokuta sa kukastim završecima, trokutastih motiva s cikcak-negativno izvedenom trakom u međuprostoru, pa možda čak i poneki ukras izveden snopom linija, zasada je moguće vezati jedino uz bodrogkeresztursku i njoj prethodeću Tiszapolgar-Tiszaug kulturu. Ovu posljednju međutim treba više gledati kao jednu stariju fazu odnosno prijelazni stupanj k bodrogkereszturskoj kulturi, nego kao izrazito samostalnu kulturnu pojavu.

c) Ukrasi vučedolskog porijekla

S obzirom na pouzdane kontakte između lasinjske i vučedolske kulture (G. Bebrina, Lasinja), koji su uvjetovani i susjedstvom i infiltracijom vučedolske kulture u lasinjsko područje, potrebno je s pravom očekivati i izvjesne utjecaje od strane — inače u priličnoj mjeri ekspanzivne — vučedolske kulture. No ti su utjecaji — a to se danas već može dosta pouzdano prosuditi — znatno slabiji, nego što bi se to moglo pretpostaviti. Oni se prije svega očituju u graničnom području, te tako u Hrnjencu nalazimo dosta obilno zastupan duborez (35, 39, 44) sa ponekim tipičnim vučedolskim ukrasom, kao što je motiv šahovske ploče (sl. 39, 44) ili zubasto-trokutasti motiv (35 — ukras gornjeg dijela posude)²¹¹, pa i negativno izveden cikcak-ukras na drški jedne šalice (također slika 35)²¹². Možda će vučedolskog porijekla biti i ukrasi jednog fragmenta također iz Hrnjevca, koji su izvedeni običnim žigosanjem i kotačićem (41) dakle tehnikom, koja je u priličnoj mjeri karakteristična za neke kasnije vučedolske pojave, koje stoje u vezi s »litzenskom« keramikom (npr. u Hrustovači)²¹³. Nesumnjivo se na vučedolske izvore oslanja i način ukrašavanja na fragmentu jedne kupe iz Beketinca (67). Ne samo duborezno urezivanje nego i kapljasti motiv sigurno se oslanjaju na vučedolsku keramiku. Taj predmet inače gotovo više nalikuje nekom vučedolskom, negoli lasinjskom proizvodu usprkos čistoj lasinjskoj ukrasnoj koncepciji (snopovi linija). Uokvireni ukrasi (81, 87, 103, 108, 147) najvjerojatnije će također biti primjenjivani pod vučedolskim utjecajem²¹⁴, a lako moguće i inače vrlo rijetka upotreba rozete (89). Kupa sa zadebljanim rubom usta iz Lasinje (94) i krstastom podjelom ukrasne površine zacijselo se oslanja na vučedolske uzore²¹⁵, pa čak i ukras prstenaste površine usta posve odgovara onome na jednoj kupi iz Vinkovaca²¹⁶. Slično raščlanjivanje kalotastih površina primjenjuje doduše i bodrogkereszturska kultura²¹⁷, ali najvjerojatnije također pod vučedolskim utjecajem. Izvor toj ukrasnoj koncepciji u panonskom prostoru treba međutim tražiti nešto ranije, tj. među nalazima lengyelskih kultura²¹⁸.

d) Ostali izvori

Bapsko-lengyelska kultura, iako je u velikom dijelu područja rasprostiranja lasinjske kulture egzistirala kao njen supstrat, u ukrašavanju ove posljednje nije ostavila gotovo nikakvih značajnijih tragova. Jedino bi se prevlačenje posuda crvenom bojom (Drulovka) moglo dovesti u vezu sa »crusted« tehnikom slikanja, koja je bila jedna od vrlo karakterističnih pojava u lengyelskim kultu-

rama. U Zengövárkonyu inače češće dolazi prevlačenje čitave površine crvenom bojom, negoli izvođenje slikanih motiva²¹⁹. Možda su i jednostavni lučni motivi zastupani na nekim posudama iz Zengövárkonya²²⁰ mogli utjecati na oblikovanje sličnih (najčešće girlandnih) ukrasa u lasinjskoj keramici.

U Zengövárkonyu inače osim slikanja dolazi katkad i izvođenje ukrasa urezivanjem. To su onda ili prelomljene trake od uskog snopa urezanih linija²²¹ ili obični spiralni, meanderski i tome slični ukras²²². U nekoliko je slučajeva zastupan i motiv prepleta²²³ i već spomenuti lučni motivi²²⁴. Najčešće je i u ovim slučajevima došlo do kombinacije urezivanja i slikanja, ali je pri tome urezani ukras igrao samostalnu ulogu. Urezivanje se ovdje upotrebljavalo i u svrhu naznačivanja slikanog ukrasa²²⁵, što je inače karakterističnija pojava za moravsko-lengyeljske nalaze²²⁶. S obzirom na posve sporedan značaj urezivanja u lengyeljskim kulturama ne vjerujem da je ovakvo ukrašavanje lasinjske keramike vezano uz lengyeljske pojave.

Poseban je problem upotreba sjajno-crne smolaste boje u lasinjskoj kulturi, kojom su se prevlačile posude preko vanjske, pa i unutrašnje površine. Najranija upotreba sjajne crne boje u Karpatskoj kotlini vezuje se uz Bükk kulturu²²⁷. Crnom se bojom, vjerojatno pod utjecajem ove služu i potiska kultura u starijem, a i mlađem razdoblju²²⁸. Kako zbog prevelikog vremenskog razmaka od završetka Bükk kulture do početka lasinjske kulture ova prva neće nikako moći doći u obzir kao izvor, ostaje nam za sada jedino pretpostavka, da je ovdje moglo doći do eventualnog potiskog utjecaja. Pošto se lasinjska crna boja razlikuje od uobičajenih boja upotrebljavanih u »crusted« tehnici slikanja, treba pretpostaviti da je tehnološki postupak u proizvodnji smolaste crne boje tekovina lasinjskih keramičara.

Možda će se jednom kasnije moći utvrditi neke veze s jadranskim područjem, jer je lasinjska kultura negdje u Lici ili na Velebitu morala imati granično područja prema eneolitskom stanovništvu naše obale. Na žalost to područje nije uopće istraženo. Poneke dodirne tačke u pitanju ukrašavanja između vremenski nešto starije hvarske i naše lasinjske kulture moguće je uočiti već i danas. To se prije svega odnosi na obostranu upotrebu girlandnih motiva²²⁹, te ukrašavanje snopovima gusto urezanih linija²³⁰, cikcak-snopovima²³¹ itd. Možda je i naš motiv kukaste spirale vezane uz trokut (119, 125) rezultat utjecaja iz jadranskog pojasa.²³²

e) Srodne pojave

U vrijeme eneolita došlo je u Srednjoj Evropi stjecajem okolnosti do stvaranja čitavog niza manjih kulturnih grupa. Djelomično su to bile kulturne pojave vezane uz novodošle etničke grupe (npr. badenska kultura, kasnije nosioci zvonastih pehara itd.), ali se tu većim dijelom radilo o kulturnim pojavama nastalim na neolitskom supstratu, koji je bio izvrnut jakim kulturnim i etničkim infiltracijama, te zbog toga izmijenio svoju materijalno-kulturnu fizionomiju. Zbog toga je u slučajevima, kada se radilo o srodnim supstratima ili etničkim grupama, koje su bile izvrnute srodnim ili istim kulturnim infiltracijama sa strane, došlo vrlo često do sličnih, pa čak i identičnih rezultata. To znači da su isti uvjeti u različitim krajevima stvorili slične pojave.

Na taj se način može objasniti niz analognih pojava u lasinjskoj, jordan-smühlskoj, münchshöfenskoj i aichbühlskoj kulturi. Sve su te kulture nastale

na lengyelskim osnovama i bile izvrgnute novim kulturnim strujanjima, pretežno badenskom utjecaju. Najviše dodirnih tačaka imat će lasinjska kultura među nalazima jordansmühlskog karaktera, i to naročito u načinu ukrašavanja (snopovi urezanih linija, žigosano ubadanje, igličasti i ljestvičasti uzorak itd.)²³³ Jordansmühlska kultura je međutim u pitanju keramičkih oblika nešto tješnje vezana uz svog genetskog prethodnika — moravsko-lengyelsku kulturu, negoli što je to lasinjska kultura. I s münchshöfenskom i aichbühlskom kulturom lasinjski će keramički materijal naći čitav niz srodnih tačaka, i u inventaru oblika (naročito uočljiva upotreba bikonične zdjele s jezičastim izbočenjima)²³⁴, i načinu ukrašavanja (uključujući i upotrebu girlandnog motiva)²³⁵.

Ne manje je interesantna skupina nalaza gajarskog tipa u Slovačkoj, koji će naći čitav niz dodirnih tačaka s našim materijalom, a naročito nalazima iz Hrnjevcu²³⁶. Ovdje treba prije svega istaknuti identični oblik šalice s trakastom drškom i duborezno ukrašavanje²³⁷. Očigledno se i ovdje radilo između ostalog i o jednoj nešto jače izraženoj vučedolskoj komponenti. Gajarski tip, čije bi mnoge nalaze po izgledu mogli vrlo lako smjestiti i u naše područje, još je jedan zanimljivi primjer, kako je iz srodnih komponenata u dva relativno udaljena područja došlo do stvaranja sličnih rezultata. Teško je naime pretpostaviti da je između gajarskog i lasinjskog materijala bilo neke direktnije veze.

D. Ostali proizvodi

Kameni proizvodi lasinjske kulture najbolje su zastupani nalazima iz Drulovke, dok s ostalih nalazišta imamo znatno malobrojnije ili nemamo nikakvih nalaza.

Mikrolitski proizvodi predstavljeni su uglavnom uobičajenim eneolitskim oblicima strelica, nožića, strugala i ostalog materijala (Drulovka, Draguševac, Krč)²³⁸.

Polirano kameno oruđe i oružje karakteriziraju plosnate sjekire različitih dimenzija²³⁹, sjekire zaobljenog i trapeznog presjeka²⁴⁰, te sjekire s bušenom rupom (93)²⁴¹. Zanimljiv je jedan oblik plosnate sjekire s rupom, poput motike, koju je publicirao S. Vuković²⁴².

Precizniju analizu kamenih proizvoda lasinjske provenijencije daju Korošec i Vuković opisujući nalaze iz Drulovke, Draguševca i Krča²⁴³. Vuković daje i podatke o materijalu iz kojega su predmeti načinjeni.

Koštani su proizvodi vrlo malobrojni i jedino je Ajdovska jama dala nekoliko nalaza²⁴⁴. Iako zacijelo i koštana industrija nije odstupala od uobičajenih eneolitskih oblika, materijal, koji nam je danas pri ruci, potpuno je nedovoljan za donošenje nekih određenih zaključaka.

E. Problem geneze

Lasinjska kultura nastaje na bapsko-lengyelskom supstratu, slično kao što je u slavonsko-srijemskom prostoru na istom tom supstratu nastala vučedolska kultura. No lasinjska kultura nije nikakav alpski facies lengyelske kulture, kako ju je označio J. Korošec²⁴⁵, jer se niz prvobitnih lengyelskih karakteristika u znatnoj mjeri izgubio. Ona je čak znatno manje vezana uz lengyelsku osnovu,

negoli npr. jordansmühlska kultura, koja u potpunosti nastavlja — iako djelomično izmijenjena — život moravsko-lengyeljske kulture. Promjene koje je donijelo eneolitsko vrijeme toliko su se snažno odrazile na facies tog lengyeljskog supstrata sjeverozapadne Jugoslavije da je u tom prostoru nastala jedna posve nova tvorevina u kojoj je lengyeljska osnova imala svakako vrlo značajan udio.

Lasinjska keramika preuzima izvjestan broj oblika iz inventara bapsko-lengyeljske kulture, ali ne preuzima niti čitav inventar, niti odabire sve najkarakterističnije oblike. Iz drugih izvora (badenskih, vučedolskih i možda jadranskih) ona nadopunjava taj inventar, a neke lengyeljske oblike i prerađuje, te se konačno stvara repertoar njenih keramičkih oblika (sl. C).

U pitanju ukrašavanja, kao što je nešto ranije iznijeto, glavnu riječ ima badenska komponenta i to u tolikoj mjeri, da su neki prehistoričari značajnog renomea svrstali lasinjske nalaze u badensku kulturu (Schmidt, Pittioni)²⁴⁶. Značajnu ulogu ima i bodrogkereszturski utjecaj, a tek zatim vučedolski, dok je lengyeljska komponenta gotovo neznatna.

Prema tome raspoložemo ovdje s dvije istaknute, ravnomjerno zastupane komponente: bapsko-lengyeljskom i badenskom. Ako na osnovu toga hoćemo donijeti jednu shematsku, uprošćenu definiciju lasinjske kulture, onda možemo reći da je to jedna **badenizirana lengyeljska pojava**.

Badenska kultura se u međurječju Save i Drave prostirala prema zapadu, koliko je danas moguće utvrditi, do Klokočevika kod Sl. Broda i okoline Pleternice (blizu Sl. Požege). Kod Pleternice međutim imamo ne samo taj badenski lokalitet (sa obje faze ove kulture)²⁴⁷, nego i jedan lasinjski lokalitet (sl. 45a-e), pa je ovdje po svemu sudeći došlo do istovremene egzistencije obiju kultura. Znači da se badenska invazija u Karpatsku kotlinu idući preko Dunava i Drave u Mađarskoj zaustavila u Slavoniji negdje između Sl. Broda i Nove Kapele. Badenska je invazija međutim krećući se prema Baranji i Blatnom jezeru, gdje je zatim izvršeno vrlo gusto posjedanje ovog područja²⁴⁸, morala zaposjesti i dio našeg kraja uz Dravu. Zbog toga je srednja i zapadna Slavonija bila ukliještena u neku vrst »badenskih makaza« čije su krakove predstavljali nizinski kraj broskog Posavlja i Podravine. Iz ova dva pravca bilo je zatim vrlo lagano vršiti konstantni pritisak na neokupirano lengyeljsko područje koje se nalazilo u otvoru tih »makaza«. Stoga je moralo doći do radikalnih promjena u strukturi bapsko-lengyeljske kulture. Opći pokreti, promjene i kulturne infiltracije u eneolitu Srednje Evrope uvjetovali su i utjecaje s drugih strana, prije svega iz bodrogkereszturskog područja, a zatim i vučedolskog. Zbog svega toga došlo je do formiranja potpune fizionomije lasinjske kulture, koja prema tome ima karakter jedne prilično tipične **miješane kulturne grupe**.

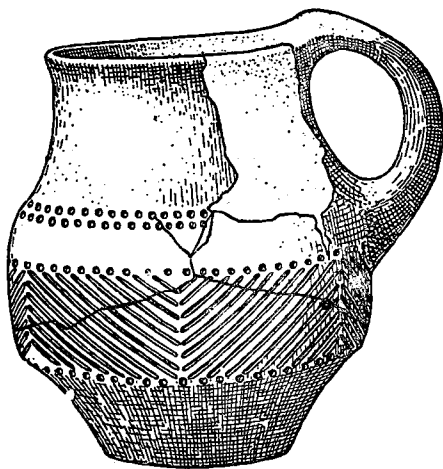
Postupnost tog evolucionog procesa danas nije moguće uočiti. Mi poznajemo uglavnom samo više ili manje već formirani facies lasinjske kulture, a nemamo na raspolaganju nalazišta, koja bi dala materijal, koji bi nam pokazao početne faze tog formiranja. Ovdje je bilo moguće utvrditi koje su komponente sudjelovale u tvorbi lasinjske kulture, ali kojim su redom i u koje vrijeme počele djelovati nije moguće pouzdano reći. No izvan svake je sumnje da je badenski faktor bio prvobitni elemenat koji je izazvao promjene na lengyeljskom supstratu. Njegovo je djelovanje bilo najsnažnije i odrazilo se u najvećoj mogućoj mjeri.

Problem završetka lasinjske kulture i njenog djelovanja na formiranje brončanodobnih pojava danas također nije moguće osvijetliti. Samo će se nizom iskopavanja moći doći do dovoljnog broja podataka koji će unijeti više svjetla u ove prilično složene genetske probleme.

F. Kronologija i zaključak

Zahvaljujući razmjeni materijalnih dobara danas možemo postaviti nekoliko pouzdanih kronoloških zaključaka u vezi s vremenskim položajem lasinjske kulture. Ovdje će nam poslužiti slijedeći elementi:

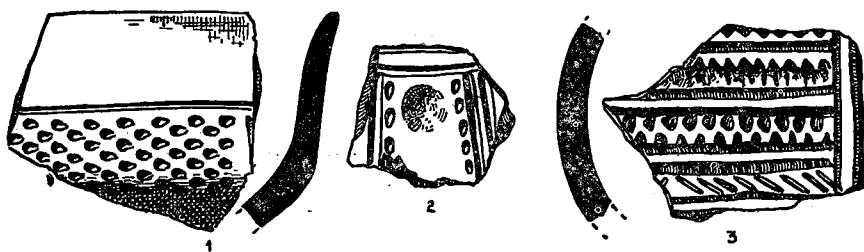
1. U Szentés-Kistökeu u Mađarskoj nađen je u grobu br. 10 bodrogkereszturske nekropole jedan tipični lasinjski vrč (sl. E) zajedno s još dvije posude od kojih je jedna tipični lonac za mlijeko (Milchtopf). Patay je, govoreći o tim nalazima, odmah uočio da taj vrč fakturom i izvedbom odudara od ostalih posuda bodrogkereszturskog tipa²⁴⁹. Nekropola Szentés dala je inače materijal razvijene bodrogkereszturske kulture uključujući i nekoliko posuda s dvije drške (Patay ih naziva »jordanmühlskim tipom«)²⁵⁰. Bodrogkeresztursku kulturu treba smatrati suvremenom badenskoj, a djelomično i vučedolskoj kulturi²⁵¹.

Sl. E

2. U Gornjoj Bebrini (»Okukalj«) nađeni su kao površinski nalazi fragmenti vučedolske i badensko-kostolačke, a i jedan fragmenat lasinjske keramike (sl. F).
3. U Lasinji je nađena u istom sloju uz lasinjske nalaze i vučedolska keramika (82–84)²⁵².
4. Ista situacija kao gore bila je u Ptuj²⁵³.
5. Na lokalitetu Krč kod Cerja Tužnog nađen je uz lasinjske nalaze i jedan fragmenat badensko-kostolačkog tipa²⁵⁴.

6. U Drulovci je nađeno nekoliko fragmenata keramike koja bi, služeći se uglavnom lažnim vrpčastim ukrašavanjem, odgovarala nalazima Ljubljanskog barja II (licenska keramika)²⁵⁵.
7. U Beketincu je s lasinjskim nalazima također nađen jedan fragmenat keramike, koji bi trebalo vezati uz licenske nalaze (71).

Sl. F

Iz gore izloženog, a zatim iz izloženog u odjeljku o kronologiji prethodnog poglavlja možemo zaključiti slijedeće:

- a) Bapsko-lengyelska kultura u zapadnoj Slavoniji i sjeverozapadnoj Hrvatskoj nije bila izvrgnuta direktnoj invaziji badenskih doseljenika. Ona je prema tome trajala duže, nego u istočnoj Slavoniji i Srijemu. Za to je vrijeme bila izvrgnuta snažnom badenskom utjecaju, bolje rečeno kulturnom pritisku, koji je doveo do transformiranja lengyelskog faciesa. Završetak bapsko-lengyelske kulture u ovim krajevima mogao bi padati u vrijeme između 2000. i 1950, a najvjerojatnije o. 1950. g. U isto vrijeme bi novonastala kulturna tvorevina, lasinjska kultura, počela svoj samostalni život.
- b) Lasinjska je kultura istovremena sa bodrogkereszturskom kulturom, badensko-kostolačkom fazom badenske kulture i s vučedolskom kulturom. Vučedolski nalazi koji dolaze s lasinjskom kulturom pripadaju zreloj (II faza: Bebrina) i kasnoj (III faza: Lasinja) fazi ove kulture.
- c) Lasinjska kultura sadrži i neke predmete, koji stoje u vezi s licensko-keramičkim pojavama (Ljubljansko barje II) ranog brončanog doba, pa bi ovi nalazi mogli označavati i približno vrijeme njenog završetka, tj. negdje oko 1750. g.

Na osnovu toga može se zaključiti da se vijek lasinjske kulture gotovo posve podudara s trajanjem vučedolske kulture u ist. Slavoniji i Srijemu.

Vučedolska je kultura pod konac svog trajanja (u vremenu kasne, tj. III faze) izvršila snažan prodor prema zapadu, prodirući vrlo duboko u međurječje Save i Drave i osnivajući na lasinjskom području svoja samostalna naselja poput nekakvih kolonija (Apatovac, Ljubljansko barje itd.). O tome će biti više govora u slijedećem poglavlju.

Lasinjska je kultura nastala kao rezultat najuopćenije rečeno »badeniziranja«
oslabljene bapsko-lengyelske kulture uglavnom u zapadnoj Slavoniji i sjeverozapadnoj Hrvatskoj. U jednom posve novom vremenu, s novim shvaćanjima i kriterijima — kada je izmjena iskustava i materijalnih ostvarenja, tj. i duhovnih i materijalnih dobara bila izvanredno intenzivna, kada je došlo do jednog općeg gibanja ljudskih masa, do upoznavanja novih tekovina, prije svega metala — lengyelska tradicija postala je zastarjela, demodirana i neodrživa. Prema tome nije moralo doći do fizičkog uništenja lengyelskog stanovništva, a da bi se lengyelska kulturna fizionomija »izbacila iz igre«. Lengyelsko stanovništvo izvrgnuto kulturnom pritisku, a sigurno i slabijim infiltracijama novih etničkih grupa, prije svega badenske izvršilo je u jednom relativno kratkom vremenu zaokret u smislu prilagođavanja novim shvaćanjima (u prvom redu dekorativnim, jer su nam ona jedino i dostupna). Na taj je način došlo do jedne kulturne, a zacijelo djelomično i etničke simbioze, kojoj su bili pridodani i drugi utjecaji (bodrogkereszturski i vučedolski). Bila je stvorena jedna nova kultura miješanog karaktera, na isti način na koji je nastao čitav niz miješanih srednjoevropskih kultura eneolitskog vremena.

Lasinjska je kultura negdje u vremenu od o. 1950.—1750. g. zauzimala gotovo čitavu sjeverozapadnu Jugoslaviju i dio Austrije držeći teritorij koji je po svom prostranstvu bio znatno veći nego li kod niza suvremenih kultura. Prostirući se od Požeške kotline do Štajerske i Koruške, te od Drave do Like i Notranjske ona je po svom teritoriju predstavljala jednu od najznačajnijih eneolitskih pojava Srednje Evrope.

Lasinjsko stanovništvo nije pokazalo neki visoki smisao za dekorativna shvaćanja kao npr. susjedni nosioci vučedolske kulture ili možda za obradu metala uključujući i z'ato kao npr. bodrogkereszturski obrtnici. Lasinjski se živalj nije afirmirao niti s nekim ratničkim pohodima kao npr. badenski osvajači. Lasinjska kultura prema tome ne predstavlja neku senzacionalnu tvorevinu pred kojom ćemo ostati zapanjeni i puni poštovanja, jer je ona samo jedna posve prosječna kulturna fizionomija eneolitskog vremena. Njen će značaj međutim ležati u njenom geografskom smještaju. Držeći teritorij između Karpatske kotline i jadranskog pojasa ona je morala biti karikom u vezama ovog pojasa sa Srednjom Evropom. Kakve su te veze bile, saznat ćemo tek onda kada upoznamo eneolit naše jadranske obale, a tada će sigurno i lasinjska kultura u velikoj mjeri dobiti na značaju.

IV VUČEDOLSKA KULTURA

Vučedolska kultura već je i dosada bila poznata s dva nalazišta u sjeverozapadnoj Jugoslaviji²⁵⁶, a sada je taj broj udvostručen. Kako se o vučedolskoj kulturi dosada već vrlo mnogo pisalo²⁵⁷, neće biti potrebe da se još i ovdje govori o nekim više ili manje nejasnim problemima u vezi s tom kulturom. U ovom će poglavlju biti publiciran prije svega novi materijal vučedolske kulture, a zatim izvršen pokušaj da se objasni njen položaj u sjeverozapadnoj Jugoslaviji.

A. Opis materijala i podaci o nalazištima

1. VELIKO TROJSTVO — »Stari brijeg«

Prilikom rigolanja vinograda na lokalitetu »Stari brijeg« u Velikom Trojstvu kod Bjelovara našao je F. Koren na samom vrhu brijega na dubini od 1.0 m jedan vrč, malenu kupu i jedan fragmenat keramike. Predmeti se nalaze u Gradskom muzeju u Bjelovaru.

151. Ljevkašta kupa nepažljive izrade tamnosive i crne boje s jednom jezičastom ušicom na ustima. Visina: 4,8 cm, promjer: usta 9,1 (sa ušicom 10,4) cm.
152. Vrč dobre izrade s poliranom prevlakom tamnosive i crne boje, djelomično oštećenog vrata i drške. Ukrašen duborezom (ispod ruba usta), brazdastim urezivanjem i ubodima (cikcak-ukras). Visina: 15,7 cm.
Promjer: usta 11,7, trbuha 17,2, dna 9,3 cm.
153. Fragmenat posude oker do sive boje s ostacima politure, ukrašen duborezom. Dimenzije: 6,2 × 4,6 cm.

2. MARTINAC

Prilikom zemljanih radova u Martincu kod Bjelovara nađeno je nekoliko fragmenata keramike, koja se bez bližih podataka čuva u Gradskom muzeju u Bjelovaru.

154. Fragmenat trbuha posude tamnosive boje s tragovima politure na površini, ukrašen urezivanjem i ubadanjem. Dimenzije: 5,6 × 9,0 cm.
155. Fragmenat vrčića s trakastom drškom i bikoničnim trbuhom tamnosive do crne boje. Visina: 7,3 cm. Maksimalna širina: 6,2 cm.
156. Fragmenat posude sive do crne boje s tragovima politure na površini, ukrašene urezivanjem, duborezom i žigosanim ubodima. Dimenzije: 4,5 × 3,4 cm.
157. Cilindrična vazica oštećena na gornjem dijelu (nedostaju usta sa ušicama) polirane površine crne boje. Visina: 15,2 cm, promjer — minimalni: 5,4, dna 7,4 cm.

3. APATOVAC — »Hum«

Izbor materijala i uvjeti nalaženja dani su u Opuscula I (str. 15–16; sl. 78–94). Materijal se nalazi u Gradskom muzeju u Križevcima.

4. LJUBLJANSKO BARJE — »Ig«

Opis lokaliteta i uvjete nalaženja materijala opisao J. Korošec — Zgodovina Ljubljane I (str. 250 i d.) — i tom prilikom dao dosada najbolji izbor materijala (T. I — XI). Ovdje se međutim radi o dva kulturna stratuma, odnosno materijalu koji pripada dvjema različitim kulturnim grupama o čemu sam već ranije nešto napomenuo²⁵⁸. Paula Korošec se u novije vrijeme opsežnije bavila ovim problemom.²⁵⁹

Materijal karakterističan za stariji stratum, odnosno horizont koji ćemo nazvati **Ljubljansko barje I** je slijedeći:

Zgodovina Ljubljane I, T. I/1, 2; II/1, 3; III/1–6; IV/1, 3; V/2, 8, 9; VII/1–3, 10.
Schmidt, Textb. 85/2, 4–7; 87/4–6.

Childe, Fig. 118–120; 121/inv. br. 1965, 1914.

Ložar, sl. 3, 6, 8.

Materijal karakterističan za mladi stratum, odnosno horizont, koji ćemo nazvati **Ljubljansko barje II** je sljedeći:

Zgodovina Ljubljane I, T. IV/2, 4; V/3, 5, 7; VI/1; VII/7–9; VIII/4.

Schmidt, Textb. 85/1, 3; 87/1–3.

Childe, Fig. 121/inv. br. 1924 i 1901.

A. V. VIII/1, T. I i II.

Ljubljansko barje I pripada vučedolskoj kulturi, a Ljubljansko barje II ljubljanskom faciesu licensko-keramičke kulture (Litzenkeramik). Ovu bi posljednju bilo najbolje nazvati **ljubljskom kulturom**.

Ljubljanska je kultura rezultanta vučedolskih, zvonastopeharnih i licenskih komponenata, te predstavlja jednu »miješanu«
kulturnu pojavu.

b) Nasebinski elementi

Vučedolski lokaliteti u sjeverozapadnoj Hrvatskoj standardnog su tipa za ovaj kraj, tj. vezani uz prirodna uzvišenja. Nasuprot tome naselje u Ljubljanskom barju imalo je kuće na ko'ju (Pfahlbauten)²⁶⁰, što je bilo uvjetovano topografskim elementima. Ovdje se svakako radilo o jednom višem tehničko-organizacijskom tipu naselja, ali o samim konstrukcijama na žalost nema nikakvih ozbiljnih podataka²⁶¹.

c) Keramika

Vučedolska keramika iz sjeverozapadne Hrvatske slabije je fakture od one u Slavoniji i Srijemu. Glina nije tako dobre kvalitete, slabije je pročišćena i ima primjese pijeska, te pečena nije tako kompaktna, nego ponešto porozna. Keramika iz Ljubljanskog barja odgovara potpuno ovoj iz sjeverozapadne Hrvatske. Zbog slabije fakture gline, znatno je slabije sačuvana polirana prevlaka, pretežno samo u manjim ostacima, a rijetko na većim površinama. Ona inače nema tako intenzivan sjaj kao npr. na posudama iz Vučedola ili Sarvaša.

Oblici su uglavnom standardnog tipa, ali treba istaći procentualno veću zastupljenost vrčeva (152, 155)²⁶² od kojih neki pored trakaste drške imaju nasuprot postavljenu jednu malu ušicu²⁶³, te naročito trbušastih amfora sa dvije ušice²⁶⁴. Kupe na prstenastoj nozi dolaze također relativno češće²⁶⁵, ali su zato prilično rijetki klasični vučedolski bikonični oblici²⁶⁶.

Ukrašavanje također pokazuje izvjesne specifične oznake.

Duborez kao glavni nosilac ukrasa dolazi vrlo rijetko (153, 156)²⁶⁷. On sada pretežno dolazi kao sekundarna ukrasna tehnika, kojom se nadopunjuje glavni ukras izveden drugačijom tehnikom. Njime se sada najčešće izvode porubni, zubasto-trokutasti ukrasi (152)²⁶⁸.

Brazdato urezivanje (Furchenstich) došlo je u prvi plan. Njime se najčešće izvodi sav ili gotovo sav ukras bolje izvedbe²⁶⁹. Ponekad dolazi u izvanredno finoj i uskoj izvedbi (152).

Obično urezivanje dolazi kao glavni nosilac ukrasa možda i nešto češće od brazdagostog urezivanja, a kvalitet izvedbe je dosta različit²⁷⁰. Dosta često je urezivanje prilično široko, te čini prijelaz k duborezu²⁷¹.

motivi se najvećim dijelom vežu uz trokutaste (155), rombične, pravokutne, krstaste i rozetaste vučedolske kompozicije²⁷². Samo u jednom slučaju imamo uzorak stranog karaktera. Na jednom fragmentu iz Martinca imamo tipični badenski cikcak-ukras s ubodima na gornjem rubu (154). Zanimljivo je, da i u Zecovima susrećemo nekoliko fragmenata ukrašenih na isti način²⁷³. Osnovna karakteristika ukrasne koncepcije vučedolske kulture ovog područja je nešto veća razređenost ukrasa i u odnosu na čitavu površinu posude i na samu ukrasnu zonu. Dok je vučedolska keramika iz Sarvaša ili Vučedola najčešće težila za što većom površinom ispunjenom ukrasima, a istovremeno i za što gušćim ispunjavanjem ukrasima te dekorativne površine uz masovnu upotrebu duboreza, a to znači i inkrustacije — što je rezultiralo jednim snažnim efektom na bazi konfrontiranja crnog i bijelog²⁷⁴ — ukras vučedolske keramike sjeverozapadne Jugoslavije kao da nastoji imitirati fini, ne gusto raspoređeni bijeli vez na crnoj tekstilnoj podlozi²⁷⁵. Ovakva dekorativna struktura nije samo jedno regionalno obilježje, nego ima svoj znatno širi — kronološki značaj.

d) Kronologija i zaključak

Za kronološko se opredjeljivanje vučedolskih nalaza iz sjeverozapadne Jugoslavije možemo poslužiti slijedećim elementima:

1. U Ljubljanskom barju (Ig) dolaze dvije vrste keramičkih nalaza, odnosno dva horizonta: I stariji, koji pripada vučedolskoj kulturi i II mlađi, koji pripada »litzenskoj« keramici ljubljanskog tipa tj. ljubljanskoj kulturi. Ako ovdje i nije bilo vertikalne stratigrafije, morala je postojati horizontalna stratigrafija. Keramika ljubljanskog tipa rezultat je tri komponente: vučedolske, zvonastopeharne i »litzenske«²⁷⁶. Ove su komponente vrlo uočljivo izražene²⁷⁷. Između oba stratuma, odnosno horizonata ljubljanskog barja izvan svake sumnje postoji kontinuitet. Kako početak »litzenske« keramike nije moguće datirati prije prijelaza A 1 na A 2 stupanj brončanog doba (na bazi odnosa sa Kisapostagom)²⁷⁸, ljubljansko barje I (vučedolski horizont) egzistiralo je još u vrijeme bronce A 1. S obzirom na kontinuitet između dva spomenuta horizonta u prijelaznom je razdoblju moralo doći do mijenjanja obje vrste materijala.
2. U Hrustovači je nađen u vučedolskom stratumu jedan fragmenat »litzenske« posude²⁷⁹. Time se utvrđuje istovremenost ovih dviju kulturnih pojava u jednom vjerojatno dosta kratkom razdoblju.
3. Vrš iz Velikog Trojstva (152) svojom neuobičajeno finom i preciznom tehnikom brazdagostog urezivanja, koja djeluje kao da je izvedena instrumentom, pokazuje tendenciju prelaska k »litzenskoj« keramici.
4. Opća dekorativna struktura vučedolskih nalaza iz sjeverozapadne Jugoslavije, a naročito Apatovca pa i ljubljanskog barja, pokazuje svojim ukrašavanjem pomoću tanjih linija i razrijeđenim ornamentom izvjesne dodirne tačke i s Nagyrev-Kisapostag ukrašavanjem, koje je najvjerojatnije nastalo pod vučedolskim utjecajem²⁸⁰.

5. Vučedolska keramika iz sjeverozapadne Jugoslavije pokazuje manjim dijelom i sliku, koja odgovara zreloj (II) fazi vučedolske kulture (153, 156)²⁸¹.

Na temelju prethodno izloženog možemo zaključiti slijedeće:

- a) Sjeverozapadna je Jugoslavija u vrijeme eneolita područje rasprostiranja lasinjske kulture. Iz prethodnog poglavlja uočljivo je da na nekim lasinjskim lokalitetima dolaze i vučedo'ski nalazi, ali kao import (Lasinja, Ptuj), te da je vučedolska kultura bila jedan od sporednih utjecajućih faktora u formiranju lasinjske kulture.
- b) Bliže završetku lasinjske kulture dolazi do prodora vučedolske kulture u lasinjsko područje i do formiranja vučedolskih naselja od kojih je najistureniji položaj imalo Ljubljansko barje I. Ovo se dogodilo negdje u zadnjoj trećini zrele (II) faze vučedolske kulture²⁸², najvjerojatnije oko 1800. g. Vučedolska naselja egzistiraju ovdje kao neke vrste kolonije u jednom stranom području, što je moglo biti ostvareno jedino slabljenjem lasinjske kulture u to vrijeme, kao i zahvaljujući ekspanzivnosti vučedolske kulture, koja nekako u to isto vrijeme prodire i u Bosnu i Mađarsku, te južnu Slovačku.
- c) Vučedolska kultura u sjeverozapadnoj Jugoslaviji egzistira relativno kratko, tj. do o. 1750. g., dakle svega kojih 50-ak godina. Na ovom području došlo je u to vrijeme do previranja, koje je uzrokovano infiltracijom bilo etničkom, bilo samo kulturnom od strane kulture zvonastih pehara (Glockenbecher Kultur). Iz vučedolske i zvonastopeharnе komponente u jednom relativno kratkotrajnom procesu dolazi do formiranja ljubljanske kulture karakterizirane tzv. »litzenskom«²⁸³ keramikom, a najbolje predstavljenom nalazima iz Ljubljanskog barja. Izvjesno vrijeme, tj. u prijelaznom periodu dolazi do istovremene egzistencije vučedolske i ljubljanske kulture. Vučedolska kultura prema tome zaprema i početak ranog brončanog doba (dio razdoblja Br. A 1).
- d) Nekako odmah iza 1750. g. ljubljanska (»Litzen« — keramička) kultura postaje gospodarom na čitavom području sjeverozapadne Jugoslavije, zauzimajući osim toga i dio jadranskog pojasa i prostirući se sve do Hvara²⁸³.

Vučedolski nalazi iz sjeverozapadne Jugoslavije vrlo su važna komponenta u proučavanju kasne faze ove kulture. Poseban problem opet predstavlja odnos između lasinjske i vučedolske kulture u vrijeme prodiranja ove posljednje u lasinjsko područje. Također bi bilo vrlo važno pouzdanije osvijetliti završetak vučedolske kulture u tom području i kontinuirani prijelaz u ljubljansku kulturu, dakle problem postanka ove posljednje u svijetlu udjela vučedolske kulture.

Vučedolska dekorativna tradicija nadživjela je vučedolsku kulturu produžavajući svoj život u ljubljanskoj kulturi i pokazujući na taj način da su njene tekovine bile prihvatljive i za novo vrijeme — brončano doba. Sve to još jednom pokazuje izuzetnu stvaralačku snagu vučedolskog stanovništva.

V ZAKLJUČAK

Nalazima koji su ovdje publicirani i citirani ispunjena je jedna od najvećih praznina u neolitu i eneolitu Jugoslavije. Sada nam je omogućeno da sagledamo slijed kulturnih pojava od vremena koje je paralelno s Vinčom A i koje će najvjerojatnije predstavljati najstariji neolit na ovom području (trakasta keramika), pa do početka brončanog doba, dakle u jednom prostranom vremenskom rasponu od o. 2600 — o. 1750. g. pr. n. e. Omogućeno je — koliko su to nalazi dopustili — utvrđivanje ili bar nagovještavanje odnosa sa susjednim kulturama i uklapanje ovog tla u opću sliku prehistorije Srednje Evrope. Također je omogućeno više ili manje pouzdano kronološko fiksiranje kulturnih pojava o kojima je bilo govora u ovom radu, te postavljanje kronološke tabele priložene ovom poglavlju.

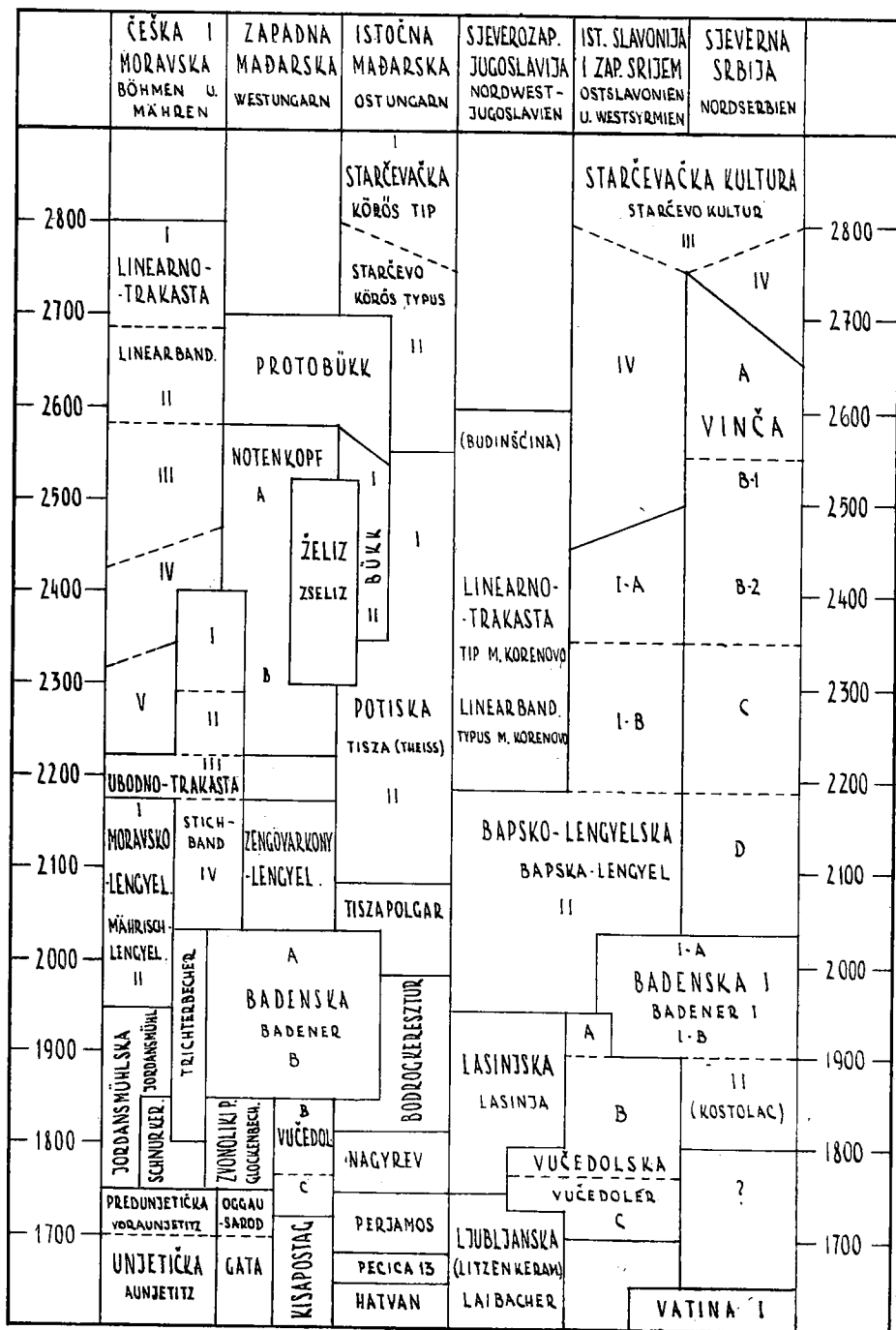
U tvorbi ove kronološke tabele morale su biti provedene i korekture nekih dosada uobičajenih okvira za pojedine kulture, prije svega lengyelskih, što je obrazloženo već ranije, tako da nema potrebe za ponavljanjem²⁸⁴. Izvjesne datacije odnosno vremenske granice obrazložene su i u ovom radu, a odnose se uglavnom na trakastokeramičke kulture.

Glavni problem neolita i eneolita sjeverozapadne Jugoslavije sastoji se iz slijedećih komponenata, koje se nameću kao zadaci daljeg istraživanja:

1. Utvrđivanje relativno tačnog početka neolita, tj. trakastokeramičke kulture.
2. Utvrđivanje relativno tačnog vremena završetka trakastokeramičke kulture tipa M. Korenovo i uvjeta pod kojima se to dogodilo.
3. Utvrđivanje rasprostiranja ove kulture i odnosa s jadranskim pojasom.
4. Utvrđivanje područja rasprostiranja bapsko-lengyelske kulture u sjeverozapadnoj Jugoslaviji.
5. Utvrđivanje procesa preoblikovanja bapsko-lengyelske u lasinjsku kulturu, kao i razvojnog procesa ove posljednje očitovanog u pojedinim vremenski određenim stupnjevima (fazama).
6. Utvrđivanje odnosa vučedolske i lasinjske kulture u vrijeme prodora ove prve u lasinjsko područje.
7. Utvrđivanje postupnosti u procesu formiranja ljubljanske (»Litzenske«) kulture i odnos vučedolske kulture prema toj novoj kulturnoj pojavi koja nastaje.

Neka rješenja problema određenih ovim tačkama bila su doduše ovdje već iznijeta, ali na žalost samo kao pretpostavke. Samo terenskim radom moći će se dobiti pouzdani podaci, pa će onda u rješavanju problema neolita sjeverozapadne Jugoslavije manje sudjelovati kabinetski donijeti zaključci. Bilo je međutim prijeko potrebno da se u okviru ove teme da jedan sintetski rad bez obzira na greške koje se u ovom stadiju istraživanja neizbježno nameću.

Rukopis dovršen 28. VI 1961.

POPIS SKRAĆENO CITIRANE LITERATURE

- Tompa F. v. Tompa: Die Bandkeramik in Ungarn, *Archaeologia hungarica* V–VI, Budapest, 1929.
- 24/25 BRGK F. v. Tompa: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912–1936, 24/25 BRGK 1934/35, Berlin, 1937, str. 27. i d.
- Stocky A. Stocky: Pravek zeme Česke, dil I, Praha, 1926.
- Novotny B. Novotny: Slovensko v mladšej dobe kamennej, Bratislava, 1958.
- Tichy R. Tichy: K nejstraši volutové keramike na Morave, P. A. LI/2, Praha, 1960, str. 415. i d.
- Hajek L. Hajek: Nová skupina páskové keramiky na východním Slovensku, AR IX/1, Praha, 1957, str. 3. i d.
- Soudsky B. Soudsky: K methodice tridení volutové keramiky, P. A. XLV, Praha, 1954, str. 75. i d.
- Quitta I, II H. Quitta: Zur Frage der ältesten Bandkeramik in Mitteleuropa, P. Z. XXXVIII/1–2 (Teil I), 3–4 (Teil II), Berlin, 1960, str. 1. i d.
- Neustupny Evžen Neustupny: K relativní chronologii volutové keramiky, AR VIII/3, Praha, 1956, str. 386. i d.
- Samatovci R. Dreksler-Bižić: Samatovci – neolitsko naselje kod Osijeka, Zbornik Matice srpske, ser. društ. nauka, sv. 12, Novi Sad, 1956, str. 17. i d.
- Vinča III, IV M. Vasić: Preistoriska Vinča; III (Plastika), Beograd, 1936, IV (Keramika), Beograd, 1936.
- Pittioni R. Pittioni: Urgeschichte des Österreichischen Raumes, Wien, 1954.
- Dombay I Dombay: The prehistoric settlement and cemetery at Zengövarkony, *Archaeologia hungarica* XXIII, Budapest, 1939.
- Dombay II J. Dombay: Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengövárkony, *Archaeologia hungarica* SN XXXVII, Budapest, 1960.
- C. V. A. 1. V. Hoffiller: *Corpus vasorum antiquorum*, Yougoslavie fasc. 1., Paris, 1933.
- Novak G. Novak: Prehistorijski Hvar – Grapčeva spilja, Zagreb, 1955.
- Vildomec F. Vildomec, O moravske neolitické keramice malované, *Obzor praehistorický* VII–VIII/1928–1929, Praha, 1930, str. 1. i d.
- Mossler G. Mossler: Neues zum vorgeschichtlichen Pfahlbau in Keutschacher See, *Festschrift für Rudolf Egger*, Band III, Klagenfurt, 1954, str. 76. i d. Isti rad i u *Carinthia* 1954.
- Korošec J. Korošec: Eine neue Kulturgruppe des späten Neolithikums, A. A. IX/1–4, Budapest, 1958, str. 83. i d.
- Ptuj J. Korošec: Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu, Ljubljana, 1951.

- Ajdovska jama J. Korošec: Kulturne ostaline v Ajdovski jami pri Nemški Vasi, Razprave III, Ljubljana, 1953, str. 45. i d.
- Drulovka I J. Korošec: Neolitična naselbina v Drulovki pri Kranju, Arheološki vestnik VII/1-2, Ljubljana, 1956. str. 3. i d.
- Drulovka II J. Korošec: Drulovka, Zbornik Filozofske fakultete III/4, Ljubljana, 1960.
- Ljubljana J. Korošec: Oris predzgodovine Ljubljane, Zgodovina Ljubljane, prva knjiga, Ljubljana, 1955.
- Brezje S. Pahič: Neolitske jame u Brezju pri Zrečah, Arheološki vestnik VII/3. Ljubljana, 1956, str. 227 i d.
- Zreče S. Pahič: Prazgodovinska selišna najdba v Zrečah. Arheološki vestnik VI/2, Ljubljana, 1955, str. 258. i d.
- Vuković S. Vuković: Ostaci neolitičkih nalazišta Draguševac i Krč, Peristil I, Zagreb, 1954.
- Schmidt R. R. Schmidt: Die Burg Vučedol, Zagreb, 1945.
- Tisza-Maros J. Banner: Das Tisza-,Maros-,Körös-Gebiet bis zur Entwicklung der Bronzezeit, Szeged, 1942.
- Banner J. Banner: Die Pécelér Kultur, Archaeologia hungarica S. N. XXXV, Budapest, 1956.
- Hillebrand J. Hillebrand: Das frühkupferzeitliche Gräberfeld von Pusztaišt-vánháza, Archaeologia hungarica IV, Budapest, 1929.
- Buttler W. Buttler: Der donauländische und der westische Kulturkreis der jüngeren Steinzeit, Handbuch der Urgeschichte Deutschlands, Band 2, Berlin-Leipzig, 1938.
- Ložar R. Ložar: Študije o ljubljanski keramiki, GMDzS, XXII/1-2, Ljubljana, 1941.
- Dimitrijević S. Dimitrijević: Problem neolita u Slavoniji i Srijemu, Zagreb, 1959, doktorska disertacija; u rukopisu.
- Opuscula S. Dimitrijević: Prilog daljem upoznavanju Vučedolske kulture. Opuscula archaeologica I, Zagreb, 1956, str. 5. i d.
- AA Acta archaeologica
- AE Archeologiai Értesítő
- AR Archeologické rozhledy
- BRGK Bericht der Römisch-Germanischen Kommission
- ČNM Časopis Národního musea
- GMDzS Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo
- FA Folia archaeologica
- GZM Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine
- PA Památky archeologické
- PZ Praehistorische Zeitschrift
- Rad VM Rad Vojvođanskih muzeja
- SNM Sbornik Národního musea Praze
- VHAD Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva

BILJEŠKE

1. Opsežniji je izbor materijala iz Ljubljanskog barja dao tek u najnovije vrijeme J. Korošec, 1955. g., (Ljubljana).
2. Ajdovska jama, Drulovka I, Drulovka II, Acta archaeol. IX. (Korošec) itd.
3. Publicirani su vučedolski predmeti iz Apatovca i Lasinje (Opuscula I, sl. 78–96), a lasinjski iz Cerja Tužnog (Vuković, Acta archaeol. IX) i Vindije (Vindija, T. IV/4, 5).
4. Schmidt, str. 126. Miložčić, tabela na str. 84.
5. Dimitrijević, uvod.
6. S. Vuković: Pokusno istraživanje neolitskog nalazišta Malo Korenovo, Starinar NS VII–VIII, Beograd, 1958, str. 231. sl. 1, 2.
7. O. c. str. 231.
8. O stanovanju u području trakaste keramike u novije vrijeme pisao je M. Garašanin (Problemi podunavskog i ukrajinskog neolita u svetlosti novih arheoloških rezultata, GZM N.S. VIII, Sarajevo, 1953, str. 49. i d.). Ovdje je dan i kritički osvrt na Buttlerovu interpretaciju stanovanja u Köln–Lindenthalu (W. Buttler: Der donauländische und der westische Kulturkreis der jüngeren Steinzeit, Handbuch der Urgeschichte Deutschlands, Band 2, Berlin–Leipzig, 1938., str. 9. i d.).
9. Stocky T. VIII/1–4, 6, 8, 10; IX/4 itd.
10. Npr. na lokalitetu Vinkovci, Ul. 1. V., Dimitrijević T. 6/2; T. 7.
11. Dimitrijević, poglavlje o starčevačkoj kulturi, kronologija nalaza.
12. Trakasta je keramika u svom klasičnom području rasprostiranja u odnosu na keramičke oblike prilično konzervativna i držala se u pravilu svojih tradicionalnih, zaobljenih profila zdjela. Periferni položaj naše trakaste keramike, te susjedstvo područja na kojemu su bikonični oblici bili udomaćeni i zapravo predstavljali glavni princip oblikovanja, morali su nesumnjivo uslovljavati odstupanja od klasičnih trakastokeramičkih oblika posuda, a napose zdjela.
13. Novotny T. XII/5.
14. Novotny T. XII/3; Tompa T. XX/5.
15. Stocky, T. IX/10, XI/2, XX/15, XXVII/5.
16. Dimitrijević, T. 31/1, 32/10.
17. Dimitrijević, I B faza bapsko-lengyelske kulture, T. 31/2; 54/2 i II faza: 54/1. Na eventualno starije egzistiranje ovog oblika noge u međurječju Save i Drave ukazuje jedan odgovarajući nalaz iz Starčevačke jame u Vinkovcima – »Pjeskana« – Dimitrijević, T. 11/8, koja pripada posljednjoj fazi starčevačke kulture, a zatim i oblici iz vremena Vinča A u Vinči – Vinča II, sl. 30; Vinča IV, sl. 8/No. 115–118 – odakle su uvijek mogli prodrijeti u slavonsko-srijemski prostor, kako u vrijeme starčevačke kulture, tako i kasnije. Zvonaste noge nalazimo u Vinči A –

- Vinča IV, sl. 8/No. 112, 114, 127. Ovaj oblik noge vjerojatno je posredstvom kőrös-starčevačkog područja na kojemu je došlo do miješanja sa oblicima Vinče A (npr. Banat) mogao prodrijeti znatno dalje na zapad i sjeverozapad. Treba napomenuti da je to i najstariji oblik noge u bapsko-lengyeljskoj kulturi (vidi bilješku 16). Nisam sklon da povjerujem da je takav oblik noge u najstarijoj linearnoj keramici nastao izvođenjem iz zdjela na niskoj nozi kőrös-tipa starčevačke kulture.
18. Tichy, sl. 3/2; 13/1; 17/6, 7; 20/7.
 19. Quitta II, str. 167.
 20. Tiszadada: Tompa T. I/1. Barca: Hajek, sl. 15–17.
 21. Hajek, str. 8. Hajek daje na str. 6. popis nalazišta ove kulture.
 22. Rakamaz: Tompa, T. XXXV/15–17; XXXVI/2–5. Békésszarvas: 24/25 BRGK, T. 14/1–7. Aggtelek: Tompa T. I/11.
 23. Tompa, str. 27. i T. I; 24/25 BRGK, str. 35.
 24. Tichy, sl. 5/1; 7/3; usporedi sa ovdje: sl. 2, 4, 17 i 1, 3, 18.
 25. Tichy, sl. 18/3; 19/2, 4, 5. Quitta I, sl. 2/a, d, e; 6/a-d; 10/r; 11/a, h, i itd.
 26. Tichy, sl. 19/3, 4, str. 427. Neustupny, str. 392.
 27. Neustupny, str. 392, 393. i 398. Tichy, str. 432.
 28. Neustupny, str. 392. i 395. Za II stupanj vidi dva predmeta iz Reža – Stocky T. XII/16, 18.
 29. Tichy, str. 428, sl. 2/1–3; 5/1; 7/2; 11/8; 13/1; 18/2, 3; 19/2, 4–6; 20/8 itd. Ovdje treba navesti i jednu zdjelu iz Langenloisa – Pittioni, sl. 75/3, a također i materijal, koji donosi Quitta – Quitta I, sl. 6/a-e, n; 7/b, e, h; 8/a, e; 9/h, 10/f, o, q itd.
 30. Neustupny, str. 394, 395. i 398. Soudsky, str. 89. i d.
 31. Neustupny, str. 395. Soudsky, str. 89. i sl. 7/1; 8/4, 6, 9–11. B. Soudsky: K relativni chronologii volutové keramiky, AR VIII/3, 1956, str. 409. Stocky, T. IX/2.
 32. Soudsky, sl. 8/2, 3, 7. Za A motiv vidi prethodnu bilješku.
 33. Stocky, T. XXI/1, 2.
 34. Tompa, T. XXXVI/2.
 35. Neustupny, sl. 175/sredina, desno. Stocky, T. XXIV/9.
 36. Stocky, za sl. 19; T. XVII/25; XVIII/14, 18 itd.
za 20 i 21: T. XVII/23.
Tompa, za 19: T. XXVI/3.
za 20 i 21: T. XXVI/7, 10, 17, 20 itd.
 37. Dimitrijević, za 19: T. 37/12; za 20 i 21: T. 37/16, 38/5 itd. Samatovci, za 19: sl. 110–112, 114; za 20 i 21: sl. 99, 102, 103.
 38. B. Soudsky, K relativni chronologii volutové keramiky, AR VIII/3, 1956, str. 412.
 39. Neustupny, str. 398–406.
 40. Tichy, str. 433–438.
 41. V. Milojčić, Zur Chronologie der jüngerer Stein – und Bronzezeit Südost – und Mitteleuropas, Germania 37, Berlin, 1959, str. 82.
 42. Quitta II, str. 164 i d.
 43. Pittioni 75/1, 2.
 44. Tisza – Maros, T. VIII/1–3. D. Arandjelović–Garašanin: Starčevačka kultura, Ljubljana 1954, T. VII/sredina desno. Dugmetasta izbočenja identičnog tipa, kao na posudi iz Langenloisa dolaze na barbotinskoj starčevačkoj keramici iz jame u ul. 1. maja u Vinkovcima (predmet nije publiciran).

45. Tichy, sl. 3/3; 10/11; zatim s drugih lokaliteta: sl. 23/5; 13/6. Stocky, T. VIII/12,
46. Tichy, sl. 2/3; 3/3; 7/2.
47. Dimitrijević, T. 11/1; 12/4, 6.
48. Tichy, sl. 3/2; 13/1; 17/7.
49. Tichy, sl. 20/6, 8. Usporedi sa: Tisza—Maros, T. III/33; X/2; XI/14 itd. Vidi D. Arandelović—Garašanin, o. c., str. 136.
50. Tichy, sl. 19/3, 4. Vinčanski profil: sl. 4/1.
51. 24/25 BRGK, T. 14/1—9.
52. F. Blahuta: Bukovohorské sídlisko v Kapušanoch, Slovenska archeológia, VII-1, Bratislava 1959., T. VI/9; X/5—8 itd.
53. Neustupny, str. 396.
54. M. i D. Garašanin: Praistorisko naselje u Crnoj Bari — izvještaj sa arheoloških iskopavanja — Rad V M 6, Novi Sad, 1957, str. 205.
55. Novotny, T. II/2—6 («Notenkopf» nalaz). Qitta II, sl. 2 (fragment zdjele). Analogije za navedeni fragment zdjele: Vinča II, sl. 31 b; 32 a-d; 258. Vinča IV, sl. 67 a; 88/No 514, 521.
56. B. Soudsky — M. Buchvaldek: Záchranny výzkum na sídlíšti lidu volutove keramiky v Postoloprtech, AR II — 1950./3—4; sl. 148. Također: Soudsky, sl. 11. E. F. Neustupny smatra da je linearna keramika preuzela iz Vinče princip ukrašavanja s trakom ispunjenom ubodima navodeći niz analogija u vinčanskom području — Neustupny str. 401 i 402.
57. T. Kolnik — J. Paulik: Záchrany výzkum na neolitickom sídlisku v Borovciach pri Piešťanoch, Slovenska archeológia V-2, Bratislava 1957, str. 290. i d., sl. 15, 16, 18 i T. I—VIII.
M. Dušek: Neolitické sídlisko v Patinciach, okres Hurbanovo, AR XI—1959/6, sl. 281. i 289.
E. Plesl: Pohrebište lidu s volutovou keramikou v Mlynárcich na Slovensku, AR IV—1952/1, sl. 8, 14, 16.
58. P. Čaplovič: Hurbanovo-Bacherov majer, neolitické sídlíšte, AR VIII—1956/3, sl. 120 i 122.
J. Barta: Neolitické osídlenie Jaskyn pri Porači na Slovensku, AR VIII—1956/5, sl. 257.
B. Chropovsky: Príspevak k problematike neolitického osídlenia zap. Slovenska. Slovenská archeológia VI—1, Bratislava, 1958, T. IV—XII.
59. Vinča IV, sl. 54. V. Miložčić: Zur Chronologie der jüngeren Stein- und Bronzezeit Südost — und Mitteleuropas, Germania 37, Berlin, 1959, str. 82.
60. M. i D. Garašanin: Praistorisko naselje u Crnoj Bari — Izvještaj s arheoloških iskopavanja — Rad VM 6, Novi Sad, 1957, str. 204. i d.
61. L. Bánesz: Neolitické pece z Horných Lefantoviec, AR XI—1959/4, sl. 181.
A. Knor: Neolitické chaty v Uhreticích na Chrudimsku, AR V—1953/5, sl. 272/6-14.
62. M. Stekla: Trideni vypichané keramiky, AR XI—1959/2, sl. 97.
63. Soudsky, sl. 10—13. Stocky, T. XXII (osim 22—25), XXIII—XXV. M. Stekla, o. c., sl. 98.
64. Vildomec, T. IV/6; V/44, 47; VI/3, 8, 33.
65. M. Stekla, o. c., sl. 107, i str. 244 (navodim samo nalaze IV stupnja).
66. Dimitrijević, pogl. »Odnos prema Centralno-lengyeljskoj i Moravsko-lengyeljskoj kulturi« (u okviru dijela radnje o Bapsko-lengyeljskoj kulturi), zatim u poglavlju »Kronologija«.

67. F. Blahuta: Bukovohorské sídlisko v Kapušanoch, Slovenská archeológia VII—1, Bratislava 1959., str. 12.
68. B. Soudsky: K relativni chronologii volutové keramiky, AR—1956/3, str. 411.
69. M. Garašanin: Die Theiss—Kultur im jugoslawischen Banat, 33 BRGK 1943—1950, Berlin, 1951, str. 131. Garašanin međutim ne spominje Protobükk komponentu. Također isti: Potiska kultura u Banatu, Starinar N.S. I, Beograd, 1950, str. 23 i 24.
70. Novak T. LXV/4, 6; LXXII/1; LXXXIX/1; CXI/1; CXXXVII/2 (kako se čini ovaj fragmenat predstavlja dio jedne želiezovačke posude); CLI/1; CXCII/2; CCXXXVIII/1.
71. Dimitrijević, poglavlje o bapsko-lengyeljskoj kulturi.
72. Bapska, Otok, Sopot, Herrmannov vinograd kod Osijeka itd. Dimitrijević, poglavlje o bapsko-lengyeljskoj kulturi.
73. Dimitrijević, T. 23/1; 53/6; 55/10.
74. Dimitrijević, T. 32/9; 40/4; 41/1; 46/3.
75. CVA 3, Pl. 8/2, Vinča IV, sl. 12.
76. Vinča IV, sl. 180, 191 b-d. Dimitrijević, T. 13/5, 7; 14/5.
77. Dimitrijević, T. 54/1,2.
78. Dimitrijević, T. 31/3.
79. O. c. T. 22/5, 6; 31/4, 5; 54/4; 60/1; 61/2, 3.
80. O. c. T 54/3; 63/2.
81. O. c. starija faza: T. 55/8; 60/4, 6; 62/1, 3; Samatovci, sl. 11, 22, 78; mlada faza: T. 55/9.
82. Dimitrijević, T. 55/4, 5.
83. Stocky, T. XLVII/16 b; LI/1 a; sl. 30/9.
84. Dimitrijević, T. 28/6.
85. O. c. T. 32/3, 4.
86. Vinča IV, sl. 174, 214.
87. Sopot, sloj II, Dimitrijević, poglavlje o bapsko-lengyeljskoj kulturi, Sopot.
88. S. Dimitrijević, Prilog stupnjevanju Badenske kulture u sjevernoj Jugoslaviji, Radovi i rasprave JAZU II. Ovdje se opsežnije govori o badenskoj invazijskoj slavonsko-srijemskog prostora.
89. Pittioni, str. 208 i d.
90. Ajdovska jama, Drulovka I, Drulovka II, Korošec.
91. Drulovka II, Korošec.
92. Drulovka II, str. 45; Korošec. str. 91. i d.
93. Drulovka II, str. 47.
94. Drulovka II, str. 50.
95. Drulovka II, str. 45.
96. Drulovka II, str. 47—49. Korošec, str. 93.
97. Drulovka II, str. 47.
98. Schmidt, str. 142.
99. Ptuj, sl. 44—52. Drulovka II, str. 47—50.
100. Mossler, str. 103.
101. Brezje, str. 235.
102. Drulovka II, str. 41.

103. Sekcija Petrinja, izdanje Vojnog Geografskog instituta, reambulacija 1930. g.
104. Otok, Sopot, Herrmannov vinograd itd.
105. Vuković, sl. 1 (slika je greškom u prijelomu obrnuto reproducirana). U našim krajevima ovako dugačke kuće (oko 30 m) nisu uobičajene. U Ukrajini bi to međutim bila normalna pojava, koja bi vukla svoj korijen još iz paleolitskog vremena (neke od kuća tipa Kostenki).
106. Vuković, str. 185. i d.
107. Dombay II, sl. 4, 8, 10 (u tekstu).
108. J. Csalog: «Das Wohnhaus »E« von Szegvár—Tüzköves, Acta archaeologica IX Budapest, 1958, str.95. i d., sl. 1, 2, 4.
109. A. Benac, Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica, Sarajevo, 1958, str. 30 Benac ovdje navodi upotrebu krova od pletera sa premazom od gline.
110. Vuković, sl. 2 i 3.
111. Vuković, str. 136. i 137.
112. Brezje, str. 228—232, T. II.
113. Brezje, Pril. II.
114. Brezje, str. 237 (također u rezimeu, str. 238).
115. Navodim prema Garašaninu — M. Garašani: Problemi podunavskog i ukrajinskog neolita u svetlosti novih arheoloških rezultata, GZM NS VIII, Sarajevo 1953, str. 50.
116. Novak; G. Novak: »Markova spilja na otoku Hvaru, Arheološki radovi i rasprave I, Zagreb, 1959, str. 5. i d.; V. Miroslavljević: »Jamina Sredi«, Arheološki radovi i rasprave I, Zagreb, 1959, str. 131. i d.
117. Mossler, str. 79 i d., sl. 3—6.
118. Drulovka II, T. 19/3, 10; 20/1, 10.
119. Drulovka II, T. 12/3; 21/6. Brezje, T. I/9, 10. Mossler sl. 7.
120. Drulovka II, T. 15/3.
121. Drulovka II, T. 32/7; 33/5.
122. Drulovka II, T. 14/1, 3.
123. Također: Ptuj, sl. 50 i 51 (bez izljeva, samo s drškom). Ajdovska jama, T. XI/9. Bez izljeva. Mossler, sl. 3.
124. Drulovka II, T. 17/2.
125. Drulovka II, T. 13/9; 34/1. Ajdovska jama, T. I/2, 3.
126. Drulovka II, T. 41/1.
127. Drulovka II, T. 12/6. Brezje T. I/6, 7. Ptuj, sl. 45.
128. Ptuj, sl. 44.
129. Drulovka II, T. 33/9; 34/1, 3, 5.
130. Drulovka II, T. 32/8.
131. Mossler, str. 99, sl. 8, 11/2.
132. Vuković, sl. 10. J. Korošec: Miniaturne steklenice v neolitu Jugoslavije, Arheološki vestnik IX—X/1, Ljubljana, 1958—1959, sl. 5 i 6. Korošec, T. II/6, 7.
133. Brezje, T. I/2.
134. Drulovka II, T. 30/4.
135. Drulovka II, T. 9/1; 22/1. Ajdovska jama, T. VIII/2.
136. Drulovka II, T. 10/1; 24/3.

137. Drulovka II, T. 10/2; 11/1. Ajdovska jama, T. II/1.
138. Drulovka II, T. 9/3.
139. Drulovka II, T. 27 i 28. Ajdovska jama, T. XIV i XV. Brezje T. I/5. Vuković, sl. 13.
140. Drulovka II, T. 30/2, 3.
141. M. Šeper: Prapoviestne glinene figure, separat iz VHAD N. S., sv. XXIV–XXV (1943–1944), Zagreb, 1944 (otisnut je samo ovaj separat u vrlo malenom broju primjeraka), sl. 85–87.
142. Drulovka II, T. 11/2; 40/1, 2. Drulovka I, T. III/1.
143. Dimitrijević, T. 36/1; 41/1.
144. Dimitrijević, T. 23/1; 32/9; 36/8; 53/6; 55/10.
145. Dombay I, T. II/1. Dombay II, T. LXXXVI/7, 12. Vildomec, T. VIII/11, 14; IX/9. U Moravskoj su češće zdjele s ravnim vratom – Vildomec, T. VII/2, 6, 9; VIII/42.
146. Nepubl.
147. Vinča IV, sl. 180; 190 (Nr. 1392, 1399–1408); 191 b, c.
148. Dimitrijević, T. 30/3, 5–8; 32/1, 2, 7, 8; 38/2, 3 itd.
149. Vinča IV, sl. 190 (Nr. 1392–1394), 191 d itd.
150. M. Garašanin: Iz istorije mlađeg neolita u Srbiji i Bosni, GZM, N. S. IX, Sarajevo 1954., str. 25 i 26.
151. Dimitrijević, T. 44/1, 2, 4.
152. Dimitrijević, T. 44/5; 47/8.
153. Vildomec, T. IX/11.
154. Dimitrijević, I B faza: T. 31/5, 6. II faza: T. 22/5, 6; 54/4; 60/1; 61/2, 3. Schmidt, Textb. 72/1.
155. Dombay I, T. XVI/8; XVIII/4. Dombay II, T. XLVIII/17, 20; LI/7; LIV/6; LV/4, 22 itd. Vildomec, T. V/2; VIII/1, 3, 5; X/7, 8.
156. Drulovka II, T. 33/9; 34/1, 3, 5. Ptuj, sl. 44. Dombay I, T. II/2, 5, 9; XIII/1; XVI/8 itd. Dombay II, T. XXXVI/2, 3; LI/3, 7; LVII/3 itd. Vildomec, T. V/2; VI/9; VIII/1, 3, 5; X/7, 8, 19, 20; IX/4.
157. Dombay I, T. XVII/9; XXI/6. Vildomec, T. IV/3.
158. Vildomec, T. VIII/8, 11, 13, 18, 25; X/17, 26 itd.
159. Dombay II, T. LXXX/10.
160. J. Korošec: Miniaturne steklenice v neolitu Jugoslavije, Arheološki vestnik IX–X/1, Ljubljana, 1958–1959, sl. 1, 3, 4.
161. N. Tasić: Praistorisko naselje kod Dobanovaca i prilog proučavanju badenske grupe u Vojvodini, Starinar, N. S. IX–X/1958–1959, Beograd 1959, sl. 6 a, b, Banner, T. XXIII/38; XXIV/35; XV/24.
162. Schmidt, str. 142.
163. Banner, T. LI/3.
164. Banner, T. IV/14, 15; XIV/26; XVII/2, 5; XXX/2 itd.
165. Schmidt, Textb. 71/7. Banner, T. XI/18; XXVI/7; XLIX/21; LXXXI/9.
166. S. Dimitrijević: Vučedolska nalazišta na području grada Vinkovaca, Arheološki vestnik VII/4, Ljubljana, 1956, T. V/1.
167. Opuscula, sl. 20, 30. CVA I, Pl. 8/3.

168. F. Kalousek: Lid se zvoncovitymi pohary na Bučovsku (Morava), ČNM XLI, Brno, 1956, T. IV/3; V/1; VIII/5 itd.
Vjerojatnije je naime da je pravac kretanja ovog oblika išao iz zapadne Srbije preko Srijema i Slavonije u srednjoevropsko područje.
169. Novak, sl. 35/a-1, b-3, 4; 36/a; 52; 54; 71; 72; 75/1; T. LIX; LX; CIX; CXI; CCII; CCV; CCXXVIII a itd.
170. Novak, sl. 73/2; 78/1; T. LVIII/2; XCIII/4; CLI/1 itd.; usporedi s ovdje sl. 79, 107 i 124.
171. Novak, T. CXCI/2.
172. E. i J. Neustupny: Nástin pravekych dejin Čehoslovenska, SNM, Ser. A, XIV/3-5, Praha 1960., T. XV/4.
173. Stocky, T. LXXXVII/3.
174. Vinča III, sl. 522, 535, 541.
175. Vinča III, sl. 421, 447, 452, 457.
176. Šeper (naslov rada u bilješci 141), sl. 85-87 uključujući i dvije ovdje publicirane figure.
177. Drulovka II, T. 9/3; 12/1.
178. Drulovka II, T. 16/3; 22/3.
179. Drulovka II, T. 11/2; 31/7, 40/1, 2.
180. Drulovka II, str. 31.
181. Drulovka II, sl. 2.
182. Drulovka II, sl. 2.
183. Banner, T. CXVIII i CXIX.
- 183a. Banner, iste table kao gore. Schmidt, Textb. 36/6; T. 21/4; 22/1, 2 itd.
184. Banner, iste table kao gore. Schmidt, T. 23/7, 8.
185. S. Dimitrijević: Prilog stupnjevanju Badenske kulture u sjevernoj Jugoslaviji, Radovi i rasprave JAZU 2 sl. 25, 26. Banner. T. LVIII/30. N. Tasić: Praistorisko naselje kod Dobanovaca i prilog proučavanja badenske grupe u Vojvodini, Starinar NS IX-X/1958-1959, Beograd, 1959, sl. 4; 5; 13 b.
186. S. Dimitrijević, o. c. sl. 31.
187. Banner, T. XV/15; XVI/1, 14, XVII/2, XXVIII/10 itd.
188. Banner, T. XV/15; LXXIX/4, 23, 32; XXX/2, 13, 15; XXXVI/2 itd. N. Tasić, o. c. sl. 4; 11 b.
189. Banner, T. XII/10; XVI/14; XXVIII/10; LXXXV/17 itd. Schmidt, T. 20/2.
190. Banner, T. I/14; XI/8; XII/10; LXII/16 itd.
191. Banner, T. VI/56; XXII/3; XXIV/36, 51; XXXVI/1; LIII/1, 2, 6, 8.
192. Banner, T. LIV/8; usporedi s ovdje sl.: C/16; 40; 60.
193. Banner, T. LXIX/17, 19; LXXI/5; LXXXV/23.
194. Banner, T. XXVII/50.
195. Banner, T. IV/17-19, 22.
196. Banner, T. LXI/5.
197. Schmidt, T. 22/1, 2.
198. Banner, T. LVIII/8; usporedi s ovdje sl. 103, 108, 114.
199. Banner, str. 169.

200. Tisza-Maros, T. XCIX/10, 19; CXXXII. J. Petrőczy: Korarézkori temető Tiszadobon (Das frühkupferzeitliche Gräberfeld von Tiszadob), F. A. 5., Budapest 1945, sl. 1/3; 2/4, 6; 3/2; 6/1-6.
201. Hillebrand, T. I/9; II/7, 8.
202. Hillebrand, T. I/5; II/4-6; V/2; VI/1. Tisza-Maros, T. CXXXII.
203. 24/25 BRGK, T. 15.
204. Tisza-Maros, T. XCIX/2-7.
205. Tisza-Maros, T. XCIX/8.
206. Hillebrand, T. II/4, 6.
207. Hillebrand, T. II/6 (trokuti ispunjeni prepletom sa žigosanim ubodima u graničnim tačkama).
208. Hillebrand, T. I/9.
209. Hillebrand, sl. 17/1.
210. K. Andel: Pohrebisko z doby medenej v Tibave na vchodnom Slovensku, Slovenská archeológia VI-1, Bratislava 1958., T. V/4.
211. Schmidt, T. 40/2 a. Opuscula, sl. 66.
212. Usporedi: Opuscula, sl. 59, 62, 70. Ovi su predmeti iz Mitrovca, koji se nalazi vrlo blizu Hrnjevca.
213. J. Korošec: Pećina Hrustovača, novi lokalitet Slavonske kulture, GZM NS I, Sarajevo, 1946, T. IX/5; XII/9; XVIII/12-14.
A. Benac: Završna istraživanja u pećini Hrustovači, GZM NS III, Sarajevo, 1948, T. XI/1, 6, 8; XIV/3.
214. Schmidt, T. 34/3, 5; 35/1; 37/1; 38/8 itd.
215. Schmidt, T. 40/1-3. CVA 1, Pl. 8/3 b.
216. S. Dimitrijević: Vučedolska nalazišta na području grada Vinkovaca, Arheološki vestnik VII/4, Ljubljana, 1956, T. V/1. Taj ukras, tj. vijenac šrafiranih trokuta oslanjat će se inače vjerojatno na badenske uzore.
217. Hillebrand, T. II/7.
218. Dimitrijević, T. 52. Dombay I, T. XXVI. Dombay II, T. CIII; CV/3; CVIII/2.
219. Dombay II, str. 215.
220. Dombay II, T. CV/1, 2.
221. Dombay I, T. XXIV; XXX/8.
222. Dombay I, T. XXX/3, 6, 9. Dombay II, T. XXII/6; XXXIX/9-14; XLVI/6; LXXVIII/1, 2.
223. Dombay II, sl. 26 (u tekstu); CI/1; CIV/2.
224. Vidi bilješku 220.
225. Dombay II, CI/3; CV/4.
226. Vildomec (puni naslov u bilj. 64), T. I; II/i, j; III/c-e.
227. Tompa, str. 50, 52, 53.
228. Tompa, str. 55, 56, 57, 60.
229. Novak, T. LXVI/1; LXXII/1; CXI/1; CXCII/2; CCIII/3 itd.
230. Novak, T. CLXXXIII/1-3; CLXXXIV itd.
231. Novak, T. CLXXXV/2; usporedi s ovdje sl. 32.
232. Novak, T. CCXXV/1.

233. H. Seger: Die Steinzeit in Schlesien, Archiv für Anthropologie NF V, Braunschweig 1906, T. VII-IX, XI/1-7; XII/5, 12; XIII.
B. Novotny: Jordanovská skupina a jihovýchodni vlivy v českem neolitu, Obzor prehistorický XIV, Pracha 1950, sl. 13-21. Buttler T. 8.
234. Buttler, T. 9/1, 3, 4, 6. (usporedi s ovdje sl. 76); 7, 8, 18 (usporedi s ovdje sl. C/21).
235. Buttler, T. 9/4, 10, 13, 17 (sic!), 19.
236. Novotny, T. LVIII-LX.
237. Novotny, T. LVIII/7; LIX/9; LX/1, 2; usporedi s ovdje sl. 32-35.
238. Drulovka II, T. 5-7. Vuković, sl. 4-7.
239. Drulovka II, T. 8/1, 7, 8. Vuković, sl. 8.
240. Vuković, sl. 9/2, 3. Drulovka II, T. 8/2.
241. Drulovka II, T. 8/4. Ajdovska jama T. XVI.
242. Vuković, sl. 9/4.
243. Vuković, str. 138. i d. Drulovka II, str. 10-16.
244. Ajdovska jama T. XVII.
245. Drulovka II, str. 47.
246. Vidi bilješku 89. i 98.
247. Ovi su badenski nalazi iz sela Gradac, lokalitet »Ašikovci«. Jakšić se nalazi na udaljenosti od svega 6 km zračne linije od ovog lokaliteta (lasinjski materijal iz Jakšića je ovdje publiciran; slike su citirane u tekstu).
248. Banner, karta rasprostiranja uz str. 136.
249. P. Patay: Szentesvidéki rézkori temetők (Kupferzeitliche Gräberfelder aus der Gegend von Szentes), AE III ser. vol. IV/1-2, Budapest, 1943. str. 38. i 39. T. II/11.
250. P. Patay, o. c. str. 38, T. I/9; III/6, 8.
251. Da bodrogkereszturska kultura može doći i prije badenske kulture pokazuje stratigrafija u Szekelyu - N. Kalicz: Rézkori sztratigrafia Szekely Köszég Hatarában (Copper age stratigraphy in the outskirts of the village Székely), AE 85/1, Budapest, 1958; rezime, str. 6. To međutim ne znači da je bodrogkereszturska kultura generalno uzevši starija od badenske, jer je do posjedanja ovog lokaliteta od badenskih stanovnika moglo doći prilikom jednog relativno kasnog prodora. U Kiskörösu su nasuprot bodrogkereszturski grobovi bili urezani u badenske kuće - Banner, str. 230, 233. Misim da je potrebno smatrati obje kulture istovremene s tim da je bodrogkereszturska kultura započela svoj vijek nešto kasnije, ali ga i završila kasnije.
252. Opuscula, sl. 95, 96.
253. Ptuj, sl. 40-43; 46.
254. Vuković, sl. 11/2.
255. Drulovka II, str. 50; T. 41/2, 3, 4, a možda i 41/1.
256. Ljubljansko Barje: Ljubljana, str. 244 i d: T. I-XI.
Apatovac: Opuscula, str. 15; sl. 78-94.
257. Opuscula, str. 21. Ovdje je iznijet jedan dio mišljenja o vučedolskoj kulturi. Vidi još i Garašinin, str. 45. i d.; A. Benac: Slavonska i ilirska kultura na prehistorijskoj gradini Zecovi kod Prijedora, GZM NS XIV, Sarajevo, 1959, str. 32. i d.
258. S. Dimitrijević: Kronologija i podjela vučedolske kulture u Slavoniji i Srijemu (u rukopisu), bilješka 22.
259. P. Korošec: Kulturna opredelitev materialne kulture na kolišćih pri Igu, Arheološki vestnik IX-X/2, Ljubljana, 1958-1959, str. 94. i d.

260. Ljubljana, str. 244. i d.
261. Ljubljana, str. 247. i d.
262. Ljubljana, T. III/1-4, 6.
263. Ljubljana, T. III/1,2. Childe, sl. 119.
264. Ljubljana, T. III/5; VI/5. Childe, sl. 118.
265. Ljubljana, T. IV/1. Childe, sl. 120.
266. Ljubljana, T. VII/2, 10.
267. Opuscula, sl. 82, 85.
268. Ljubljana, T. III/3, 5. Childe, sl. 119.
269. Ljubljana, T. II/3; IV/3; Childe, sl. 118, 119.
270. Opuscula, sl. 79-81, 86, 89, 93, 94.
271. Opuscula, sl. 92, 94. Ljubljana, T. III/5; IV/1; V/9; VII/2 itd.
272. Opuscula, sl. 79-81; 83-87; 91-93.
273. A. Benac: Slavenska i ilirska kultura na prehistorijskoj gradini Zecovi kod Prijedora, GZM NS XIV, Sarajevo, 1959, T. III/6, 7.
274. Opuscula, sl. 34, 44, 49, 54.
Schmidt, T. 34/5; 35/1; 37/1; 39/5; 40; 41.
275. Tekstilnu strukturu ljubljanske keramike naglasio je već Schmidt - Schmidt, str. 154 i 155. Pri tome također navodi i razliku između Ljubljanskog barja i Vučedola - Schmidt, str. 155. Usporedi s predmetima citiranima u prethodnoj bilješci slijedeće nalaze: Ljubljana, T. II/3; VI/1, 3-5. Childe, sl. 118-120.
276. S. Dimitrijević: Kronologija i podjela Vučedolske kulture u Slavoniji i Srijemu, bilješka 22.
Paola Korošec: Keramika z licensko ornamentiko (Litzenkeramik) na Ljubljanskem barju, Arheološki vestnik VIII/1, Ljubljana, 1957, str. 14. i 15. Zatim isti autor: Kulturna opredelitev materialne kulture na koliščih pri Igu, Arheološki vestnik IX-X/2, Ljubljana, 1958-1959, str. 99. U ovom drugom radu P. Korošec ističe samo ulogu zvonastih pehara i Remedello kulture u tvorbi Ljubljanskog barja II, a uopće više ne spominje udjel vučedolske kulture, iako je udjel ove posljednje više nego uočljiv.
277. Na udjel vučedolske kulture ukazuju prije svega neki nalazi iz Hvara - Novak, T. CCXXXII/3; CCXXXIII/4 - i Ljubljanskog barja - Ljubljana, T. IV/4; V/3. Komponentu zvonastih pehara odražavaju: Novak, T. CCXXXI; CCXXXII/1, 2; CCXXXIII/1-3; Ljubljana, T. IV/2; VI/1; VII/9.
278. Kisapostag ima tipične »litzenske« vrčeve - A. Mozsolich: Der frühbronzezeitliche Urnenfriedhof von Kisapostag, Archaeologia, hungarica XXVI, Budapest, 1942, T. IV/66, 101; IX/3, a na izvjesnom broju urni očituje se »litzenski« utjecaj - T. II/1; X/26; XII/9, što sve govori za istovremenost obje ove kulture.
279. A. Benac: Završna istraživanja u pećini Hrustovači, GZM NS III, Sarajevo, 1949, T. VI/5.
280. A. Mozsolich, o. c. T. IX/26, 27, 31. 24/25 BRGK T. 23/5, 21/12- Usporedi sa: Opuscula, sl. 80, 81, 86 i 87, Schmidt. Textb. 85/7.
281. Opuscula, sl. 85; Childe, sl. 121/inv. br. 1914.
Ljubljana, T. IV/1.

282. Vremensko svrstavanje vučedolških nalaza provedeno je u okvirima moje revidirane podjele vučedolske kulture — S. Dimitrijević: *Kronologija i podjela vučedolske kulture u Slavoniji i Srijemu*, (u štampi). Ovdje je izvršena podjela na tri stupnja: a) rani, čiji su glavni predstavnici Mitrovac (*Opuscula*, sl. 57–73) i Lovas (o. c. sl. 23–29); b) zreli, čiji su najtipičniji predstavnici Gradac na Vučedolu i Hrtkovci; c) kasni stupanj s lokalitetima: Opatovac, Sotin (*Opuscula* sl. 20–22; 30) mlađe razdoblje vučedolskog Sarvaša dio Hrustovače i Zecova itd.
283. Tako zvani vučedolski nalazi sa Hvara pripadaju isključivo ljubljanskoj kulturi — Novak, T. CCXXXI–CCXXXIII.
284. Dimitrijević, odjeljci o kronologiji pojedinih poglavlja, te o zengövärkony-lengyelskoj i moravsko-lengyelskoj kulturi.

ZUSAMMENFASSUNG

Über das Neolithikum und Aeneolithikum Nordwestjugoslawiens war bisher sehr wenig bekannt.¹⁻³ Im Grunde lässt das Fundmaterial doch eine umfassende Bearbeitung dieses Problems zu, und es ist nötig gewesen einen solchen Versuch zu unternehmen. Diese Arbeit ist in folgende Kapitel aufgeteilt: I Bandkeramische Kultur, II Bapska-Lengyeler Kultur, III Lasinja-Kultur, IV Vučedoler Kultur, V Schlussfolgerungen. Die Bapska-Lengyeler und Vučedoler Funde sind nur von dem zitierten Gebiete herangezogen.

I Der Typus Malo Korenovo der Bandkeramischen Kultur

Die bis vor kurzen vollkommen unbekannte Bandkeramik kommt jetzt in diesem Gebiet in zwei Fundorten vor, in Malo Korenovo bei Bjelovar, wo im Jahre 1956 S. Vuković Suchgrabungen durchgeführt hat, und Budinščina unweit von Zlatar, woher ein keramisches Bruchstück aus einer sehr alten Sondierung stammt (Textabb. A). In Malo Korenovo hat Vuković zwei relativ seichte Gruben – vielleicht Wohngruben – (Masse: 4,25 × 2,25; 3,50 × 2,35 m) entdeckt.^{4,7} Eine Auswahl der Funde ist auf den Tafeln I – III zusammengestellt. Der Ton ist mit sehr feinem Sand gemagert und manchmal ungenügend gebrannt. Die Gefäße sind poliert, die Politur ist aber leider ziemlich schlecht erhalten. Die Farbe der Oberfläche variiert zwischen ocker bis schwarzgrau und ist in der Regel gefleckt (pseudo-mottlet).

Die Formen sind durch halbkugelige (Abb. 1, 3)⁹ oder mehr doppelkonische (8, 13, 15, 18) Schüsseln, bombenartige Amphoren (5, 6) und Fusschalen der typischen Bapska-Lengyeler Form der I-A (14)¹⁶ und I-B bis II Stufe (12)¹⁷, die hier ein Fremdelement sind, vertreten.

Die Verzierung ist in einfacher, aber auch in tief gestochener Ritztechnik (4, 7) ausgeführt. Die Motive sind geradlinige (gebrochene Bänder: 1, 3, 11, 18 und gebrochene Linien: 4, 7, 17) und kurvilinear (Girlanden: 1, 3, 13; degenerierte Spiralen: 2, 8, 10, 11, 16, 17; Haken: 6, 8). Ein Spiralmotiv aus einer einfachen Linie kennen wir von einem Bruchstück aus Budinščina (Textabb. A), das stark an die Funde der ostslowakischen Bandkeramik bzw. Protobükk Kultur erinnert.²⁰⁻²²

Die Funde aus Malo Korenovo haben gewisse Berührungspunkte mit dem ältesten und älteren bandkeramischen Inventar vorwiegend aus Mähren.²⁴⁻²⁶ Das charakteristischste Korenovo-Motiv – die Girlande – kann man nur aus dem A-Motiv der II Stufe (nach E. Neustupny) der Bandkeramik ableiten. Girlanden-Motive kommen sonst selten in dieser Kultur vor. Es ist augenscheinlich, dass sich die Funde aus Malo Korenovo aus dem gesamten Bild der Linearbandkeramik aussondern und dass sie eine besondere Erscheinung im Rahmen der linearbandkeramischen Kulturgruppen darstellen. Deswegen ist es notwendig diese Funde als »Typus und Phase Malo Korenovo« der linearbandkeramischen Kultur zu bezeichnen.

Die chronologische Stellung der Bandkeramik ist in neuerer Zeit ziemlich ausführlich bearbeitet worden (Soudsky,³⁸ E. F. Neustupny,³⁹ Tichy,⁴⁰ Quitta,⁴² Miložičič⁴¹). Aus den folgenden Funden, die einen chronologischen Aussagewert besitzen, lässt sich feststellen:

- a) Der Beginn der Bandkeramik ist nicht vor Starčevo IV bzw. Vinča A zu setzen (Starčevo Elemente: Langenlois,⁴³⁻⁴⁴ Žopy, Praha-Veleslavin, ⁴⁵⁻⁴⁷ Boskovštejn,⁴⁹ Vinča A Elemente: Ujezd-Žadlovice, Žopy^{48,50}). Die ersten zwei Stufen der Linearbandkeramik dürften mit Starčevo IV und Vinča A gleichzeitig sein.
- b) Die sog. Protobükk Funde sind mit dem Körös Typus der Starčevo Kultur (Bekesszarvas),⁵¹ und mit der Bükk- und Theiss-Kultur (Kapušany)⁵² gleichzeitig. Sie werden nicht älter als Vinča A sein, aber sie sind jünger als die I. Stufe der Bandkeramik.
- c) Die III. Stufe der Linearbandkeramik (Notenkopfkeramik) dürfte der Theiss Kultur (Kammenmost: pastose rot Bemalung),⁵³ dem älteren Teil des Zseliz Typus (Borovci, Patinci, Mlinarice),⁵⁷ der älteren Stufe der Bükk Kultur (Hurbanovo, Porač) dem Ende der Vinča A und der Vinča B-1 Stufe (Hurbanovo,⁵⁵ Postoloprți⁵⁶) zeitlich entsprechen.
- d) Die IV. bandkeramische Stufe wird mit dem Zseliz Typus und der Bükk Kultur (Velky Grob)⁵⁸ gleichzeitig sein und daher auch mit Vinča B-2.⁵⁹
- e) Die Bükk Kultur wird den Zeitraum einnehmen, welcher der Vinča B Stufe entspricht (Crna Bara).⁶⁰
- f) Die Stichbandkeramik⁶⁵ wird teilweise mit dem Zseliz Typus, zu einem Teil mit der Bükk Kultur (Horne Lefantovce, Uhretice),⁶¹ teilweise mit der IV. und mit der V. Stufe der Linearbandkeramik (Nova Ves,⁶² Tetin, Praha-Sarka, Uhretice),⁶³ und auch mit der älteren Stufe der Mährisch-Lengyeler Kultur (Strelice)⁶⁴ gleichzeitig sein. Ihr Beginn kann in die Zeit von Vinča B-2 fallen, aber als selbstständige Kulturerscheinung kommt sie erst, wie es scheint, nach der V. Stufe der Linearbandkeramik d.h. in der Vinča - C Zeit vor.
- g) Die IV. und V. Stufe der Linearbandkeramik bilden augenscheinlich eine grössere Gesamtheit, die der jüngeren Linearbandkeramik nach B. Soudskys Einteilung entspricht.⁶⁸ Eine Berührung zwischen der Linearbandkeramik und der Mährisch-Lengyeler Kultur, die überwiegend mit Vinča D gleichzeitig ist,⁶⁶ hat offenbar nicht bestanden. Eine Art Tampon-Zone zwischen diesen beiden Kulturen bildet die schon selbstständige Stichbandkeramik und zwar wahrscheinlich nur ihre III. Stufe (nach der Einteilung von M. Stekla), die augenscheinlich nicht lang andauerte. Aus diesem Grunde kann man die untere Grenze der Linearbandkeramik etwas näher an die Mährisch-Lengyeler Kultur rücken, d.h. bis in die Vinča - C Zeit.

Eine provisorisch - chronologische Einordnung unserer Funde ermöglichen ziemlich unsicher nur die erwähnten Bruchstücke der Fusschalen in die Zeitspanne der Bapska-Lengyeler I-A bis I-B Stufe, die gleichzeitig mit Vinča B-2 und C sind, auf eine etwas höhere Datierung weisen aber die Berührungspunkte mit den ältesten und älteren bandkeramischen Funden (= Starčevo IV - Vinča A). Das Bruchstück aus Budinščina, das den Funden des sog. Protobükk Typus entspricht, weist auf diese Weise auf die Zeit der ausgehenden Vinča A und der Vinča B Stufe.

Die Keramik aus Malo Korenovo erweckt den Eindruck, als ob sie aus der I. und II. Stufe der Linearbandkeramik und auch aus dem sog. Protobükk Typus hervorgegangen sei. Auf dieser Grundlage haben sich andere bandkeramische Lokalgruppen gebildet, z.B. die Bükk Kultur und der Zselizer Typus. Auf ähnliche Weise gab es auch hier eine lokale

Entwicklung, in der auch das benachbarte Bapska-Lengyeler Gebiet eine gewisse Rolle gespielt haben mag. Bis jetzt jedoch lässt sich der Ablauf dieses Prozesses noch nicht erkennen.

II. Bapska-Lengyeler Kultur

Die Bapska-Lengyeler Kultur⁴⁹ ist auf dem erwähnten Gebiet nur mit drei Fundorten vertreten. Alle drei liegen auf nordwestkroatischem Gebiet. Bei der Keramik ist der Ton mit Sand gemagert. Die Politur ist zumeist schlecht erhalten. Die Farbe der Gefässe ist grau, ocker und auch ziegelrot (vielleicht vom Hausbrand herrührend). Die Formen sind durch doppelkonische Schüsseln und zwar mit konvex profiliertem Hals (25–28),^{51–54} durch fragmentierte Fusschalen (22, 23, 29)^{55–58} und, wie es scheint, auch durch Terrinen (24) vertreten. Die Verzierung ist im Tiefstich (24),⁵⁹ in Stichtchnik, ähnlich wie bei der Stichbandkeramik (23),⁶¹ mit plastischen Warzen, Lappenwarzen und ähnlichen Varianten des plastischen Dekors ausgeführt.^{63, 64}

Eine Datierung dieser Funde ermöglichen die oval durchlochenden Füsse der Fusschalen (Tkalec, Letičani; 29), die für die II. Stufe dieser Kultur charakteristisch sind.⁶⁵ Auf diese Zeit weisen auch die doppelkonischen Schüsseln mit konvex profiliertem Hals. Die Bapska-Lengyeler Kultur ist, wie es scheint, relativ spät in Westkroatien eingedrungen, am ehesten in ihrer jüngeren Stufe, vielleicht um 2200 v. Ztr. (das heisst gleichzeitig mit dem Anfang der Vinča D Stufe). Sie konnte hier etwas länger als in ostslawonischem und westsyrmischem Raum dauern, wo die Invasion der Badener Kultur gewaltsam ihre Entwicklung unterbrochen hat.⁶⁶ Der Prozess ihres Aussterbens konnte hier einen langsameren Lauf nehmen.

III. Lasinja-Kultur

Die Lasinja-Kultur hat ihren Namen nach dem Fundort Lasinja (auf Kupa, Bez. Karlovac). Sie ist b.ist jetzt die am reichsten vertretene Kulturgruppe Nordwestjugoslawiens in neolithisch-aeneolithischer Zeit. Funde dieser Kultur sind unter anderen Namen schon von früher her bekannt (Pittioni,⁶⁷ Korošec,^{68–74} Mossler,⁷⁵ Pahič⁷⁶). Bisher kennen wir 16 zuverlässige Fundorte dieser Kultur in Kroatien, 5 in Slowenien und auch 4 in Österreich. Die Lasinja-Kultur ist in Mittelslawonien (von Kutjevo–Sl. Požega Linie nach Westen), Westslawonien, im Draugebiet (Podravina), Bjelovar – und Križevci-gegend, Hrvatsko Zagorje, Banija, Kordun und teilweise Gorski Kotar, in Kroatien, – bis in die Steiermark, nach Dolenjska und Gorenjska in Slowenien und auch nach Kärnten in Österreich verbreitet.

Siedlungselemente. Meistens sind für Siedlungen natürliche Erhöhungen ausgewählt worden (Hrnjevac, Letičani, Lasinja, Kiringrad). Nur eine Lokalität hat die Form des klassischen neolithischen Tells (Hrsina–»Gorica«). Die Wohnarten sind ungenügend bekannt. Aus Draguševac bei Cerje Novo haben wir ein zerstörtes, angeblich sehr langes, viereckiges Haus in der Form eines »Zeltes« (Satteldach ohne Wände).^{83–86} Aus Beketinec sind zwei Wohngruben von ziemlich grossen Ausmassen bekannt. (6,70 × 3,20; 4,20 × 2,30; Tiefe: 1,40–1,45; Textabb. B). Sie haben vielleicht als provisorische Wohnung gedient (die grössere hatte eine hufeisenförmige Herdstelle). In Lasinja ist eine runde, in dem Fels eingetiefte Grube mit einer Herdstelle entdeckt. Ausserdem sind noch die Gruben aus Krč^{88, 89} und Brezje^{90–92} bekannt. Als Wohnung sind auch Höhlen verwendet worden (Vindija, Ozalj, Ajdovska jama). Der Pfahlbau auf dem Keutschach See in Österreich⁹⁵ stellt in dieser Kultur bis jetzt eine Ausnahmeerscheinung dar.

Die Keramik. Die Machart der feineren Keramik ist sehr unterschiedlich. Mit dem besten Ton sind die Gefässe aus dem Flachlande (Čretes bei Kutina) hergestellt. Aber

auch einige Fundorte aus dem Gebirgsland haben Keramik aus feinem Ton geliefert (Kirinograd). Die keramischen Funde aus Hrnjevac, Letičani und Grginac sind aus schlecht geschlammtem Ton, der mit Sand gemagert ist, hergestellt. Die Tonware aus Hrsina ist auch sehr porös (vielleicht durch die ausgebrannten organischen Zusätze beim Töpfern bedingt). Die Gefäße weisen auf der Oberfläche häufig einen ungleichen Farbton auf (am meisten variiert er von grau bis ocker). Überwiegend sind die Gefäße grau (Hrnjevac, Beketinec, Lasinja usw.), aber es kommen auch solche in schwarz (Čretes bei Kutina, Beketinec) und in ocker (Kiringrad) vor. Die Gefäßoberfläche war in der Regel poliert. Unter den Gegenständen für feineren und alltäglichen Hausgebrauch kann man keine scharfe Grenze ziehen, wie zum Beispiel bei der Badener oder der Vučedoler Kultur.

Gefäßformen. Die häufigste Form ist die doppelkonische Schüssel, die in mehreren Varianten vorkommt (Textabb. C/5, C/6, C/3),¹¹⁸⁻¹²¹ meistens jedoch mit konvex profiliertem Hals (58, 59, 76, 91, 131 usw.). Es kommen auch Schüsseln mit abgerundetem Profil (C/7; 138),¹²² bauchige Schüsseln (C/4; 79, 107, C/1; 31, 43, 99; C/10; 30), Henkeltassen in ein paar Varianten (C/12; 32, 33, 39; 41; 34, 35; 42), Eimer (C/9; 85),^{123,124} Becher (C/19; 135), Schalen (C/14; 86, 94; C/11; 67),^{125,126} Fusschalen (auf hohem bauchigem Fuss: C/13; 45a, 56, 60, 66; auf einfachen Füßen: Ptuj,¹²⁷ Drulovka^{129,130}) vor. Dazu treten oft bauchige Nöpfe und Töpfe (C/17; 75, 87, 88, 97, 110, 111, 113 usw.), sowie Henkelkannen und Henkelkännchen (C/15; 45b, 45c, 80, 142-144; 148 usw.). Von den übrigen Formen sind besonders die kleinen Flaschen interessant (C/20; D; 130).¹³²⁻¹³⁴ Dann haben wir noch bauchige Krüge (45), Zylindergefäße (69, 77, 96),¹³¹ verschiedene Formen von Töpfen (C/16, C/18, C/21; 45d, 45e),¹³⁵⁻¹³⁸ Schöpflöffel (51, 149, 150),¹³⁹ Löffel¹⁴⁰ und Miniaturgefäße (90, 126) zu nennen. Es ist auch antropomorphe (121, 122)¹⁴¹ und zoomorphe (129) Plastik vertreten, sowie zoomorphe plastische Henkelchen.¹⁴²

Herkunft der Formen. Aus der Bapska-Lengyeler Kultur stammen die doppelkonischen Schüsseln (C/6; 46; C/5)^{143,144} und die Fusschalen (besonders typisch sind diese auf einem bauchigem hohlem Fusse – C/13).¹⁵⁴ Töpfe mit Zylinderhals und doppelkonischem Bauch (C/16, C/18, C/19)¹⁵⁷ und die Schöpflöffel lassen sich mit der Zengövarkony-Lengyeler und der Mährisch-Lengyeler Kultur verbinden.^{158,159} Die kleinen Flaschen (C/20) kommen auch in der Vinča – und in der Butmir – Kultur vor.¹⁶⁰ Badener Herkunft wären die Henkeltassen (C/12),¹⁶¹ die bauchigen Nöpfe (C/17) und vielleicht auch die bauchigen Schüsseln (C/4, C/7).¹⁶³ Vučedoler Abstammung konnten die Schalen mit verdicktem Rand sein (C/14).^{166,167} Die bauchigen Schüsseln mit niedrigerem Hals kann man möglicherweise mit dem Gebiet der Hvar Kultur verbinden (C/1).¹⁶⁹⁻¹⁷¹ Ein Teil der Gefäßformen ist bestimmt auch selbstständig geschaffen worden so wahrscheinlich der Eimer (C/9). Eine spezifische Kännchenform (C/15) ist vielleicht durch Umarbeitung Badener oder noch wahrscheinlicher Vučedoler Vorbilder entstanden. Die Idolplastik müsste man mit dem Gebiet des balkanisch-antolischen Komplexes der neolithischen Zeit verbinden.¹⁷⁵⁻¹⁷⁶

Verzierung. Verzierungstechniken der Lasinja-Kultur sind folgende: gewöhnliche Ritztechnik (31, 32, 40, 43, 45, 46, 52-60 usw.), abgestumpfte Ritztechnik (34, 38, 45b, 45c, 85 usw.), Riefel-Ritztechnik (49, 71, 101-106 usw.), Strichtechnik (54-59, 71, 89 usw.), gewöhnliche Stichtechnik (45b,, 45c, 52, 60, 62 usw.), verschiedene Stempelstichformen (rund, dreieckig, viereckig . . . : 40, 123; 76; 77, 80, 48, 50; 116; 67; 53, 75, 87, 88). Rädchenverzierung (41) und Kerbschnitt (35, 39, 41) sind selten angewandt. Geübt wird auch plastische Verzierung: lappenförmige und ähnliche (45a, 76, 137; 69, 92 usw.),^{177,178} zoomorphe Vorsprünge,¹⁷⁹ und dann runde Eintiefungen (65, 108, 118-120). – Hinzu kommt noch die weisse Inkrustation (Textabb. D). Nicht selten ist das ganze Gefäß mit einer schwarze Pechfarbe (Kirinograd: 118, 119, 123, 124, 126), oder mit einer rote Farbe (Drulovka)¹⁸⁰ überzogen.

Ornamentik. Die Verzierungen (überwiegend geradlinig) sind meistens in eine umlaufende Zone (59, 92, 123; 46, 91, 101, 104 usw.), oder in einen Fries (58, 73, 85, 136 usw.) gruppiert, die einen Ausschnitt des Gefässes (Hals oder Bauch) schmückt. Die Musterung kommt auch in den anderen Kompositionen (63, 69, 77; 87, 147; 54, 56, 130) vor.

Die Muster. Die Musterwahl ist gross. Am häufigsten sind Linienbündel (80, 85, 92 usw.), auch Netzmuster (31, 43), Leitemuster (54–57, 89), Netzbänder (58, 59), Stacheldrahtmuster (64, 75, 87, 88 usw.), Strichreihenmuster (63, 68, 78, 81, 96 usw.), Tropfenmuster (67, 70), Harpunenmuster (38, 80) und auch Stichreihen (45b, 45c, 52, 50, 48, 40, 60 usw.). Vereinzelt ist ein mit dem Rädchen ausgeführtes Zickzackmuster (41).

Die Motive.¹⁸¹ Geradlinige Verzierungen kommen als gewöhnliche und gebrochene Bänder vor (60, 63, 62, 69, 86, 36), Dreiecksmotive (94, 145; 104; 74; 43; 35; die ein negatives Zickzackband bilden: 31, 45b), das Sternmotiv (selten, 35), Fischgrätmotiv (45c, 85, 138 und deren Abwandlungen: 32, 134), Flechtmotiv (92, 117, 124, 126), V-Motiv (56, 57), Rombold (54) und kreuzförmige Motive (94), Metopen und Kassetten (87, 103, 108, 34) und Schachbrettmotive (39, 44).

Die kurvulinen Motive sind: Girlanden (45c, 110, 111, 80; 78 usw.), Hakenspiralen (110, 119, 125), Rosette (89) und Bogen (41).

Herkunft der Verzierungen. Die Verzierungen der Lasinja Kultur sind ziemlich einfach und überwiegend ohne einen feineren Dekorationssinn geschaffen. — Die wichtigsten Verzierungstechniken (Ritztechnik, Riefel-Ritztechnik, Stempelstich) kommen als Hauptverzierungsverfahren auch in der Badener Kultur vor.^{182,183} Auch die Hauptmuster^{183a–187} und Hauptmotive (Linienbündel — besonders als Flechtmotiv oder Zickzackkomposition mit gestochenen Punkten bordiert: 92, 117, 102, 104, 123, 124 usw. — auch Dreiecksmotive: 43, 101 usw.),^{188–191} sowie die etwas weniger wichtige Verzierungserscheinungen (76, 89, 45c usw.),^{192–199} haben feste Entsprechungen in dem Inventar der Badener Kultur. Im Grunde sind die beiden Verzierungsverfahren, sowie die Verzierungskonzeptionen sehr eng miteinander verwandt. Aber eine der wichtigsten Verzierungsarten der Badener Kultur fehlt vollkommen im Lasinja-Inventar, die Kannelur. Diese Verzierungsart ist hier durch die Riefel-Ritztechnik ersetzt.

Ein Teil der Lasinjaverzierungen kann man in Zusammenhang mit der Bodrogkeresztur Kultur bringen. Es handelt sich um Leitemuster (54–57, 89, 94 usw.) und Netzbänder (58, 59),²⁰⁰ sowie auch um einige Dreiecksmotive (31, 45b) und ein paar andere Verzierungserscheinungen (34, 79),^{201–210} Die benachbarte Vučedoler Kultur hatte bei Gestaltung der Lasinja-Verzierungsarten fast keinen Einfluss. Er hat sich nur in dem Grenzgebiet beider Kulturen gezeigt, wie es die Funde aus Hrnjevac beweisen (Kerbschnitt: 35, 39, 44; auch bei 41).^{211–213} An anderen Fundorten kommen hie und da noch einige Exemplare vor, die man mit der Vučedoler Kultur in Verbindung bringen kann (67, 94).²¹⁵ Von dem Substrat, der Bapska-Lengyeller Kultur hat die Lasinja Kultur ausser dem roten Farbüberzug von ihr kaum noch etwas anderes übernommen. Nicht grösser ist in diesem Sinn auch der Anteil der Zengővárkony-Lengyeller Kultur.^{219–225} Das Problem der Anwendung der schwarzen Pechfarbe als Überzugsmittel kann man nicht zufriedenstellend lösen.^{227, 228}

Stein- und Knochenartefakte sind nicht besonders zahlreich vertreten. Sie zeigen die üblichen eneolithischen Formen (93).^{238–244}

Verwandte Erscheinungen. Das Aeneolithikum ist die Zeit der neuen Kulturscheinungen. Ein Teil davon ist aus Verschmelzung des Substrats mit neuen Kultur-elementen hervorgegangen. Wenn bei einigen untereinander verwandten Substratkulturen ein und derselbe Kulturfaktor eingewirkt hat, konnten diese neuentstandenen Kulturen

wiedermum untereinander verwandt sein. So kann man eine Reihe von analogen Erscheinungen bei der Lasinja-Kultur auf der einen Seite und bei der Jordansmühler,²³³ Münchshöfener und Aichbühler Kultur^{234, 235} auf anderer Seite erklären. Alle diese Kulturen sind auf Lengyeller Kultursubstrate unter der Einwirkung neuer Kulturströmungen, überwiegend aus dem Badener Kreis entstanden.

Auf ähnliche Weise kann man die Analogien zwischen einigen Funden aus Hrnjevac (35, 39, 44) und Gajary-Kultur in der Slowakei^{236, 237} aufklären. Hier aber hat die Vučedoler Kultur eine wichtige Rolle gespielt (Kerbschnittverzierung).

Entstehung. Die Lasinja-Kultur kann man nicht als eine alpine Facies der Lengyeller Kultur betrachten - wie das J. Korošec getan hat,^{71, 245} weil viele typische Lengyeller Elemente in der Zwischenzeit verloren gegangen waren. Man kann sie auch nicht als einen Teil oder einen Typus (Pölschals-Strappelkogel) der Badener Kultur auffassen - wie das R. Pittioni meinte.^{67, 246} Der Anteil der Bapska-Lengyeller Kultur ist bei der Gestaltung der Lasinja-Kultur sicher besonders wichtig, aber nur bei der Bildung der keramischen Formen. Bei der Schaffung des dekorativen Ausdrucks hat die Badener Kultur die wichtigste Rolle gespielt. Hier haben wir also zwei hervorragende gleichmässig vertretene Komponenten. Und wenn man auf dieser Grundlage eine schematische, vereinfachte Definition zu geben wünscht, so kann man sagen, dass die Lasinja-Kultur eine badenisierte Lengyeller Erscheinung darstellte. Unter dem Druck der Badener Kultur aus dem ungarischen und ostslawonisch-syrmischen Gebiet auf ein westslawonisches Lengyeller Substrat, d. h. auf einen Rest der ausgehenden Lengyeller Kultur, ist unter Mitwirkung auch anderer, weniger wichtigen Elemente eine neue, ziemlich typische Mischkultur entstanden.

Chronologie. Die chronologische Stellung der Lasinja-Kultur lässt sich durch folgendes feststellen:

1. Im Grab 10 des bodrogkereszturzeitlichen Gräberfeldes in Szentes-Kistöke ist zusammen mit zwei Bodrogkeresztur-Gefässen (eine davon ist ein Milchtopf) auch eine typische Lasinja-Kanne (Textabb. E) gefunden worden.²⁴⁹ Es handelt sich hier um eine vollkommen entwickelte Bodrogkeresztur-Kultur, die gleichzeitig mit der Badener Kultur sein soll.^{250, 251}
2. Aus Gornja Bebrina («Okukalj», Bez. Sl. Brod) sind als oberflächliche Funde Scherben der Vučedoler Kultur und Baden-Kostolacer Phase und auch ein Lasinja Gefäßsfragment (Textabb. F) bekannt.
3. In Lasinja sind in derselben Schicht (Grube) neben der Lasinja-Keramik auch Vučedoler Scherben gefunden worden (82-84).²⁵²
4. Auch in Ptuj kommt Lasinja und Vučedoler Keramik zusammen vor.²⁵³
5. In Krč bei Cerje Tužno ist neben den Lasinja-Funden auch eine Scherbe der Baden-Kostolacer Phase der Badener Kultur gefunden worden.²⁵⁴
6. In Drulovka sind einige Scherben zu Tage getreten, die den Funden des Typus Laibacher Moor II (eine Mischung der Vučedoler, der Glockenbecher und der Litzenkeramischen Kultur) entsprechen.²⁵⁵
7. In Bektinec ist zusammen mit den Lasinja-Funden auch eine Scherbe gefunden worden (71), die man mit der Litzenkeramik verbinden kann.

Auf dieser Grundlage kann man folgende Ergebnisse feststellen:

- a) Die Bapska-Lengyeller Kultur war in Westslawonien und Nordwestkroatien nicht der direkten Invasion der Badener Einwanderer ausgesetzt. Sie konnte hier also länger dauern als in Ostslawonien und Syrmien. Unter dem starken Badener Einfluss, besser ge-

sagt Badener Druck, ist es zu einer Umformung der Lengyeller Facies gekommen. Sie bedeutet darüber hinaus den Beginn der Lasinja-Kultur (ca. 2000–1950 v. d. Ztr.)

- b) Die Lasinja-Kultur ist mit der späten Bodrogkeresztur-Kultur (Punkt 1), und auf diese Weise auch mit der älteren Badener Kultur, sowie mit der jüngeren bzw. Baden-Kostolacer Stufe der Badener Kultur (Punkt 5) und der Vučedoler Kultur (Punkt 3 u. 4) gleichzeitig.
- c) Die Lasinja-Kultur besitzt einige Elemente, die in Verbindung mit dem Laibacher Moor II Typus der Frühbronzezeit stehen könnten, und das ist vielleicht auch ein Element für die Ansetzung des Endes der Lasinja-Kultur (um 1750 v. d. Ztr.).

IV. Vučedoler Kultur

Von der Vučedoler Kultur sind in Nordwestjugoslawien bis jetzt nur vier Fundorte bekannt (Veliko Trojstvo und Martinac bei Bjelovar, Apatovac bei Križevci und Ljubljansko Barje – Laibacher Moor).²⁵⁶ Der wichtigste von ihnen – das Laibacher Moor (»Ig«) – hat zwei Kulturhorizonte, die man leider heute nur typologisch unterscheiden kann. Laibacher Moor I gehört der Vučedoler Kultur (siehe Fundverzeichnis auf der Seite 61) und Laibacher Moor II der Laibacher Facies der Litzeneramik (eine Mischung von Vučedoler, Glockenbecher und Litzeneramischer Elemente). Am besten ist sie (Laibacher Moor II) als Laibacher Kultur zu bezeichnen (Siehe Seite 61).^{276, 277}

Die Formen dieser im Westen liegenden Vučedoler Kultur sind zwar in dieser Gruppe üblich, aber prozentual sind hier die Kannen reicher vertreten (152, 155),²⁶² von denen einige auch eine Öse auf der Schulter gegenüber dem Henkel besitzen,²⁶³ ebenso auch die bauchigen Amphoren.²⁶⁴ Oft kommen auch Kreuzfusschalen vor.²⁶⁵ Die klassischen Vučedoler doppelkonischen Formen sind dagegen relativ selten.²⁶⁶

Bei der Verzierung sind auch einige spezifische Merkmale zu nennen. So ist nicht mehr der Kerbschnitt der Hauptträger für die Ausführung der Muster,²⁶⁷ sondern der Furchenstich (152)²⁶⁹ und die Ritzverzierung.^{270, 271} Das Hauptmerkmal des Dekorationsstiles ist weniger dicht gesetzte Ornamentik, die jetzt mehr als eine feine weisse Stickerei auf schwarzem Grund wirkt.²⁷⁵ Sie ist nicht mehr so schwer, so teppichartig wie bei der klassischen Vučedoler Kultur.²⁷⁴

Die Merkmale dieser West-Vučedoler Erscheinung weisen auf eine späte Zeit dieser Kultur. Im Ornament ist eine gewisse Annäherung des Dekorationsprinzips an das der Litzeneramischen (152), Nagyrever und Kisapostager Kultur²⁸⁰ zu bemerken. Bei den Gefäßformen fällt die Vorherrschaft der Kanne auf, welche die typische Form dieser Zeit ist und, die in Vučedol und Sarvaš eine seltene Erscheinung war. Die Vučedoler Kultur konnte hier vom Ende der Mittelphase²⁸¹ während der ganzen späten Stufe andauern, also einen ziemlich kurzen Zeitraum von ungefähr 50 Jahren, etwa von 1800–1750 v. d. Ztr.

Die Vučedoler Kultur drang in der Zeit des Aussterbens der Lasinja-Kultur in ihr fremdes Gebiet vor und hatte hier einige Siedlungen, man könnte fast von Kolonien sprechen, gegründet. Ihre Lebensdauer war hier aber nur sehr kurz, da sich mit dem Ausgang des Aeneolithikums in diesem Gebiet auch schon neue Kulturerscheinungen ankündigten.

PODACI UZ SLIKE I KARTU RASPROSTIRANJA
(Angaben zu den Bildern und zur Verbreitungskarte)

Trakasta keramika (Bandkeramik)

1. MALO KORENOVO (kotar – Bezirk Bjelovar), sl. (Abb.) 1–21.
2. BUDINŠČINA (kotar Krapina), sl. A.

Bapsko-lengyelska kultura (Bapska-Lengyeler kultur)

1. LETIČANI – »Bukvik« (kotar Bjelovar), sl. 22–29.
2. TKALEC (kotar Križevci)
3. BEKETINEC (kotar Križevci)

Lasinjska kultura (Lasinja-Kultur)

1. HRNJEVAC – »Brdo« (kotar Sl. Požega), sl. 30–45.
2. JAKŠIĆ (kotar Sl. Požega), sl. 45/a-e (T. VII).
3. LETIČANI – »Bukvik« (kotar Bjelovar), sl. 46–51.
4. VELIKO TROJSTVO (kotar Bjelovar), sl. 52.
5. MALO KORENOVO (kotar Bjelovar), sl. 53.
6. GRGINAC (kotar Bjelovar), sl. 54–59.
7. BEKETINEC – »Imbralovec« (kotar Križevci), sl. B; 60–74.
8. KUTINA – »Čretes« (kotar Kutina), sl. 75, 76.
9. LASINJA – »Talijanovo brdo« (kotar Karlovac), sl. 77–97.
10. KIRINGRAD (kotar Karlovac), sl. 98–129.
11. OZALJ – spilja (Höhle) »Vrlovka« (kotar Karlovac), sl. D; 130.
12. HRSINA – »Gorica« (kotar Karlovac), sl. 131–135.
13. ČAKOVEC (kotar Ogulin), sl. 136–150.
14. VINDIJA, spilja – Höhle (kotar Varaždin).
15. CERJE NOVO – »Draguševac« (kotar Varaždin).
16. CERJE TUŽNO – »Krč« (kotar Varaždin).
17. PTUJ – »Ptujski grad« (kotar Maribor).
18. BREZJE (kotar Maribor).
19. ZREČE (kotar Maribor).
20. AJDOVSKA JAMA – Höhle (kotar Novo Mesto).
21. DRULOVKA (kotar Kranj).
Nadalje u Austriji (Weiter in Oesterreich):
22. STRAPPELKOGEI.
23. VILLACH – »Kanzianberg«
24. FÖLSHALS
25. KEUTSCHACH SEE.

PREGLED OBLIKA (Formentafel): sl. C – Kiringrad (1, 4, 17), Lasinja (9, 14, 15), Drulovka (5, 16, 18, 21; prema Korošcu); Čakovac (2, 7), Hrnjevac (10, 12), Hrsina (3, 19), Kutina (8), Beketinec (11), Jakšić (13), Cerje Tužno (20, prema Vukoviću) Keutschach See (6, prema G. Mossler).

Sl. E – Szentes–Kistöke (Mađarska–Ungarn; prema Patayu).

Sl. F – Gornja Bebrina – »Okukalj« (kotar Sl. Brod).

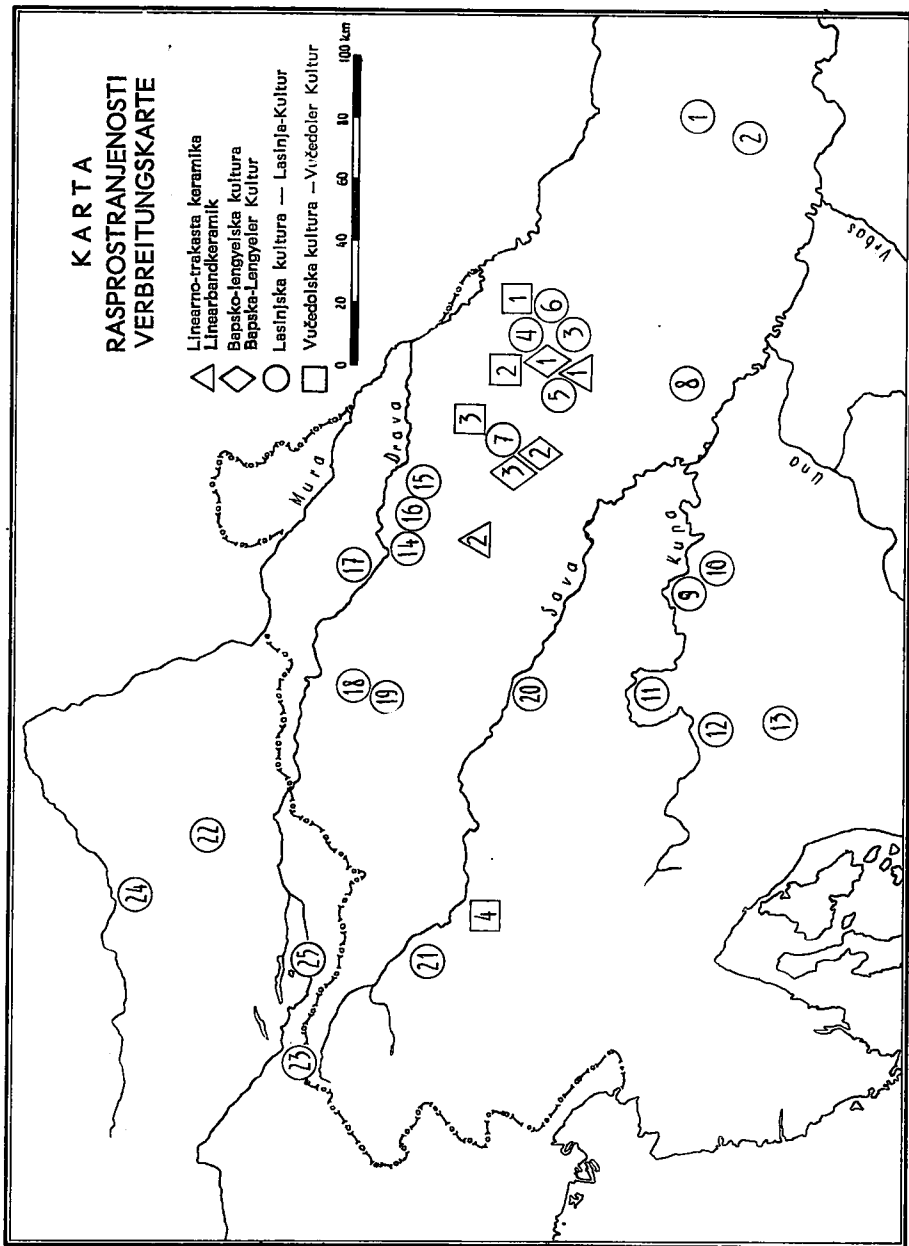
Vučedolska kultura (Vučedoler Kultur)

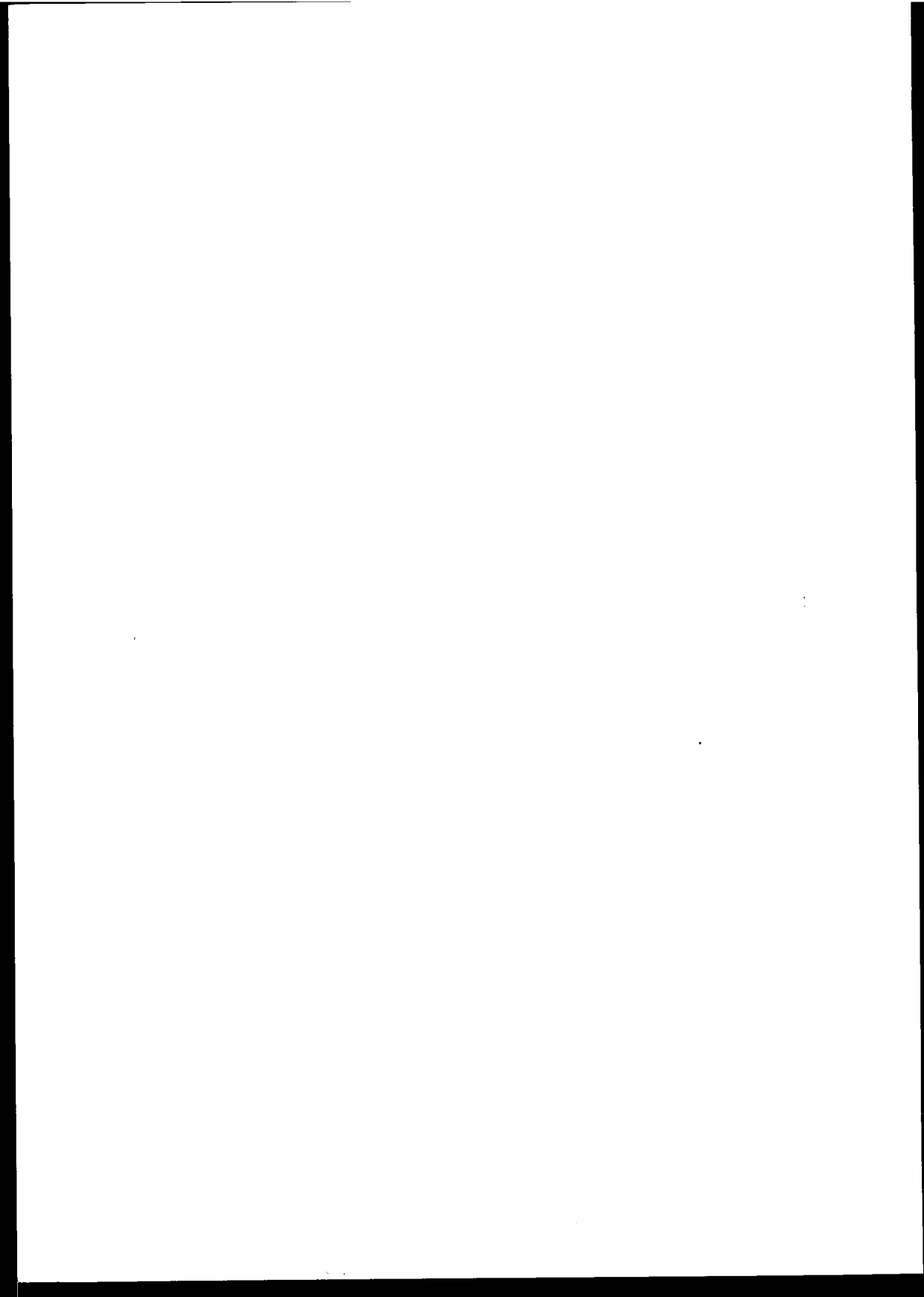
1. VELIKO TROJSTVO – »Stari Brijeg« (kotar Bjelovar), sl. 151–153.
2. MARTINAC (kotar Bjelovar), sl. 154–157.
3. APATOVAC – »Hum« (kotar Križevci).
4. LJUBLJANSKO BARJE – »Ig« – Laibacher Moor – »Ig« (kotar Ljubljana)

KARTA
RASPROSTRANJENOSTI
VERBREITUNGSKARTE

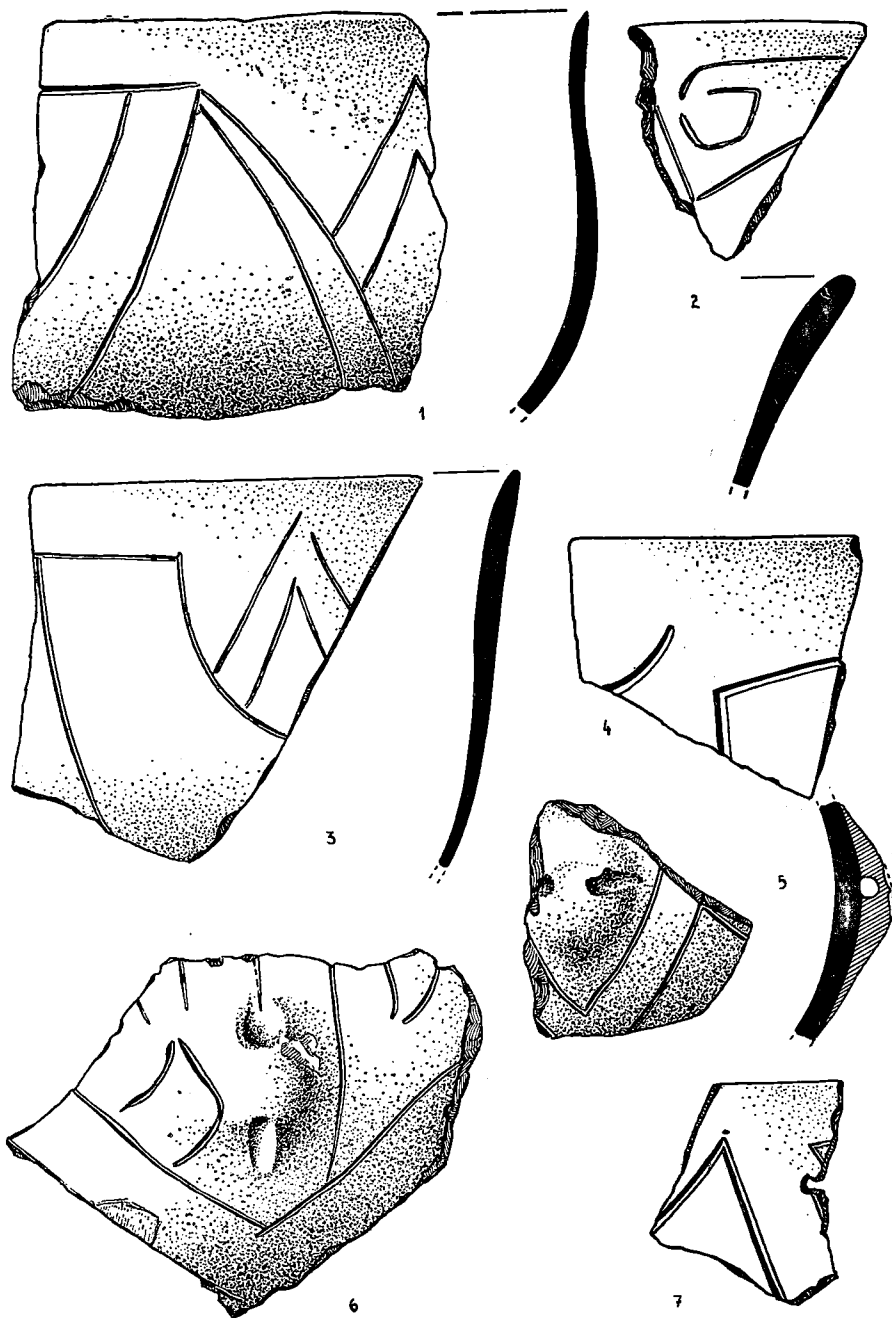
- △ Linearno-trakesta keramika
- ◇ Linearni keramik
- Bapsko-lengyeljska kultura
- Bapsko-Lengyeljski Kultur
- Lasinjska kultura — Lasinja-Kultur
- Vučedolska kultura — Vucedoler Kultur

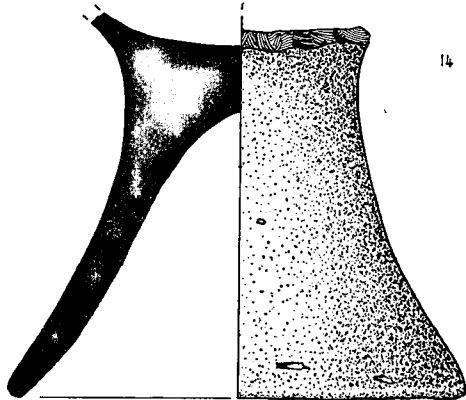
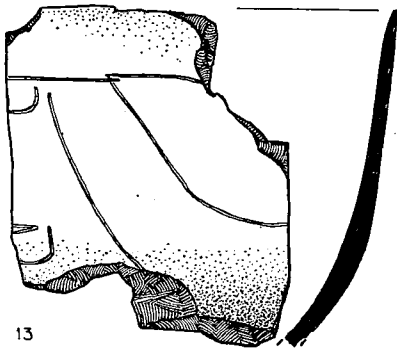
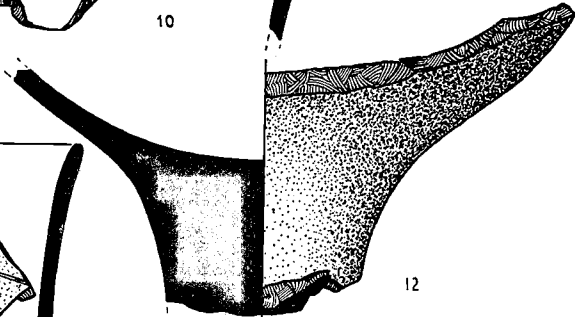
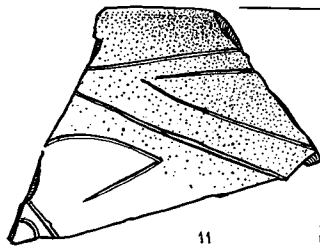
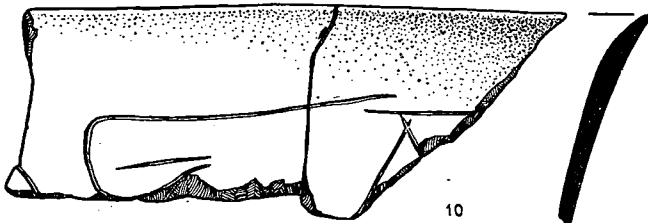
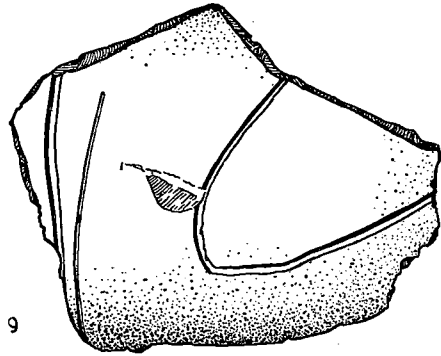
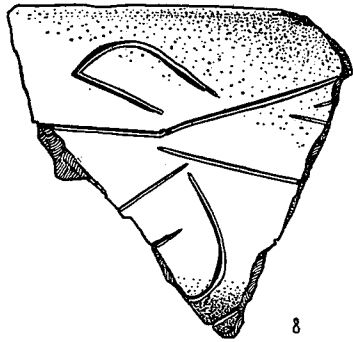
0 20 40 60 80 100 km

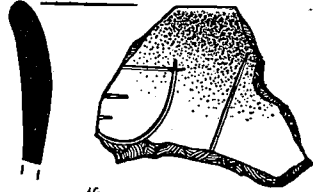
T A B L E

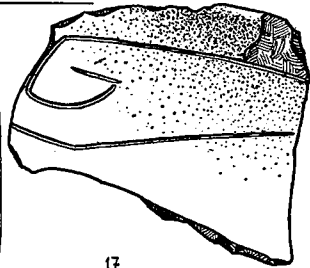

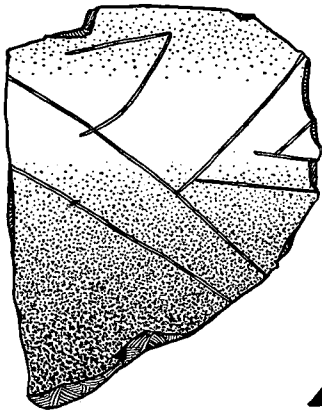
15

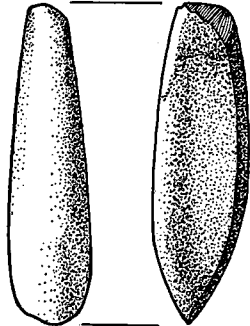
16

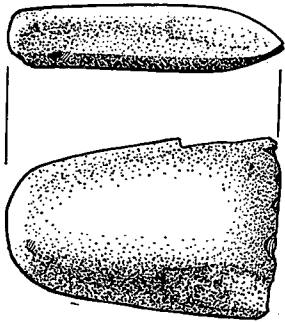
17

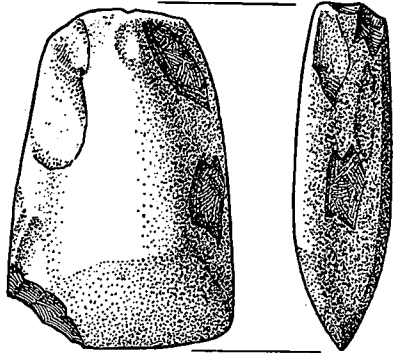
18

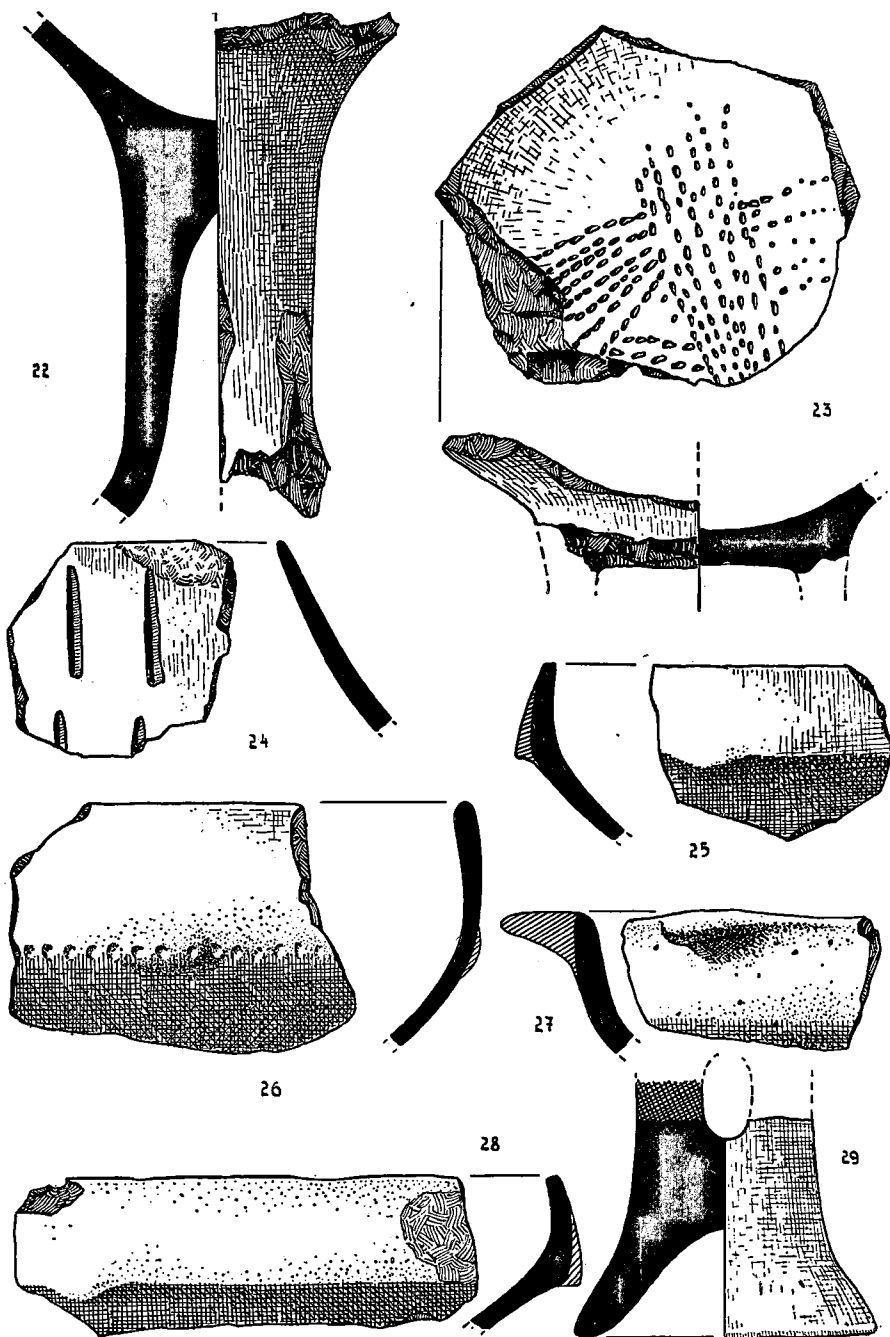
19

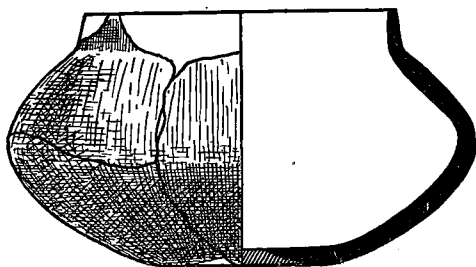

20

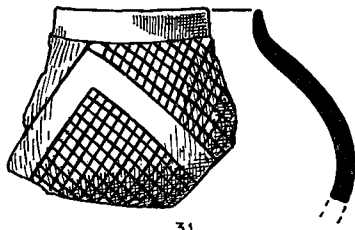

21

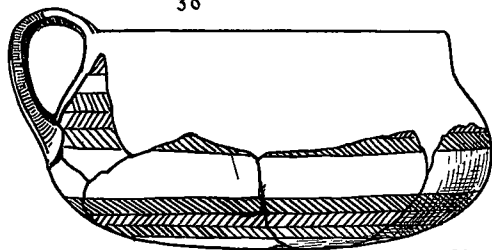

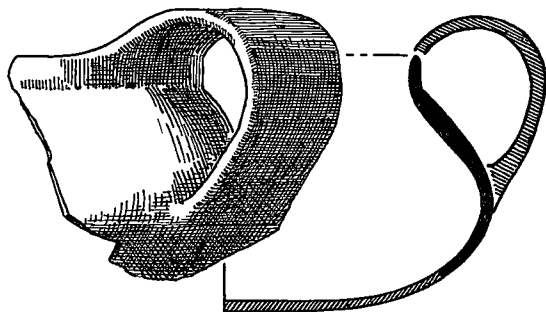
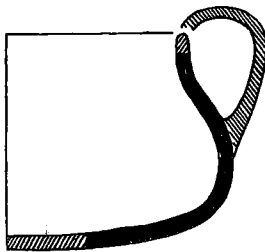
30

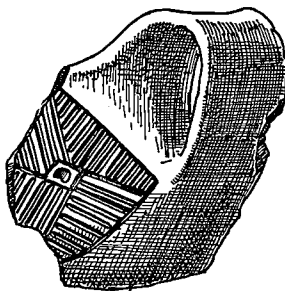
31

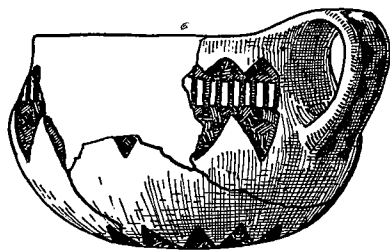
32

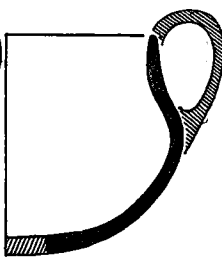
33

34

35

36

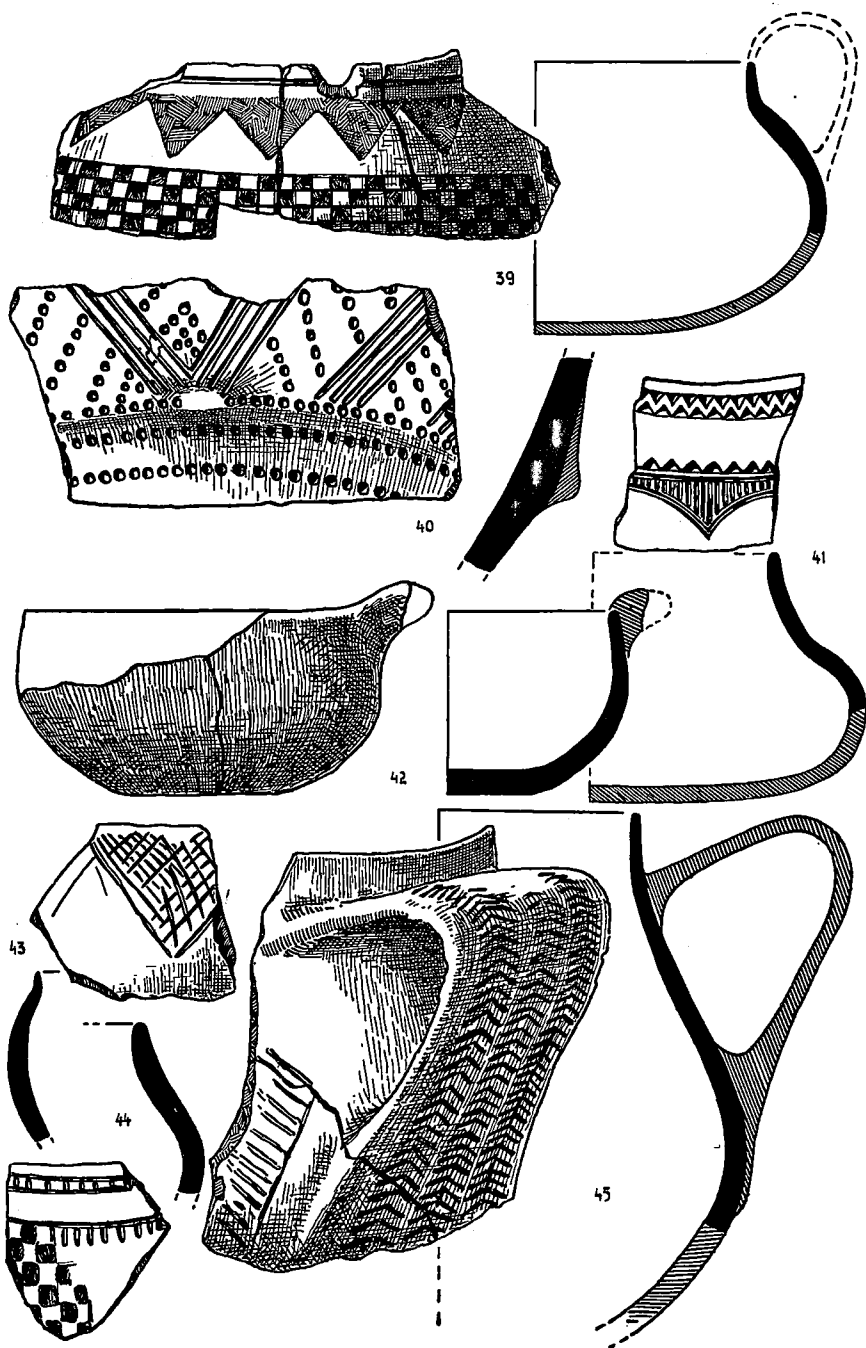

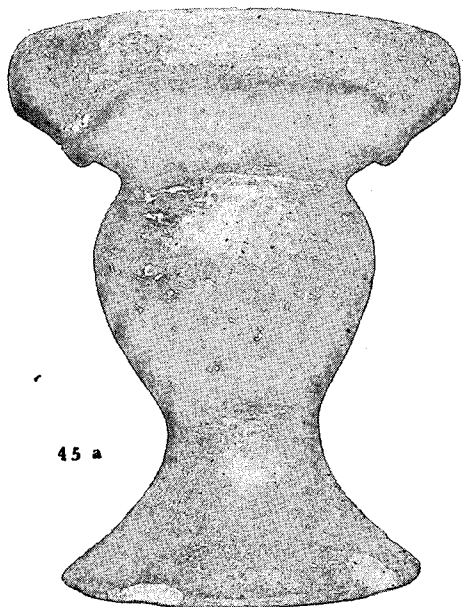
37

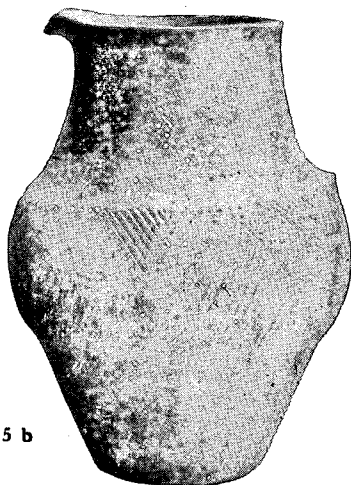
38

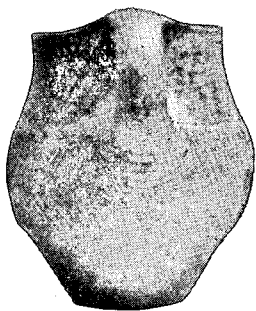

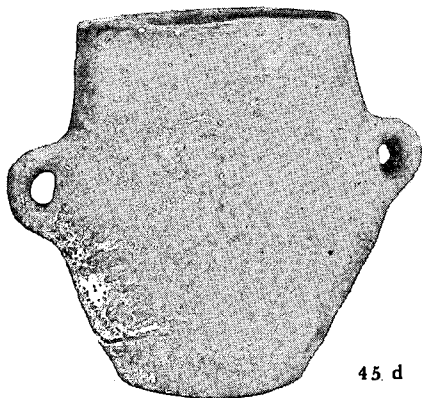
45 a

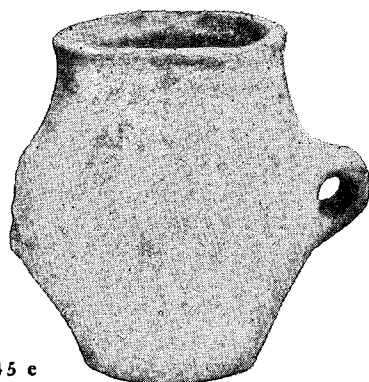
45 b

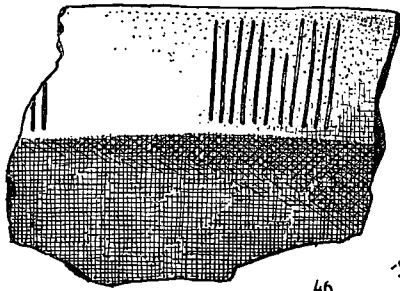
45 c

45 d

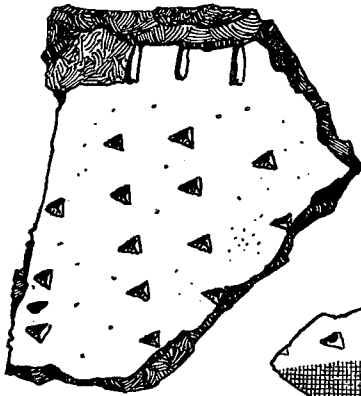
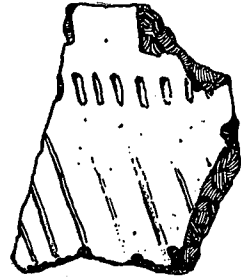
45 e

46

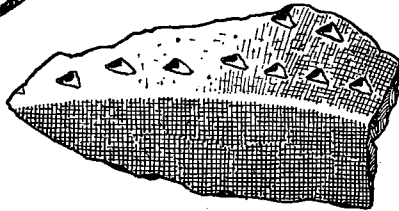
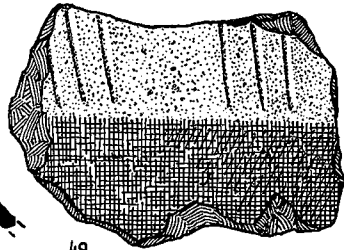
47

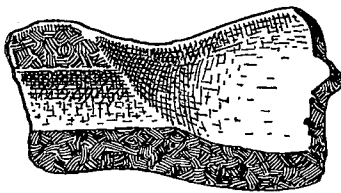
48

49

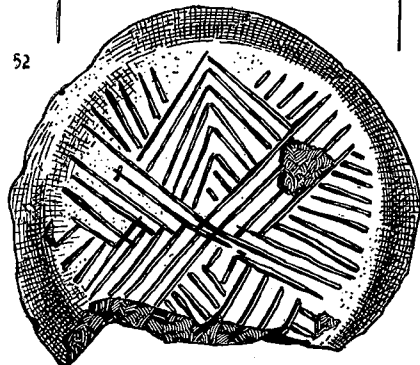
50

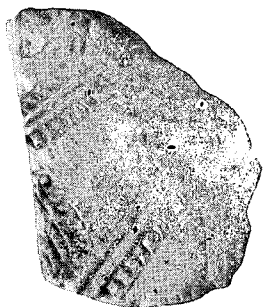
51

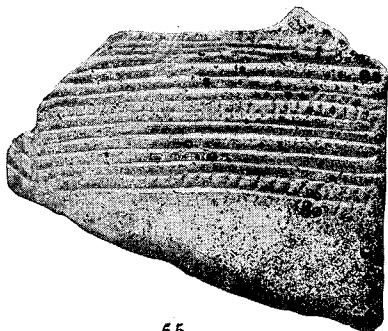
52

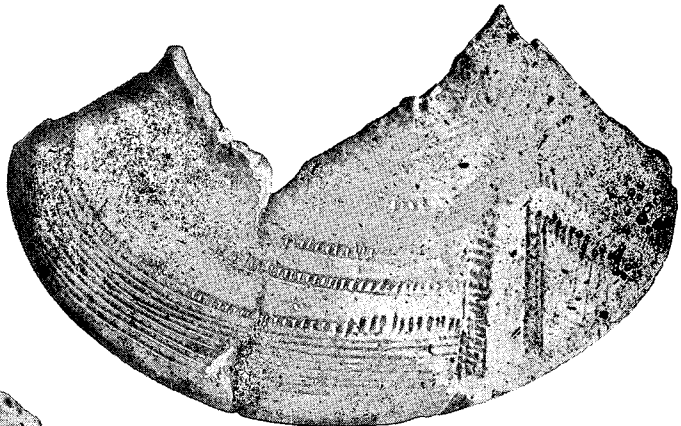
53

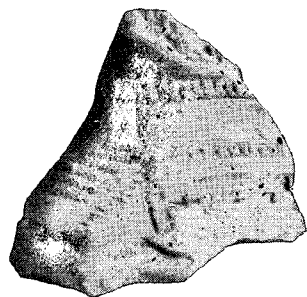
54

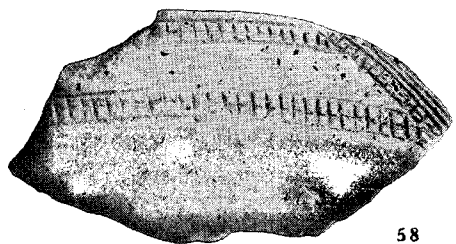
55

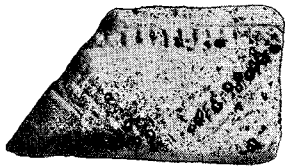
56

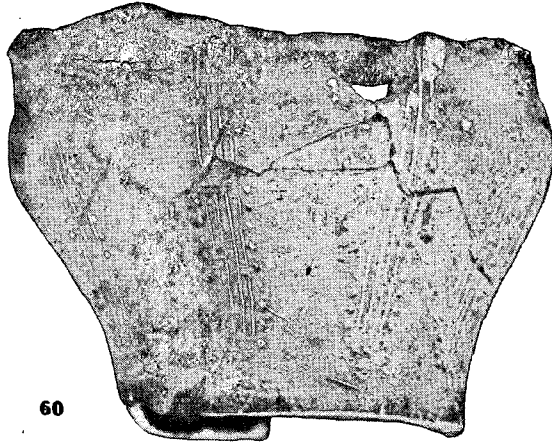
57

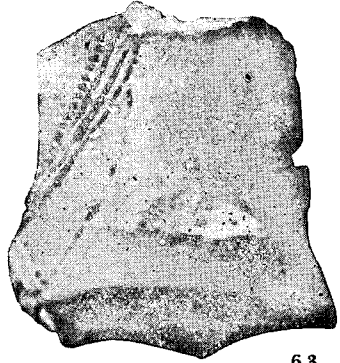
58

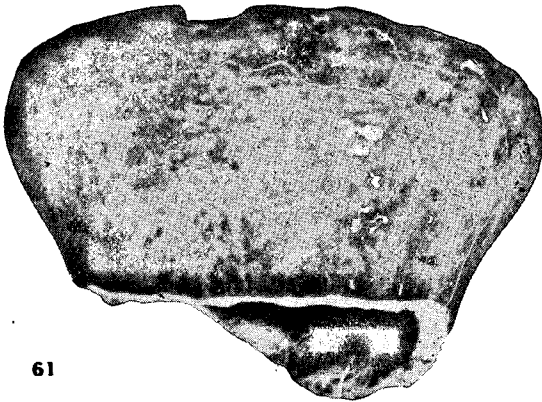
59

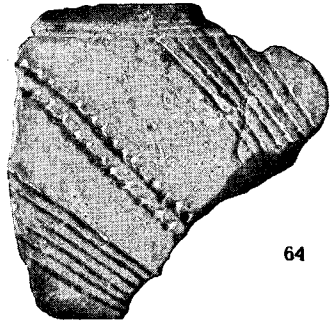
60

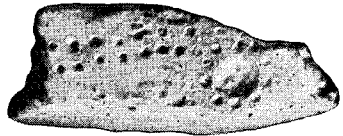
63

61

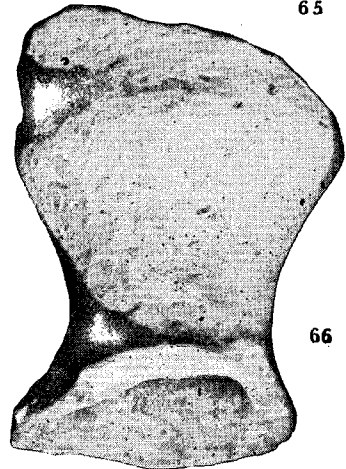
64

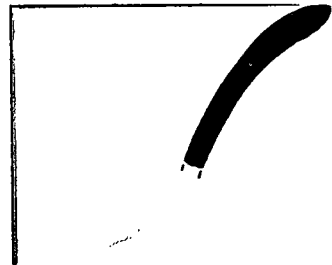
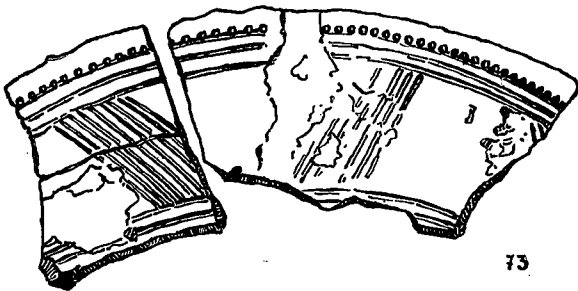
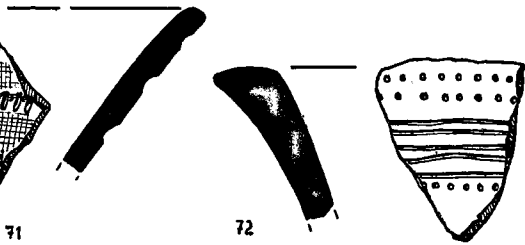
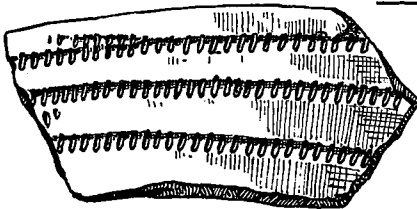
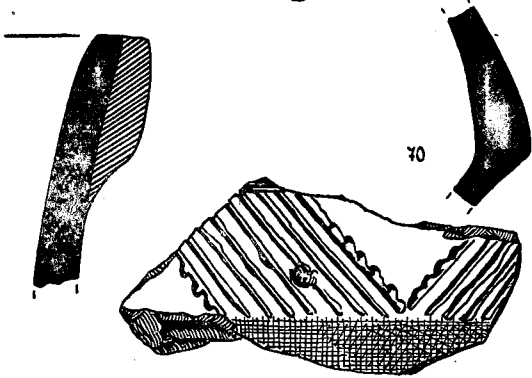
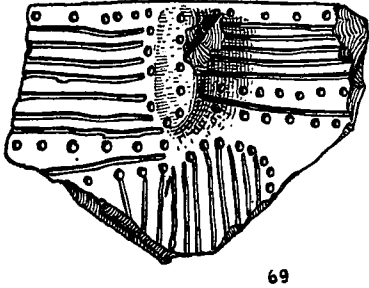
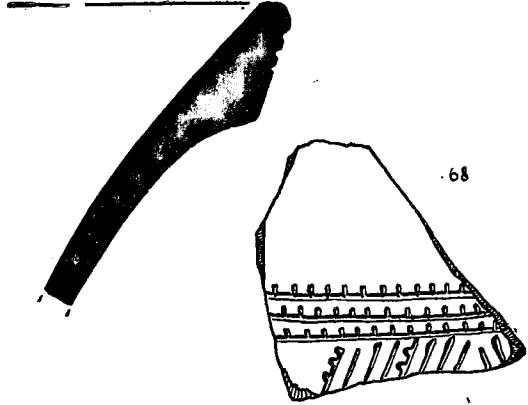
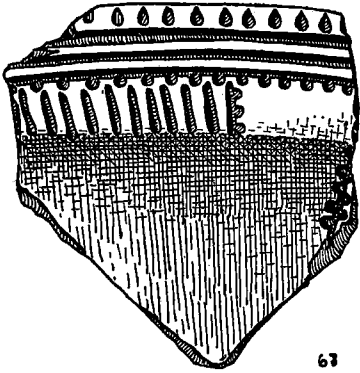
65

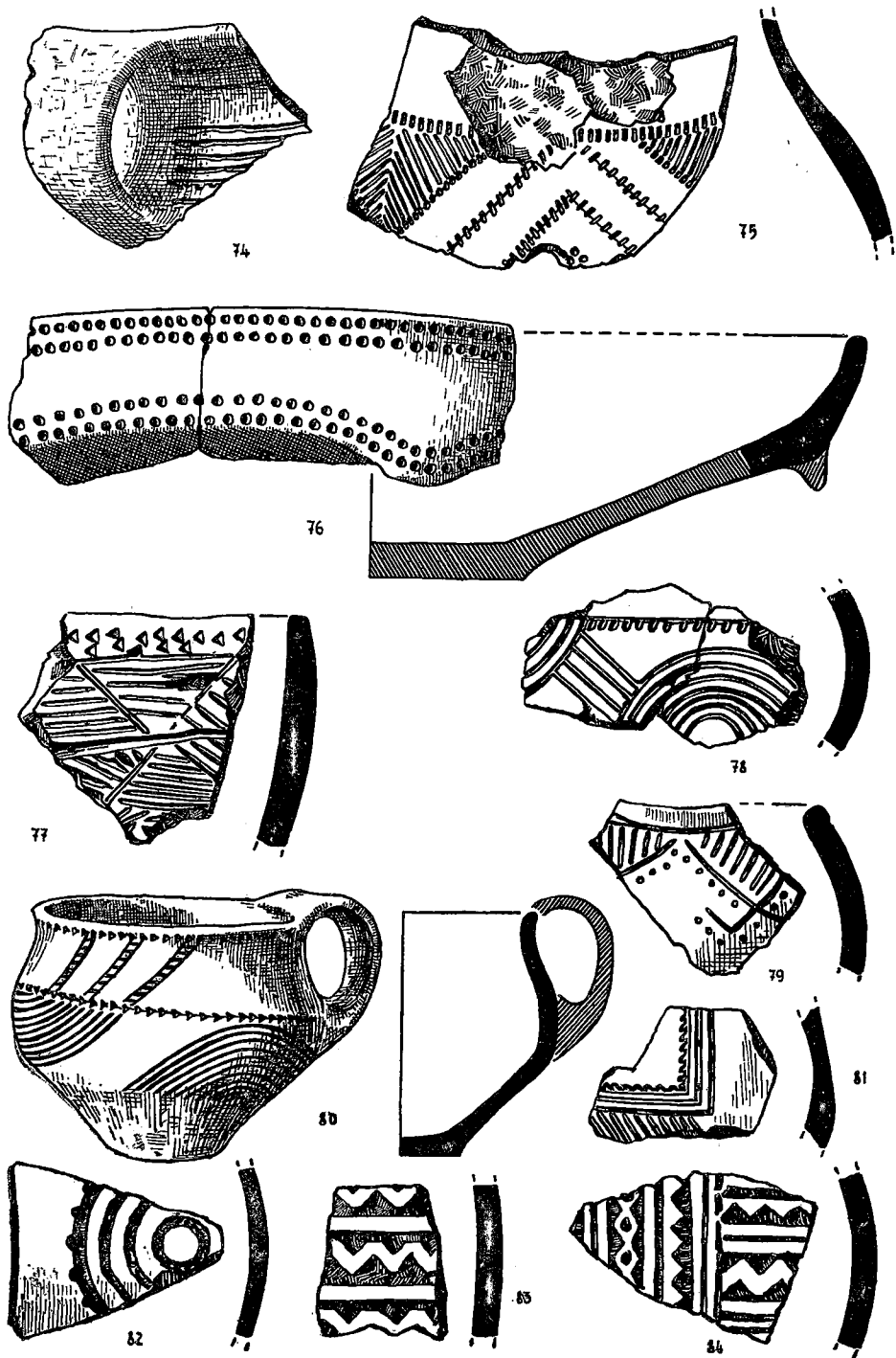

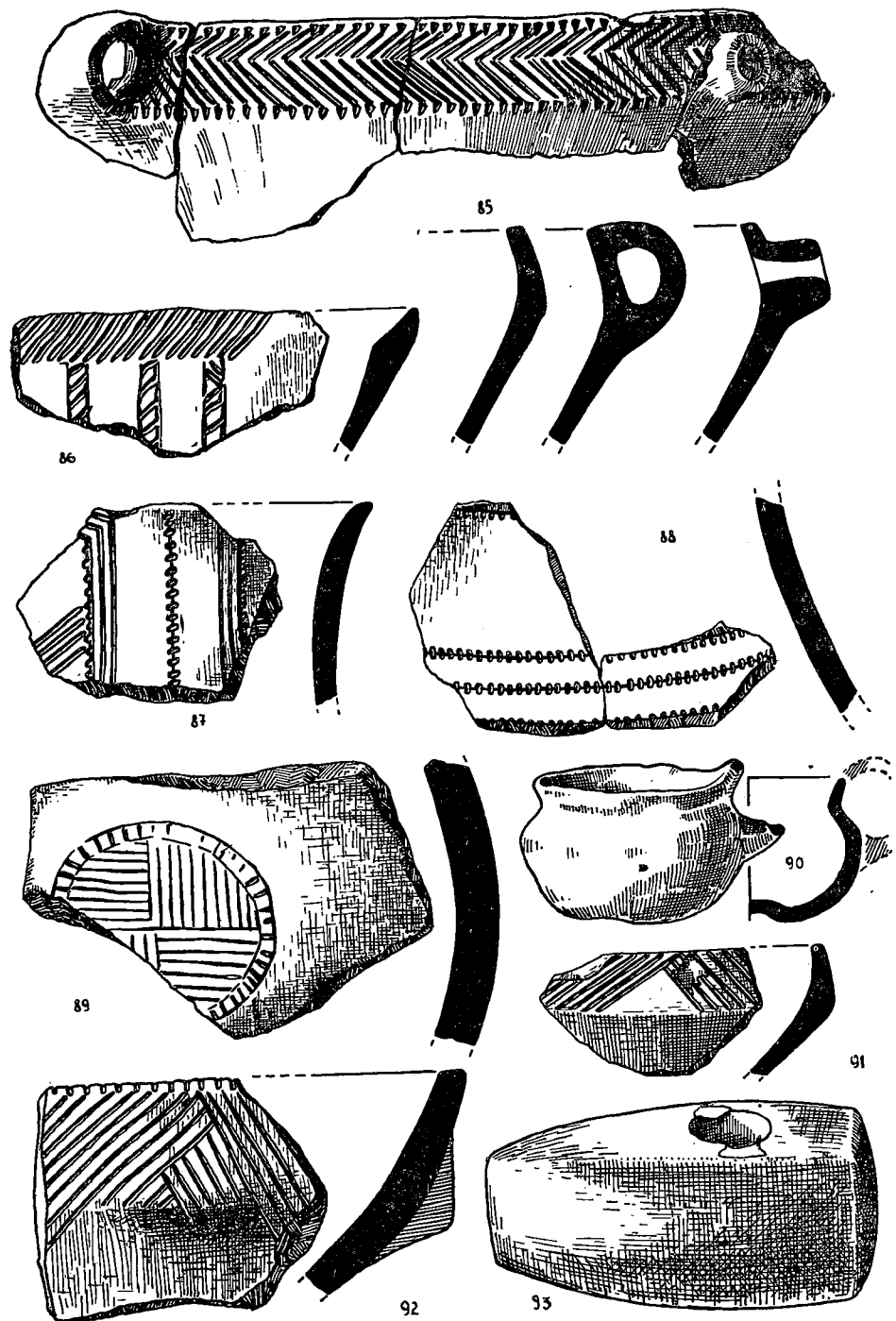
62

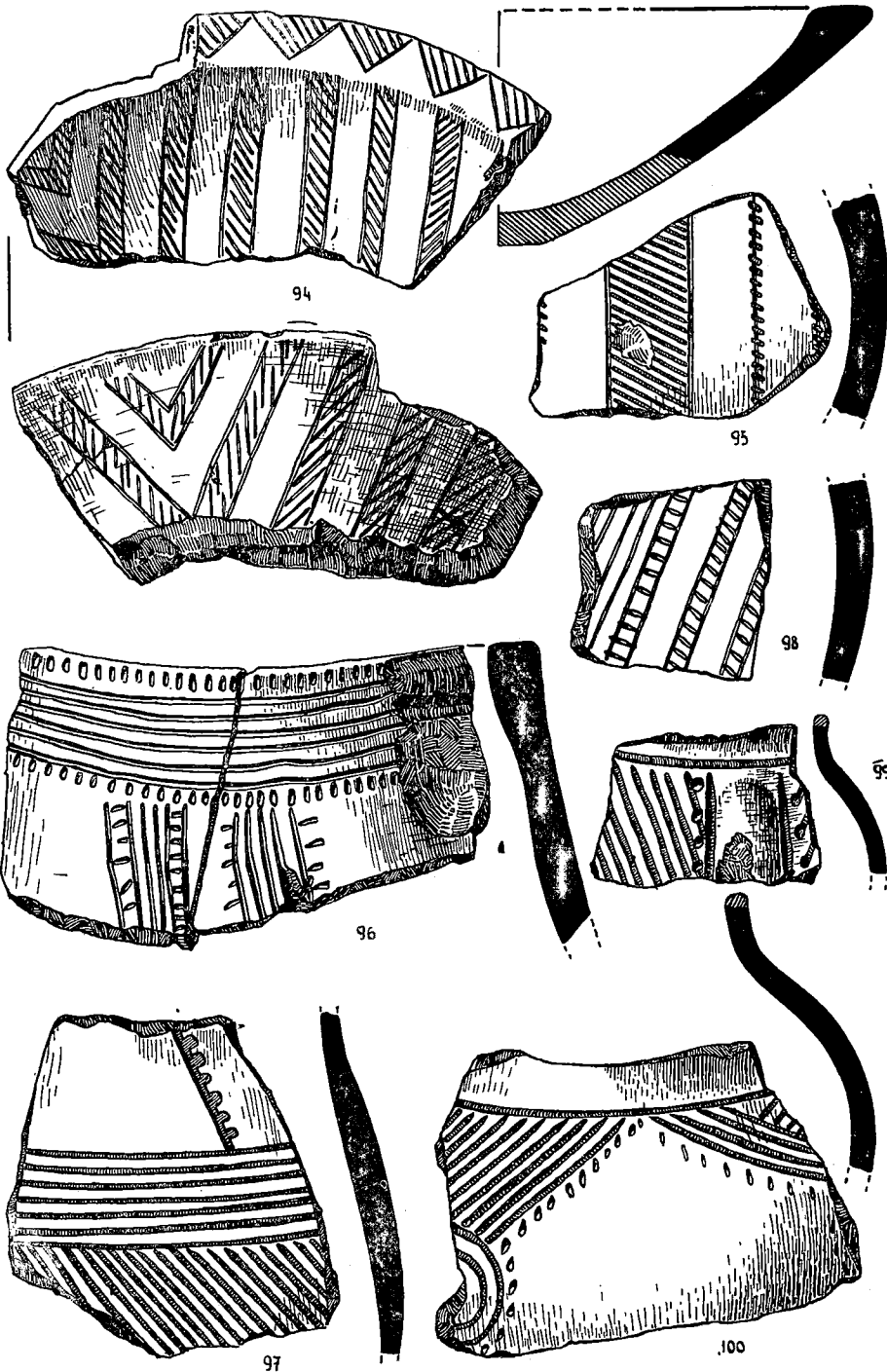

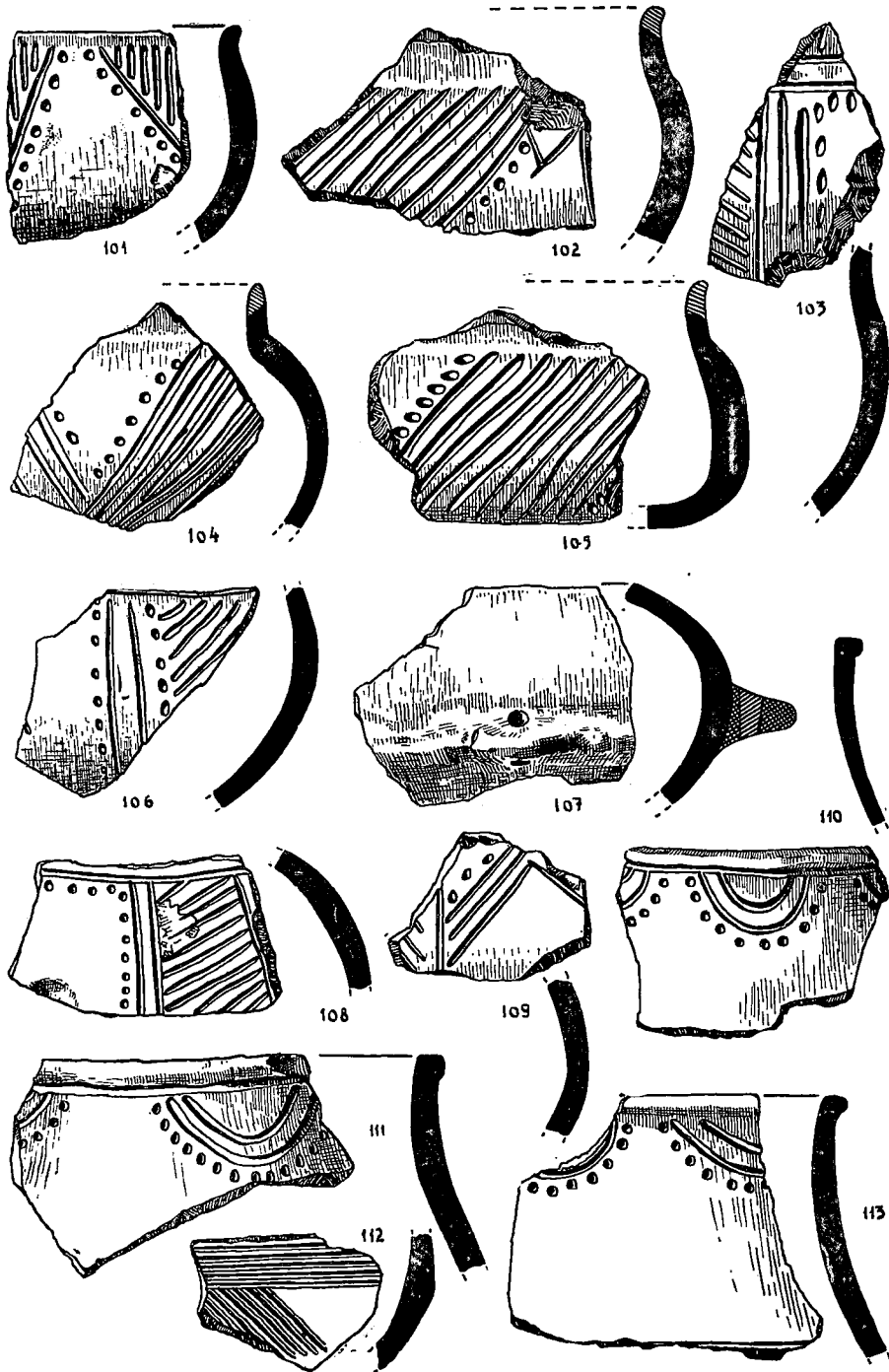
66

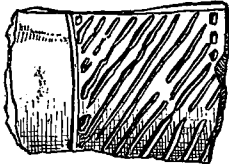

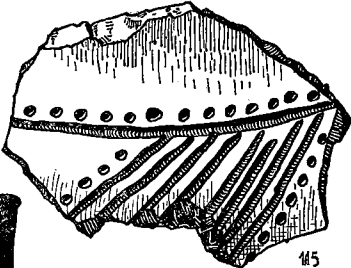

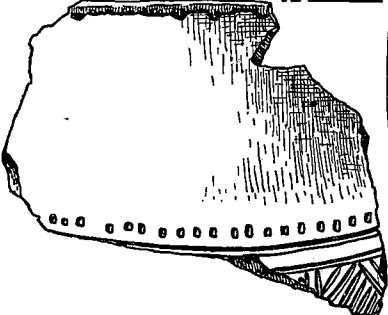

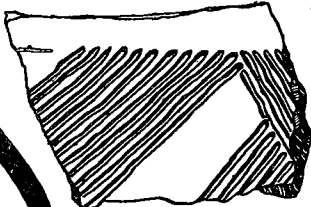
114

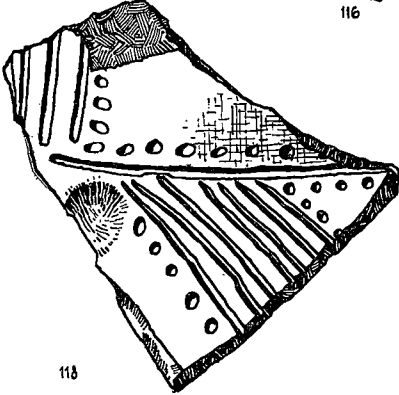
115

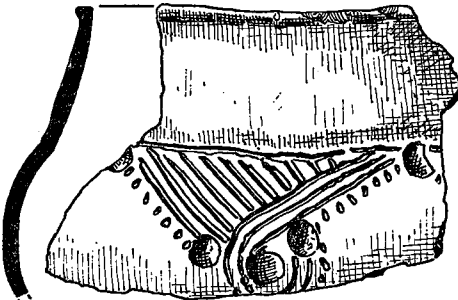
116

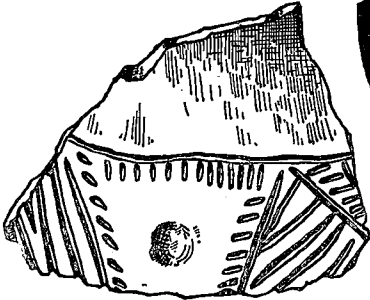
117

118

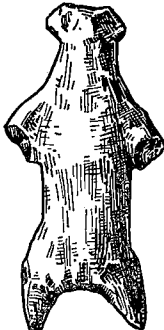
119

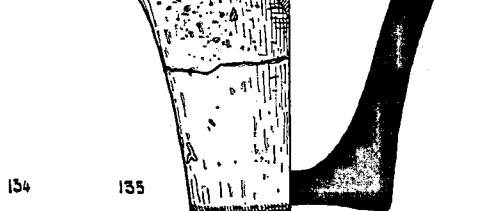
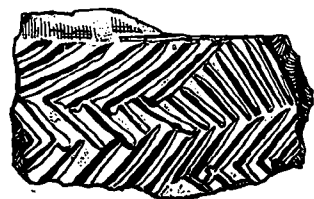
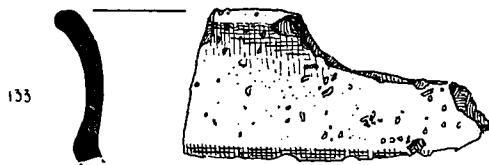
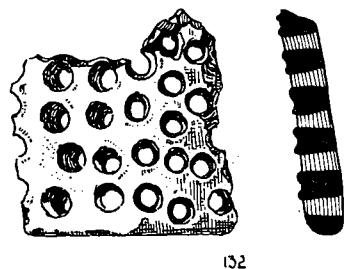
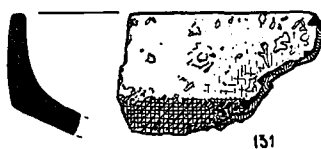
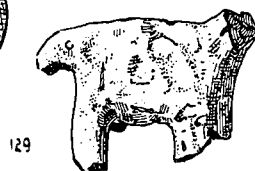
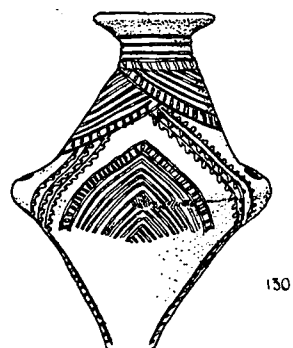
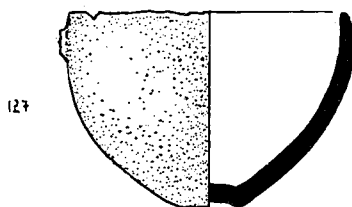
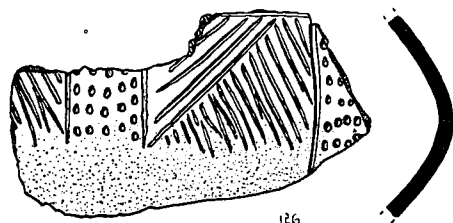
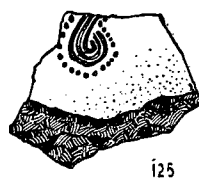
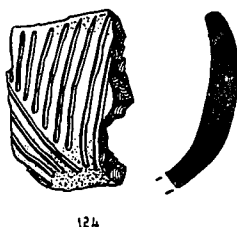
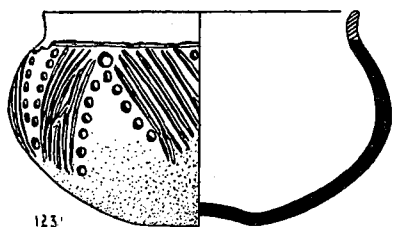
120

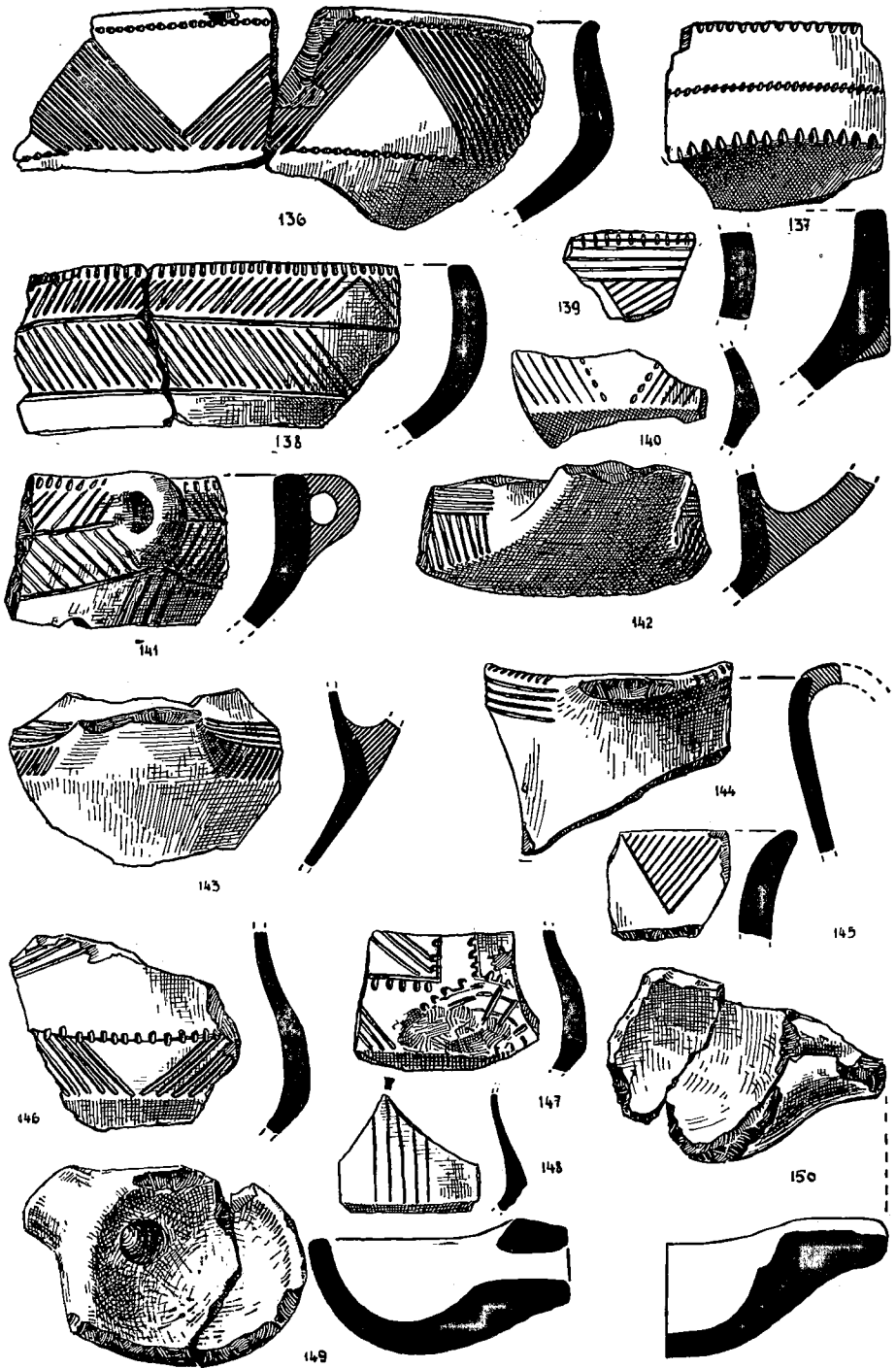

121

122

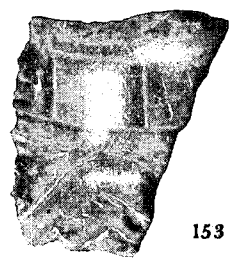

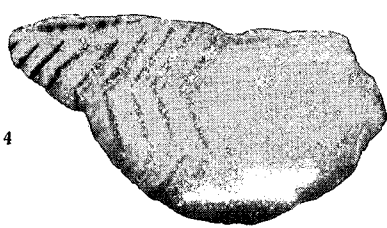
151

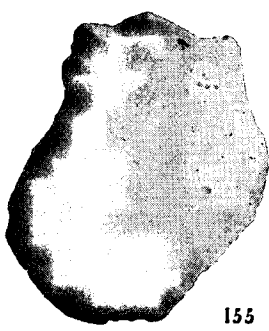
152

153

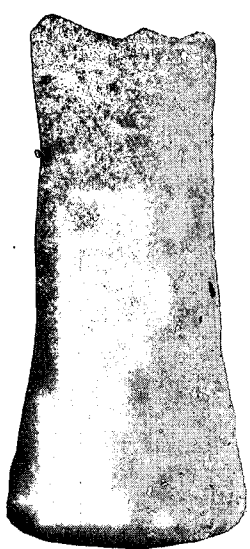
154

155

156

157